Jean Améry

Suç ve Kefaretin Ötesinde

ALT EDİLMİŞLİĞİN ÜSTESİNDEN GELME DENEMELERİ

metis

Jean Améry

Suç ve Kefaretin Ötesinde

Alt Edilmişliğin Üstesinden Gelme Denemeleri

Jean Améry (31 Ekim 1912 - 17 Ekim 1978) Viyana'da, Katolik bir anne ile Yahudi bir babanın tek çocuğu olarak Hans Meyer adıyla doğdu. Babası Birinci Dünya Savaşı'nda hayatını kaybedince annesi tarafından Katolik olarak büyütüldü. Viyana'da felsefe ve edebiyat eğitimine başladıysa da ekonomik zorluklar nedeniyle devam edemedi. Kapıcılık, bar piyanistliği, kitapçılık gibi işlerle uğraştı. 1935 Nürnberg Yasaları'nın açıklanmasıyla Yahudi olarak nitelendi, 1937'de evlendiği Yahudi kökenli karısıyla birlikte Belçika'ya kaçtı. Nazilerin Belçika'yı işgaline karşı direnişe katılan Améry Gestapo tarafından yakalanarak 1945 yılına kadar Auschwitz, Buchenwald ve Bergen-Belsen toplama kamplarında kaldı. Karısı onun yakalanışının ardından kalp rahatsızlığı geçirerek hayatını kaybetti.

Savaştan sonra Belçika'ya yerleşip Almanca yayın yapan bir gazeteye yazmaya başladı, ancak adını Fransız tınılı olacak şekilde değiştirmişti. Almanya'ya kamptan kurtulduktan yirmi yıl kadar sonra, entelektüelin konumu üzerine bir radyo konuşması yapmak üzere 1964'te ayak bastı. Bu konuşmayı da içeren *Suç ve Kefaretin Ötesinde: Alt Edilmişliğin Üstesinden Gelme Denemeleri (Jenseits von Schuld und Sühne: Bewältigungsversuche eines Überwältigten)* 1966' da yayımlanınca Almanya'da ünlü oldu ve konferanslara, radyo konuşmalarına davet edildi. Daha sonra *Über das Altern: Revolte und Resignation* (1968) ve *Hand an sich Legen. Diskurs über den Freitod* (1976) gibi kitaplar yayımlayan Améry, intihar ederek hayatına son verdi.

Metis Yayınları
İpek Sokak 5, 34433 Beyoğlu, İstanbul
e-posta: info@metiskitap.com
www.metiskitap.com
Yayınevi Sertifika No: 10726

Suç ve Kefaretin Ötesinde
Alt Edilmişliğin Üstesinden Gelme Denemeleri
Jean Améry

Almanca Basımı:
Jenseits von Schuld und Sühne
Bewältigungsversuche eines Überwältigten

© Klett-Cotta-J. G. Cotta'sche Buchhandlung
Nachfolger GmbH, Stuttgart, 1966, 1977
© Metis Yayınları, 2013
Çeviri Eser © Cemal Ener, 2014

İlk Basım: Ocak 2015

Bu kitap DAAD (Deutscher Akademischer Austausch Dienst) desteğiyle, Mayıs-Haziran 2014'te Straelen, Almanya'daki EUK (Europäisches Übersetzer-Kollegium) merkezinde çevrilmiştir.

Kapak Resmi: Tekstil sanatçısı Mister Finch'in "Uyuyan Tilki" serisinden.

Kapak Tasarımı: Emine Bora

Dizgi ve Baskı Öncesi Hazırlık: Metis Yayıncılık Ltd.
Baskı ve Cilt: Yaylacık Matbaacılık Ltd.
Fatih Sanayi Sitesi No. 12/197 Topkapı, İstanbul
Matbaa Sertifika No: 11931

ISBN-13: 978-975-342-986-3

Jean Améry

Suç ve Kefaretin Ötesinde

ALT EDİLMİŞLİĞİN ÜSTESİNDEN GELME DENEMELERİ

Çeviren:
Cemal Ener

metis

İÇİNDEKİLER

Birinci Baskıya Önsöz 1966 9

Tinin Sınırlarında 13
İşkence 39
İnsan Yurda Ne Kadar İhtiyaç Duyar? 63
Hınç 87
Yahudi Olmanın Zorunluluğu ve İmkânsızlığı Üzerine 111

Yeni Baskıya Önsöz 1977 137

BİRİNCİ BASKIYA ÖNSÖZ 1966

1964 YILINDA, Frankfurt'taki büyük Auschwitz Davası başladığı sırada, Üçüncü Reich'ta yaşadıklarıma dair ilk makalemi yazdım: yirmi yıllık bir suskunluğun ardından. Başlangıçta bu yazıları sürdürmeyi düşünmemiştim; istediğim, sadece özel bir soruna –entelektüellerin Toplama Kampı'ndaki durumuna– ilişkin olarak bir açıklığa kavuşmaktı. Ancak o yazı kaleme alındığında, bu kadarıyla yetinmemin mümkün olamayacağını hissettim. Auschwitz! İyi de, oraya nasıl varmıştım? Daha önce neler olmuştu; ardından neler gelecekti; bugün durduğum yerden nasıl bakıyordum?

Sessizlik dönemi süresince, Almanya'nın ve bizzat kendimin on iki yıllık kaderini unutmuş veya "bastırmış" olduğumu söyleyemem. Yirmi yıl boyunca, kaybolamayacak bir zamanın peşindeki arayışımı sürdürmüştüm; sadece bu konuda konuşmak zor geliyordu bana. Ancak şimdi Auschwitz hakkındaki denememin kâğıda dökülmesiyle birlikte, adeta boğucu bir efsun kırılınca, ansızın her şey dile dökülmek ister oldu: Bu kitap böyle ortaya çıktı. Bu kitabı yazarken, bazı şeyleri düşünmüş olmakla birlikte, düşündüklerimi fazlasıyla muğlak bir biçimde dile getirmiş olduğumu fark ettim. Daha önce dilsel ifadenin eşiğinde müteredditi kalan, yarı bilinçli bir düşünsel hayalcilik içinde görmüş olduğum şeyin üzerindeki perde, ancak bunları yazıya geçirirken kalktı.

Çok geçmeden yöntem de kendini dayattı. Henüz Auschwitz makalesinin ilk satırlarını yazarken, ölçülü ve mesafeli kalabileceğime ve okurun karşısına ayrıştırıcı bir nesnellikle çıkabileceğime inanmış olsam da, şimdi bunun apaçık imkânsız olduğunu deneyim-

lemek zorunda kalıyordum. "Ben" sözcüğünden kesinlikle kaçınılması gereken yerde, bunun kullanılabilecek biricik hareket noktası olduğunu anladım. Temkinli bir denemeci yaklaşımıyla çalışmayı planlamıştım. Düşünsel mülahazalarla kesintiye uğrayan, kişisel bir itiraf ortaya çıktı. Önümdeki konu çerçevesinde zaten mevcut bulunan, kısmen mükemmel, pek çok belgesel eserin üzerine bir yenisini daha eklemenin ne kadar anlamsız olacağını çok kısa bir süre içinde kavradım. İtiraf ederek ve tefekküre dalarak kurban varoluşunun bir incelemesine veya, eğer öyle uygun görürseniz, bu varoluşun yapısal bir tasvirine vardım.

Bıkkınlık verecek ölçüde bilinen, bununla birlikte yine de yabancı kalmış bir alanda, el yordamıyla ağır ve zahmetli bir ilerleme oldu bu. Bu kitapta yer alan denemeler, bundan ötürü olayların kronolojisine değil, kendi oluşumlarının silsilesine bağlı kalınarak düzenlendi. Okurun da –tabii bu yolda bana eşlik etmeyi kabul ederse– adım adım aydınlığa kavuşturduğum bu karanlığın içinden muhtemelen aynı sırayla geçmesi gerekecek. Bunu yaparken, içine düşmekten kurtulamadığım çelişkilere rastlayacak. Sözgelimi işkence üzerine yazdığım denemede, haysiyet kavramına nasıl bir anlam vermem gerektiği konusunda tam bir belirsizlik yaşıyordum, ve bu meseleyi adeta elimin tersiyle bir kenara ittim, oysa daha sonra, kendi Yahudiliğim üzerine yazdığım sırada, haysiyetin toplum tarafından tanınan hayat hakkı olduğunu anladığıma inandım. Aynı şekilde Auschwitz ve işkence üzerine yazarken, "Nazi kurbanı" kavramının benim durumumu tümüyle kapsamadığını henüz yeterli bir açıklıkla görmüş değildim: Ancak yazının sonuna vardığımda ve Yahudi olmanın zorunluluğu ve imkânsızlığı üzerine düşündüğümde, *Yahudi*-kurban imgesinde kendimi buldum.

Kifayetsiz bulunabilecek olsa da, dürüstlüğüne dair her türlü teminatı verebileceğim bu sayfalarda suçtan ve kefaretten çokça söz edilecek, çünkü tıpkı kendiminkiler gibi, başkalarının hassasiyetlerini de sakınmak elimden gelmedi. Bununla birlikte bu çalışmanın suç ve kefaret meselesinin ötesine geçen bir bulgu sunduğuna inanıyorum. Burada, alt edilmişliğin keyfiyeti tasvir edildi; hepsi bu.

Bu kitapla kader arkadaşlarıma seslenmiyorum. Onlar zaten biliyorlar. Her biri kendi yaşadıklarının yükünü kendi yordamınca ta-

şımak zorunda. Ancak ezici çoğunluğuyla, Üçüncü Reich'ın alabildiğine karanlık ve bir o kadar da ayırt edici eylemlerinin kendilerini bağlamadığını veya artık bağlamadığını düşünen Almanlara, daha önce belki de hiç açılmamış olan bazı şeyleri burada anlatmak istiyorum şüphesiz. Nihayetinde bu çalışmanın iyi bir sonuca ulaştığını ummak istediğim anlar oluyor: Öyleyse birbirlerine komşu olmak isteyen tüm insanları ilgilendirecektir.

Brüksel, 1966
Jean Améry

TİNİN SINIRLARINDA

AUSCHWITZ'DEKİ TİNİN SINIRLARINDA üzerine söz almayı planladığımı duyan iyi niyetli bir dostum, "Dikkatli olun," diye uyardı beni. Auschwitz'e mümkün olduğu kadar az, entelektüel konulara ise olabildiğince çok değinmemi ısrarla tavsiye etti. Ayrıca, eğer mümkünse, Auschwitz adını hemen başlıkta anmamamın yerinde olacağını da ekledi: Kamuoyu bu coğrafi, tarihsel ve politik kavrama karşı alerjikmiş. Sonuçta her türden yeterince Auschwitz kitabı ve Auschwitz belgesi varmış zaten ve yaşanan dehşeti aktarmak isteyen kişi, bu sözcüğü kullanmakla yeni hiçbir şey anlatmış olmuyormuş. Arkadaşımın haklı olduğundan emin değilim ve bu nedenle de tavsiyesine uyabileceğimi sanmıyorum. Auschwitz üzerine, sözgelimi elektronik müzik ya da Bonn'daki parlamento hakkında yazıldığı kadar çok şey yazılmış olduğu hissini taşımıyorum. Ayrıca, eğer politik düşünce tarihi öğretilmek isteniyorsa, liselerin üst sınıflarında bazı Auschwitz kitaplarının zorunlu ders kitabı olarak okutulması gerektiğini de hâlâ düşünüyorum. Şurası doğru: Ben burada doğrudan doğruya Auschwitz'i anlatmak, belgesel bir rapor sunmak istemiyorum; niyetim Auschwitz ile *Tin* arasında gerçekleşen yüzleşme üzerine konuşmak. Ama bunu yaparken, dehşet diye adlandırılan şeyi; Brecht'in bir zamanlar dediği gibi, kalpleri güçlendiren, ama sinirleri zayıflatan o olayları da tümüyle bir kenara bırakmayacağım. Konumun başlığı: Tinin Sınırlarında; o sınırların hoşa gitmeyen bir dehşet hattı üzerinden geçmesi benim suçum değil.

Eğer Auschwitz'deki entelektüeller, ya da eski tabirle söyleyecek olursak, "kültürlü insanlar" hakkında konuşacaksam, şüphesiz öncelikle konumun nesnesini, yani o entelektüeli tanımlamam gere-

kir. Benim kabul ettiğim anlamda bir entelektüel ya da kültürlü insan kimdir? Daha nitelikli meslekler diye anılan mesleklerden birinin temsilcisi değildir şüphesiz; yüksek seviyeli formel eğitim gerekli bir şart olabilir belki, ama kesinlikle kendi başına yeterli bir şart değildir. Zeki ve belki de kendi uzmanlık alanlarında mükemmel olsalar bile, entelektüel diye nitelenemeyecek avukatları, mühendisleri, doktorları, hatta muhtemelen filologları hepimiz biliriz. Bir entelektüel, benim burada getirmek istediğim tanıma göre, en geniş anlamda tinsel bir gönderimler sistemi içinde yaşayan insandır. Onun çağrışımsal alanı, esas itibariyle beşeri ya da tinsel bilimlerin kapsamı içinde yer alır. Donanımlı bir estetik bilince sahiptir. Eğilimleri ve yeteneği, onu soyut düşünsel çıkarımlara yönlendirir. Her fırsatta, kökleri düşünce tarihinde yatan tasavvurlar canlanır zihninde. Sözgelimi ona hangi ünlü ismin "Lilien" heceleriyle başladığı sorulacak olsa, aklına planör tasarımcısı Otto Lilienthal değil, şair Detlev von Liliencron gelir. Kendisine "toplum" gibi bir anahtar sözcük verilecek olsa, bunu monden bir anlayışla değil, sosyolojik bir yaklaşımla kavrar. Kısa devre oluşmasına sebebiyet veren bir fiziksel işlem onu ilgilendirmez, ama halk şiirinin soylu şairi Neidhart von Reuental hakkında bilgi sahibidir.

Böyle bir entelektüeli, yani büyük şiirlerden ezbere kıtalar okuyabilen; Rönesans ve Sürrealizm dönemlerinin ünlü tablolarını tanıyan; felsefe ve müzik tarihi hakkında bilgi sahibi olan bir adamı alıp, zihninin gerçekliğini ve etkinliğini pekiştirmek ya da büsbütün hükümsüz kılmak arasında bir seçim yapmak zorunda olduğu bir yere, bir sınır durumuna yerleştireceğiz: yani Auschwitz'e.

Böylelikle kendimi de takdim etmiş oluyorum tabii. Belçika direniş hareketinin bir üyesi ve bir Yahudi olarak, Buchenwald, Bergen-Belsen ve bazı başka toplama kamplarının dışında, bir yıl da Auschwitz'de, daha kesin söylemek gerekirse: bir yan kamp olan Auschwitz-Monowitz'de bu iki özelliğimle birden bulundum. Dolayısıyla "Ben" sözcüğü, burada arzu ettiğimden muhtemelen çok daha sık kullanılacak; özellikle de kendi kişisel deneyimimi sorgusuz sualsiz başkalarına da yakıştıramayacağım yerlerde.

Ele aldığımız bağlamda öncelikle entelektüelin *dışsal* konumunu hesaba katmamız gerekiyor, ki bu onun, daha yüksek diye nitele-

nen mesleklerin temsilcileri olmak dışında fazla bir entelektüel özellik taşımayanlar da dahil, herkesle paylaştığı bir durumdur ayrıca. Bu nahoş bir konumdu ve en dramatik biçimiyle ölüm kalım meselesini belirleyen iş dağılımı söz konusu olduğunda yaşanıyordu. Auschwitz-Monowitz'deki zanaatkârlar, burada ayrıntılarına giremeyeceğimiz herhangi bir neden yüzünden derhal gaz odasına gönderilmedikleri takdirde, mesleklerine uygun işlere veriliyorlardı. Sözgelimi bir tornacı imtiyazlı bir adamdı, zira o sırada kurulmakta olan IG-Farben fabrikasında işe yarayabiliyordu ve bu sayede hava koşullarından etkilenmeyen, üzeri kapalı bir atölyede çalışma imkânına sahipti. Aynı durum elektrikçiler, su tesisatçıları, marangozlar ya da dülgerler için de geçerliydi. Talihi yaver gittiği takdirde, bir terzi ya da kunduracı SS için çalışacağı bir odaya verilebilirdi. Duvar ustasının, ahçının, telsiz teknisyeninin, motor tamircisinin küçük de olsa katlanılabilir bir çalışma ortamına sahip olma ve dolayısıyla hayatta kalma ihtimali vardı.

Daha üst mertebeden bir mesleğe sahip olan kişinin konumuysa farklıydı. Onu bekleyen, kamptaki lümpen proletaryanın –tıpkı kendisi gibi– bir parçası olan tüccarın kaderiydi; yani herkesin hendek kazdığı, kablo döşediği, çimento torbaları ya da demir kirişler taşıdığı işçi bölüklerine dahil ediliyordu. İşini açık havada yerine getirmek zorunda olan niteliksiz bir işçiye dönüşüyordu kampta ve böylelikle çoğu zaman hakkındaki hüküm baştan verilmiş oluyordu. Şüphesiz bu noktada da farklar vardı. Burada örnek olarak seçtiğimiz kampta, sözgelimi kimyagerler kendi mesleklerinde görevlendiriliyorlardı; tıpkı *Bunlar da mı insan?* başlıklı Auschwitz kitabını yazan, baraka arkadaşım Torinolu Primo Levi gibi. Doktorların hasta barınağı diye bilinen yapılara sığınma imkânı vardı; tabii bu hepsi için geçerli olmasa da. Bugün dünyaca ünlü bir psikolog olan Viyanalı hekim Dr. Viktor Frankl sözgelimi, Auschwitz-Monowitz'de yıllarca hendek kazmıştı. Genel olarak daha üst mertebeden meslek temsilcilerinin çok kötü koşullarda çalıştırıldıkları söylenebilir. Bu nedenle de pek çoğu mesleklerini gizlemeye çabalıyordu. Azıcık da olsa el becerisine sahip olan ve ilkel aletlerle çalışmayı becerebilen herkes, gözünü kararıp kendini bir zanaatkâra dönüştürüyordu. Şüphesiz bu belirli koşullarda, yani yalan söylediğinin ortaya çık-

ması halinde, hayatını tehlikeye atacak bir adımdı. Çoğunluk, her fırsatta sahip olduğu vasıfları alçaltarak şansını deniyordu. Lisede ya da üniversitede öğretim görevlisi olan kişi, mesleği sorulduğunda, SS komandosunun veya Kapo'nun[1] azgın öfkesini kışkırtmamak için, çekinerek "öğretmen" olduğunu söylüyordu. Avukat sıradan bir muhasebeciye dönüşüyor, gazeteci kendini muhtemelen bir matbaa dizgicisi olarak tanıtıyordu, zira bu durumda zanaatkârlık becerisinin kanıtını sunmak gibi bir tehlikeyle karşılaşma ihtimali zayıftı. Ve böylece üniversite hocaları, avukatlar, kütüphaneciler, sanat tarihçileri, iktisatçılar, matematikçiler, ray, boru ve inşaat kalasları taşıyan emekçiler haline geliyorlardı. Bu görevlere getirdikleri katkı çoğunlukla yetersiz bir beceri ve pek zayıf bir beden gücüyle sınırlı kalıyordu – ve gaz odaları ve krematoryumların bulunduğu bitişikteki ana kampa gönderilmelerine kadar geçen süre, ancak nadir bazı vakalarda uzun bir zamana yayılıyordu.

İşyerindeki durumları ne kadar zorsa, kampın içindeki durumları da bir o kadar elverişsizdi. Kamp hayatı, her şeyden önce bedensel bir kıvraklık ve zorunlu olarak gaddarlığın sınırlarına kadar vardırılmış bir fiziksel cesaret gerektiriyordu. Zihin işçilerinin bu iki özellikten yana talihli olduklarına rastlandığı pek nadirdi; ve çoğu zaman bedensel cesaretin yerine geçirmeye çalıştıkları ahlaki üstünlüğün de beş paralık değeri yoktu. Varşovalı profesyonel bir yankesicinin ayakkabı bağcıklarımızı çalmasını engellememiz gerektiğini düşünelim bir an için. Böyle bir durumda, yerine göre bir aparkatın faydası olabilirdi belki, ama sözgelimi bir siyaset muhabirinin istenmeyen bir makale yayımlayarak kariyerini tehlikeye atması türünden bir entelektüel cesaretin hiçbir faydası olmazdı. Bir avukatın veya bir lise hocasının düzgün bir aparkat çıkarabildiği vakaların pek nadir görüldüğünü söylemek bile gereksiz; tersine çok daha büyük bir sıklıkla yumruğa kendisi hedef oluyordu ve yumruk yerken de, atarken gösterdiğinden daha büyük bir maharet sergileyemiyordu. Kamp disiplinini ilgilendiren konularda da durum fenaydı. Dışardayken daha nitelikli bir meslekte çalışmış olan kişiler, yatak yapmak diye bilinen faaliyette genellikle fazla bir yetenek sergile-

[1] İdari görevler üstlenmiş toplama kampı mahkûmu. –*ç.n.*

yemiyorlardı. Her sabah kan ter içinde kalarak saman doldurulmuş şilteler ve yatak örtüleriyle boğuşan ve ortaya yine de düzgün bir iş çıkaramayan eğitimli ve kültürlü arkadaşları hatırlıyorum; öyle ki, daha sonra kampa döndüklerinde dayakla veya yemeksiz bırakılarak cezalandırılacakları korkusunun gitgide büyüyüp bir saplantı haline dönüşmesiyle işbaşında gün boyu eziyet çekiyorlardı. Ne yatak yapmayı becerebiliyorlardı, ne de "Kasket çıkar!" komutuna bir asker gibi uymayı – ve gerektiğinde koğuş kıdemlisinin veya SS görevlisinin karşısında, ölçülü bir yaltakçılıkla kendine güveni birleştiren bir konuşma tarzı geliştirmek konusunda büsbütün beceriksizlerdi; oysa bu hitap tarzı, bazı durumlarda yaklaşmakta olan tehlikeyi savuşturmaya yarayabiliyordu. Bu nedenle çalıştıkları yerde sivil işçiler ve Kapo tarafından adam yerine konmadıkları gibi, kampın içindeki görevli-tutuklular ve diğer arkadaşları tarafından da saygı görmüyorlardı.

Daha da kötüsü: *Arkadaş* bile bulamıyorlardı. Zira karşılıklı anlaşmanın kabul gören biricik biçimi olarak kamp argosunu rahatça kullanmak, onlar için çoğu durumda fiziksel bir imkânsızlık oluşturuyordu. Güncel düşünsel tartışmalarda, günümüz insanları arasındaki iletişim sorunlarına çok fazla vurgu yapılıyor ve bu bağlamda hiç ifade edilmese daha hayırlı olacak saçmasapan görüşler dile getiriliyor. Gelgelelim kamptaki entelektüeller ile arkadaşlarının çoğunluğu arasında gerçekten de bir iletişim sorunu *vardı*; bu sorun her dakika başı gerçek ve acı verici bir biçimde yaşanıyordu. Az çok incelmiş bir ifade biçimine alışkın olan tutuklunun, "Bas git!" demesi veya çevresindeki diğer tutuklulara sadece "Ahbap" şeklinde hitap etmesi, ancak içsel direncini kırmak için harcaması gereken büyük bir çaba sayesinde mümkün olabiliyordu. Genel olarak gayet aklı başında ve cana yakın bir arkadaşın bana durmadan "Aziz dostum," diye seslenmesinin, her seferinde bedensel bir tiksinti hissine kapılmama yol açtığını çok iyi hatırlıyorum. "Mutfak çavuşu" gibi ya da (bazı nesneleri kurallara aykırı biçimde gasp etmek anlamında kullanılan) "örgütlemek" gibi ifadeler entelektüeller üzerinde rahatsızlık yaratıyordu; hatta "nakliyata çıkmak" gibi deyimler bile ağızlarından ancak zorlanarak ve tereddütle çıkıyordu.

Ama böylelikle kamp yaşamının, ve girişte kaba hatlarıyla tarif

ettiğim dar anlamıyla entelektüelin, temel psikolojik ve varoluşsal sorununa gelmiş oluyorum. Burada ortaya çıkan soru, en kısa ve özlü ifadesiyle şudur: Entelektüelin eğitimi ve entelektüelliğin temel yapısı, toplama kampındaki tutukluya önemli anlarda faydalı olmuş muydu? Onun hayatta kalmasını kolaylaştırmış mıydı? Kendime bu soruyu yönelttiğimde, aklıma önce Auschwitz'deki kendi gündelik deneyimlerim değil, Hollandalı bir dostum ve kader yoldaşım olan, yazar Nico Rost'un yazdığı o güzel kitap geldi. Kitabın adı *Goethe Dachau'da.* Kitabı yıllar sonra yeniden elime aldım ve bana bir hayli hayali gelen cümleler okudum. Sözgelimi şöyle bir şey yazıyordu orada: "Aslında bu sabah Hyperion üzerine notlar almak istiyordum." Ya da: "Yine İbn Meymun hakkında, onun Albertus Magnus, Aquinalı Thomas, Duns Scotus üzerindeki etkileri hakkında bir şeyler okudum." Ya da: "Bugün hava saldırısı sırasında yine Herder'i düşünmeye çalıştım..." Ve ardından, benim için büsbütün şaşırtıcı şu satırlar: "Daha çok okumalı, daha çok ve daha yoğun araştırmalı. Boş kalınan her anda! Kızıl Haç paketlerini ikame edecek klasik edebiyat." Bu cümleler üzerine düşündüğümde ve onları kendi kamp hatıralarımla karşılaştırdığımda derin bir utanç duydum, çünkü Nico Rost'un o hayranlık uyandıran, radikal entelektüel duruşunun yanına ekleyebileceğim hiçbir şey yoktu. Hayır, gerçi bu Auschwitz'de kesinlikle hayal bile edilemezdi, ama elime öyle bir kitap düşmüş olsaydı da, orada kesinlikle İbn Meymun hakkında bir şey okumazdım. Hava saldırısı alarmı sırasında Herder'i düşünmek için de kesinlikle gayret göstermezdim. Ve klasik edebiyatı bir gıda paketi niyetine kabullenmemi bekleyen ölçüsüzlüğü herhalde alaycı olmaktan ziyade, umutsuz bir tavırla geri çevirirdim. Dediğim gibi, Dachau'daki arkadaşımın kitabını okuduğumda çok utandım, ama sonunda kendimi mazur görmeyi kısmen de olsa başardım. O sırada öncelikle aklımdan geçirdiğim şey, ben tutukluların oluşturduğu anonim kütlenin bir parçasıyken, Nico Rost'un bir hasta barakasında bakıcı olarak görece imtiyazlı bir konumda çalışmış olması değildi sanıyorum; daha çok bu Hollandalı'nın Auschwitz'de değil, Dachau'da bulunmuş olmasının belirleyici bir olgu olduğunu düşünüyordum. Gerçekten de bu iki kampı ortak bir paydada buluşturmak o kadar da kolay değildir.

Dachau, nasyonal sosyalist toplama kamplarının ilk örneklerinden biriydi ve bu nedenle de, öyle denebilirse eğer, bir geleneğe sahipti; Auschwitz ancak 1940 yılında kurulmuştu ve savaşın sonuna dek, her geçen gün birtakım doğaçlama uygulamaların hedefi oldu. Dachau'daki tutuklular arasında *politik* unsur baskındı, oysa Auschwitz'deki tutukluların ezici çoğunluğu tümüyle apolitik Yahudiler ve siyasi açıdan oldukça kaypak Polonyalılardan oluşuyordu. Dachau'da kampın iç idaresi büyük ölçüde politik tutukluların elindeydi, Auschwitz'de ise son sözü cürüm işlemeyi meslek haline getirmiş Almanlar söylüyordu. Dachau'da bir kamp kütüphanesi vardı, Auschwitz'de sıradan bir tutuklu için herhangi bir kitabın hayalini kurmak bile imkânsızdı. Tutuklular, Dachau'da –tıpkı Buchenwald'de de olduğu gibi– SS devletinin ve SS örgütlenmesinin karşısına genel olarak entelektüel bir yapılanmayla çıkma imkânına sahiplerdi: Ama bu karşıtlık sayesinde söz konusu düşünsellik orada *toplumsal bir işlev* kazanıyordu; her ne kadar bu işlev ağırlıkla politik, dinsel veya ideolojik bir biçimde tezahür etse ve ancak nadir durumlarda, sözgelimi Nico Rost örneğinde olduğu gibi, aynı zamanda ilaveten felsefi ve estetik bir boyut taşısa bile. Oysa Auschwitz'de entelektüel yalıtılmış, tümüyle yalnız bırakılmıştı. Dolayısıyla da düşünce ile dehşetin karşılaşmasından doğan sorun daha radikal ve –eğer burada böyle bir ifade kullanılabilirse– daha *saf* bir biçimde ortaya çıkıyordu. Auschwitz'de düşünce kendisinden başka hiçbir şey değildi ve onu ne kadar kifayetsiz, ne kadar örtülü olursa olsun, toplumsal bir yapıya eklemleme ihtimali yoktu. Yani entelektüel, salt bir bilinç içeriğinden başka bir şey olmayan ve toplumsal bir gerçekliğe yaslanarak pekişemeyen düşüncesiyle yapayalnızdı. Bunun için verilebilecek örnekler kısmen beylik türdendir, ama kısmen de, aktarılması çok zor olan varoluşun alanlarında aranmak zorundadır.

Entelektüel, hiç değilse henüz başlarda, sürekli olarak düşüncenin toplumsal beyanına olanak tanıyan yollar arıyordu. Sözgelimi karısının mutfak alışverişi için verdiği sipariş listelerini uzun uzadıya anlatan yatak komşusuyla sürdürdüğü bir sohbete, kendisinin evdeyken çok okuduğunu bildiren bir ayrıntı sızdırmaya uğraşıyordu. Ama buna karşılık otuzuncu girişiminde de "Lanet olsun, ahbap!" cevabını alınca işin ucunu bırakıyordu. Böylece düşünsellikle ilgili

her şey, Auschwitz'de giderek iki ayrı açıdan yeni bir şekle büründü: Bir taraftan, psikolojik olarak bütünüyle gerçekdışı bir şeye dönüşürken, diğer taraftan da, toplumsal kavramlarla tanımlayacak olursak, bir tür izinsiz lüks haline geldi. Bu yeni olgular, zaman zaman bir saman yatak sohbetinde ulaşılabilecek düzeylerden daha derinlerde yaşanıyordu: Öyle anlarda düşünce ansızın asli niteliğini, yani aşkınlığını yitiriyordu.

Çalışmanın ardından Kapoların sinir bozucu "Sol ki, üç, dört" naraları altında, kötü bir uygun adım yürüyüşle IG-Farben arazisinden yorgun argın kampa döndüğümüz ve ancak kaba inşaatı tamamlanmış bir binanın önünde Tanrı bilir hangi nedenle dalgalanan bayrağın dikkatimi çektiği bir kış akşamını hatırlıyorum. Mekanik bir çağrışımla, "Duvarlar sessiz ve soğuk yükseliyor, rüzgârda hışırdıyor bayraklar" diye kendi kendime mırıldandım. Ardından bu dizeleri biraz daha yüksek sesle tekrarladım, sözcüklerin tınısına kulak verdim, ritmi hissetmeye çalıştım ve benim için yıllardan beri bu Hölderlin şiirine bağlanan duygusal ve düşünsel kurgunun ortaya çıkmasını bekledim. Hiçbir şey olmadı. Şiir gerçekliği aşamıyordu artık. Orada duruyordu ve artık sadece nesnel bir ifadeydi: Şu şudur, bu budur; ve "Sol ki..." diye böğürüyor Kapo; ve çorba su kıvamında; ve rüzgârda hışırdıyor bayraklar. Yanımda bu dizeleri okuyabileceğim, ruh hali az çok benimkine yakın bir arkadaşım olsaydı eğer, ruh toprağının altında kabuğuna çekilmiş bu Hölderlin duygusu uç verirdi belki. En kötüsü o aranan arkadaşın olmamasıydı; bölükte yoktu – peki bütün kampta var mıydı öyle biri? O arkadaşı her şeye rağmen arayıp bulmak mümkün olduğunda bile, o da kendi yalıtılmışlığı sonucunda zihnen öylesine yabancılaşmış oluyordu ki, hiçbir tepki vermiyordu. Kampta bulunan, tanınmış bir Parisli filozofla karşılaşmam geliyor aklıma. Varlığından haberdar olmuş ve hatırı sayılır zahmetleri ve tehlikeleri göze alarak kaldığı blokta ziyaretine gitmiştim. Koltuk altlarımıza sıkıştırdığımız teneke kâselerimizle kampın yollarında sallana sallana yürürken, entelektüel bir sohbet açmak için boş yere uğraşıp durmuştum. Sorbonne'lu filozof bir robot gibi tek heceli cevaplar veriyordu ve sonunda büsbütün sessizliğe gömüldü. Birilerinin "körelmişlik" dediğini duyar gibi oldum. Ama hayır. Tıpkı benim gibi, o adam da körelmemişti. Sadece dü-

şünsel dünyanın gerçekliğine artık inanmıyordu ve orayla hiçbir toplumsal bağı olmayan entelektüel bir dil oyununa katılmayı reddediyordu.

Alman eğitim sürecinden geçmiş Yahudi entelektüelinin, düşüncenin toplumsal işlevi ya da işlevsizliği bağlamında yüzleşmek zorunda olduğu özel bir sorunsal daha vardı. Yardıma çağırmak istediği şey ne olursa olsun, düşmana aitti, ona değil. Beethoven mi? Ama o Berlin'de, Furtwängler'in[2] şefliğinde seslendirilmişti ve Furtwängler Üçüncü Reich'ta saygı gören resmi bir şahsiyetti. Novalis hakkında *Völkischer Beobachter*'de[3] makaleler yayımlanıyordu ve bu yazıların bazıları hiç de o kadar aptalca değildi. Nietzsche sadece Hitler'e değil –ki bu da üstesinden gelinmesi gereken bir başka sorundu– aynı zamanda Ernst Bertram'a[4] da aitti; Bertram Nietzsche'yi anlıyordu. Merseburg Büyüleri'nden[5] Gottfried Benn'e[6]; Buxtehude'den[7] Richard Strauss'a[8] kadar tüm düşünsel ve estetik servet, düşmanın tartışılmayan ve tartışılamayacak mülkü haline gelmişti. Mesleği sorulan bir kamp arkadaşım, anlamsız bir biçimde gerçeğe sadık kalarak "Germanist" olduğunu söylemiş ve bu nedenle SS komandosunun dehşet verici bir öfke patlamasına maruz kalmıştı. Sanıyorum aynı günlerde, Okyanus'un öteki tarafında, yani ABD'de bulunan Thomas Mann şunları söylüyordu: "Ben neredeysem, Al-

2 Wilhelm Furtwängler (1886-1954): Orkestra şefi ve bestekâr; başlangıçta Nazi rejimine karşı gösterdiği mesafeli tutuma rağmen Berlin Filarmoni Orkestrası'nın başındaki görevini 2. Dünya Savaşı'nın sonuna dek korumuştur. –*ç.n.*

3 Völkischer Beobachter: 1920-1945 arasında yayımlanan gazete Nasyonal Sosyalist Alman İşçi Partisi'nin (NSDAP) resmi yayın organıydı. –*ç.n.*

4 Ernst Bertram (1884-1957): Nazi Partisi'nin kitap yakma eylemlerini desteklemiş Alman düşünürü ve yazarı. –*ç.n.*

5 Merseburg Büyüleri: Hıristiyanlık öncesi Cermen mitolojisiyle ilgili elyazmaları; Merseburg Katedrali'nin kütüphanesinde bulunmuş ve 1842 yılında Jacob Grimm tarafından yayımlanmıştır. –*ç.n.*

6 Gottfried Benn (1886-1956): Ekspresyonizm akımıyla ilişkilendirilen şair, denemeci ve hekim. Üçüncü Reich döneminde eserlerine yayın yasağı getirilmiştir. –*ç.n.*

7 Buxtehude: Hamburg eyalet sınırları içinde yer alan bir ilçe. Grimm kardeşler tarafından da aktarılan "Tavşan ve Kirpi" masalı için Masal Şehri olarak da anılır. –*ç.n.*

8 Richard Strauss (1864-1949): Alman bestekâr. –*ç.n.*

man kültürü de oradadır." Auschwitz'in Alman-Yahudi tutuklusu, tesadüfen bir Thomas Mann olmuş olsaydı bile, böyle cüretkâr bir iddiayı ortaya atamazdı. Alman kültürü üzerinde hiçbir hak iddia edemezdi, çünkü böyle bir talebin toplumsal dayanağı yoktu. Ülke dışındaki küçücük bir mülteci azınlığı, aralarında Thomas Mann olmasa bile, Alman kültürü adına boy gösterebilirdi. Ama Auschwitz'deki yalıtılmış birey Dürer[9] ve Reger'iyle[10]; Gryphius[11] ve Trakl'ıyla[12] tüm Alman kültürünü, en pespayesinden bile olsa, SS komandosuna bırakmak zorundaydı.

"İyi" ve "kötü" Almanya'ya dair; Hitler'e ait olmasında hiçbir sakınca görmediğim sefil Thorak[13] ve zorla sahip çıktıkları büyük Tilman Riemenschneider'e[14] dair naif ve tartışmalı bir yanılsama inşa etmek mümkün olsa bile, bu gerçekliğin karşısında düşünce er ya da geç kaçınılmaz bir biçimde çökmeye mahkûmdu. Bunun çok çeşitli nedenleri vardır ve yapılması gerektiği gibi, bunları önce birbirlerinden ayrıştırmak ve ardından bir sentez yardımıyla bağdaştırmak zordur. Meselenin yalın fiziksellik boyutunu bir kenara bırakmak istiyorum, her ne kadar bunun doğruluğundan emin olmasam da: Zira kamptaki her tutuklu, en nihayetinde –az ya da çok– kendi bedeninin direnme gücüne dayanan bir yasanın hükmü altındaydı. Her halükârda açlık ve bitkinlikten ölmenin eşiğine gelmiş olan öznenin sadece düşünselliğini yitirmekle kalmadığı, tersine kelimenin gerçek anlamıyla insanlıktan çıktığı bir noktada, düşünselliğin etkisine ilişkin hiçbir soru sorulamayacağı açıktır. Kendini bırakan ve arkadaşları tarafından da bırakılmış tutuklulara kamp argosunda yakıştırılan nitelemeyle "Müslüman", iyinin karşısına kötüyü; değerli

9 Albrecht Dürer (1471-1528): Alman ressam, matematikçi ve sanat kuramcısı. –*ç.n.*

10 Walter Reger (1889-1958): Alman heykeltıraş; eserleri Nazi iktidarı tarafından "yozlaşmış sanat" kapsamına alınarak yasaklanmıştır. –*ç.n.*

11 Andreas Gryphius (1616-1664): Barok şairi ve tiyatro yazarı. –*ç.n.*

12 Georg Trakl (1887-1914): Avusturyalı ekspresyonist şair. –*ç.n.*

13 Josef Thorak (1889-1952): Nazi Partisi'ne yakınlığıyla bilinen ve Üçüncü Reich döneminin en gözde sanatçılarından biri olan Avusturyalı heykeltıraş. –*ç.n.*

14 Tilman Riemenschneider (1460-1531): Eserlerini Geç Gotik ve Erken Rönesans dönemlerinde vermiş, Alman heykeltıraş. –*ç.n.*

olanın karşısına bayağılığı; düşünsel olanın karşısına akıl-dışını koyabilecek bir bilinç alanından yoksundu artık. O durduğu yerde yalpalayan bir cesetti; son çırpınışları içindeki fiziksel işlevlerinden ibaret bir çuvaldı. Bu bize ne kadar zor gelirse gelsin, o buradaki değerlendirmelerin dışında bırakılmak zorundadır. Ben ancak kendi durumumdan hareket edebilirim: Açlık çeken, ama açlıktan ölmeyen; dayak yiyen, ama öldüresiye dövülmemiş; hırpalanmış, ama ölümcül yaralar almamış; yani nesnel açıdan, düşüncenin ilke olarak hâlâ üzerinde durabileceği ve varlığını sürdürebileceği bir zemine sahip tutuklunun durumundan hareket edebilirim. Böyle bir tutuklu yere daima zayıf basıyor ve varlığını zorlukla sürdürebiliyordu; hazin hakikat bundan ibaretti. İşlevin yitirilmesine, bir başka deyişle estetik düşünceler ve hatıralar silsilesinin hiçbir etki yaratmadan parlayıp sönmesine biraz önce üstü kapalı bir biçimde değinmiştim. Bu düşünce ve hatıralar çoğu durumda bir avuntu oluşturmuyordu; zaman zaman bir acı ya da horgörü olarak ortaya çıkıyor, ama en çok da tam bir aldırışsızlık hissi içinde akıp tükeniyordu.

Şüphesiz bunun istisnaları vardı; özellikle de bazı esrime hallerinde. Bir keresinde hasta barakasında çalışan bir bakıcının bana bir tabak dolusu şekerli irmik verdiğini hatırlıyorum: İrmiği açgözlülükle yalayıp yuttuğum için, olağanüstü bir zihinsel coşkuya kapılmıştım. Derin bir duygulanım içinde önce insani iyilik fenomenini düşünmüştüm. Buna Thomas Mann'ın *Büyülü Dağ*'ındaki mert Joachim Ziemßen'in imgesi eklendi. Ve birdenbire bilincim, kitapların içeriklerinden, dinlediğim müziklerin kırıntılarından ve bana kesinlikle felsefi gibi görünen kendi düşüncelerimden oluşmuş bir karmaşayla tıka basa doluverdi. İçimi dağlayan bir kendine acıma hissiyle birlikte gelen ve gözlerimi yaşlarla dolduran yabani bir tinsellik özlemi benliğimi ele geçirdi. Ama aynı anda, bilincimin berraklığını koruyan bir katmanı, ancak birkaç dakika süren bu tinsel ayaklanmanın sahteliğinin tamamen farkındaydı. Fiziksel bir etkinin yol açtığı, gerçek bir sarhoşluk haliydi bu. Daha sonra arkadaşlarla yaptığım bazı sohbetler, benzer durumlarda kısa süreli bir zihinsel uyanış yaşamak konusunda kesinlikle yalnız olmadığım sonucunu çıkarmama yardımcı oldu. Bu tür esrik duygular, yemek yerken olsun, alışkanlık olmaktan çıkmış bir sigaranın tadına varırken olsun, kader

yoldaşlarım arasında da sık sık yaşanıyordu. Tüm sarhoşluklar gibi, bunlar da geride çorak, sancılı bir boşluk ve utanç hissi bırakıyordu. Bu sarhoşluklar alabildiğine yapaydı; düşüncenin pekişmesine ancak kötü bir etkide bulunuyordu. Bununla birlikte estetik tasavvurun ve onun peşi sıra gelebilecek olan şeylerin entelektüel insan faaliyeti içinde kapladığı alan sınırlıdır ve bunların önemi öncelikli değildir. Analitik düşünce daha önemlidir: Dehşet karşısında dayanak ve kılavuz olmasını ondan bekleyebiliriz.

Oysa bu noktada da hayal kırıklığı yaratan bilançolarla karşılaşıyordum ve karşılaşıyorum. Akılcı-analitik düşünce kampta ve özellikle de Auschwitz'de bir dayanak sunmadığı gibi, doğrudan doğruya trajik bir özyıkım diyalektiğine yol açıyordu. Bununla kastettiğim şeyi kolayca açıklayabilirim. Bir kere entelektüel insan akla hayale sığmayan durumları, entelektüel olmayanların yaptıkları gibi, verili birer olgu olarak rahatça kabullenemiyordu. Gündelik gerçekliğin tezahürlerini sorgulamaya yönelik uzun temrinler, kamp gerçekliğine kolayca razı olmasını engelliyordu, çünkü bu gerçeklik onun şimdiye dek mümkün gördüğü ve bir insandan beklenebilir bulduğu şeylerle çok kaba bir karşıtlık ilişkisi içindeydi. Özgürken tüm ilişkisi insana özgü, mantıklı muhakeme yoluyla ulaşabildiği kişilerle olmuştu ve şimdi aslında hiç de o kadar karmaşık olmayan bir şeyi kavramaya inatla yanaşmıyordu. Kavramak istemediği şey şuydu: SS'in ona, yani kamptaki tutukluya karşı kullandığı imha mantığının da, kendi içinde en az dışarıdaki varoluş mantığı kadar tutarlı bir işleyişi vardı. Daima düzgünce tıraş olmanız isteniyordu, ama makas bulundurmanız kesinlikle yasaktı ve berbere gitmenize ancak iki haftada bir izin veriliyordu. Çubuklu üniformalarınızda eksik düğme görüldüğünde cezalandırılıyordunuz, ama çalışırken bir düğmeniz kopsa –ki bu kaçınılmazdı– onu yerine dikmenizin imkânı yoktu. Güçlü olmanız bekleniyordu, ama sistematik bir biçimde zayıflatılıyordunuz. Kampa girerken her şeyinizi alıyorlardı, ama ardından hiçbir şeye sahip olmadığınız için yağmacılar tarafından aşağılanıyordunuz. Düşünsel bir temrinin tezgâhından geçmemiş olan kamp tutuklusu, bu durumları belirli bir sükûnetle, dışardayken "Zenginler ve yoksullar olmak zorundadır" veya "Daima savaşlar olacaktır" gibi tespitleri kabullendiği gibi bir sükûnet içinde karşılıyordu. Bu du-

rumları dikkate alıyor, onlara uyum sağlıyor ve şartlar elverişli olduğunda da onları alt ediyordu. Oysa entelektüel böyle durumlar karşısında düşüncenin acziyle isyan ediyordu. Başlarda, olmaması gereken şeyin kesinlikle olamayacağını telkin eden isyankâr bir kaçık bilgeliği geçerliydi onun için. Ne var ki, sadece başlarda.

SS mantığının reddi; içe dönen isyan; "ama bu mümkün değil ki" gibi yakarışı andıran itirazları kendi kendine mırıldanmalar uzun sürmüyordu. Belirli bir süre sonra, basit bir teslimiyeti aşan ve sadece SS mantığının değil, aynı zamanda SS değerler sisteminin de kabullenilmesi olarak niteleyebileceğimiz bir şey kaçınılmaz bir biçimde baş gösteriyordu. Ve bu noktada da entelektüel tutuklunun işi, entelektüel olmayanlara göre daha zordu. Entelektüel olmayan tutuklu için genel bir insani mantık değil, daima varlığı sürdürmeye hizmet eden mantıklı bir sistem söz konusu olmuştu. Evet, o dışarıdayken "Zenginler ve yoksullar olmak zorundadır" diyor, ama bu idrak içinde zengine karşı yoksulun mücadelesini de veriyordu ve bunu asla bir çelişki olarak hissetmemişti. Kampın mantığı, onun açısından şiddet dozu artmış bir ekonomik mantıktan başka bir şey değildi ve keskinleşen bu şiddeti, teslimiyet ile savunmaya hazırlık karışımı, sonuç alıcı bir tavırla göğüslüyordu. Oysa ilk içsel direnişin ardından, olmaması gereken şeyin de pekâlâ olabileceğini kavramış, SS mantığını her dakika karşısına çıkan bir gerçeklik olarak deneyimlemiş olan entelektüel, bu kez fazladan birkaç uğursuz adım daha atıyordu. Onu yok etmeye uğraşanların daha güçlü taraf oldukları inkâr edilemez bir gerçek olduğuna göre, acaba kendisine karşı haklı da olamazlar mıydı? Entelektüelin temel düşünsel hoşgörüsü ve yöntemsel kuşkuculuğu böylelikle bir özyıkımın unsurlarına dönüşüyordu. Evet, SS işini bildiği gibi yapabilirdi: Doğal hukuk diye bir şey yoktu ve ahlaki kategoriler, tıpkı moda akımları gibi, ortaya çıkıyor ve yok oluyorlardı. Ortada Yahudileri ve siyasi hasımlarını ölüme sürükleyen, çünkü kendisini ancak bu biçimde gerçekleştirebileceğine inanan bir Almanya vardı. Ne vardı yani bunda? Yunan medeniyeti de kölelik üzerine kurulmuştu ve bir Melos'u tarumar etmişti, tıpkı SS'in Ukrayna'da yaptığı gibi. Tarihin ışığı derinlere indikçe, sayısız insanın kurban edilmiş olduğu görülürdü ve zaten insanlığın ebedi ilerlemesi de 19. yüzyıldan kaynaklanan bir saflıktı.

"Sol ki, üç dört" de tüm diğerleri gibi bir merasimdi işte. Vahşete karşı söylenebilecek fazla bir şey yoktu. Via Appia[15] boyunca çarmıha gerilmiş köleler sıralanıyordu ve biraz ötedeki Birkenau'dan, yakılan insan bedenlerinin kötü kokuları yayılıyordu. Yalnız biz burada Crassus[16] değil, Spartaküs'tük; hepsi bundan ibaretti. "Bir set çekin Ren Nehri'ne cesetlerinden onların / Kemiklerle tıkanmış yatağında köpürerek çekilsin önünden hükümdarın": Kleist Ren Nehri'ne bu mısraları vakfetmişti ve elinde iktidar olsaydı, belki de bu kadavra hayalini gerçekleştirmeye girişirdi, kim bilir. Kleist'ın bir generali Rus cephesinin bir yerlerinde askerlerine komuta ediyor ve belki de Yahudilerin ve Kızıl Ordu komiserlerinin cesetlerini üst üste yığıyordu. Tarih hep böyleydi ve hâlâ da böyle. Tarihin gadrine uğramıştık ve karşıdan bir cellat yamağının yaklaştığını görünce kasketlerimizi çıkarıyorduk. İlk direncin tavsamasıyla birlikte, entelektüel tüm bilgilerine, çözümleme yeteneğine rağmen, entelektüel olmayan tutukluya oranla yok edici güç karşısında çok daha zayıf bir direnç gösteriyordu: Diğeri onun önünde esas duruşa geçerken çok daha zindeydi ve bu nedenle daha büyük takdir topluyordu, ama geri kalan zamanında sistematik kaytarıcılığı ve maharetli hırsızlıklarıyla, düşünceli arkadaşına göre mahvedicilerine karşı çok daha kendiliğinden ve etkili bir mücadele veriyordu.

Entelektüelin iktidara karşı beslediği, tarihsel ve sosyolojik etmenlerle açıklanabilecek derin saygı, onun üzerinde entelektüel olmayan kamp arkadaşlarına oranla daha ketleyici bir etki yapıyordu. Gerçekten de entelektüel her zaman ve her yerde iktidarla bir bağımlılık ilişkisi içinde bulunmuştur. İktidara düşünsel açıdan kuşkuyla yaklaşmak, onu eleştirel bir çözümlemeye tabi tutmak kadar, aynı entelektüel yaklaşım tarzı içinde ona teslim olmaya da alışkındı ve alışkındır. Düşman iktidarın karşısına dikilebilen hiçbir şeyin görünmediği bir noktada, bu teslimiyet büsbütün kaçınılmaz hale geliyordu. Dışarıda mahvedicisine karşı savaş veren dev ordular olabilirdi, ama kampa ancak çok uzaklardan ulaşan bu tür duyumlara ar-

[15] Appian yolu, günümüzde de kısmen kullanılan antik Roma yolu. –*ç.n.*

[16] Crassus: MÖ 71 yılında İkinci Silarus Muharebesi'nde ayaklanan köle birliklerini ve önderleri Spartaküs'ü mağlup eden Romalı komutan. –*ç.n.*

tık kimse gerçekten inanmak istemiyordu. SS devleti, tutuklunun karşısına muazzam ve alt edilmez bir erk olarak dikiliyordu; bu görmezden gelinemeyecek bir gerçeklikti ve bu nedenle eninde sonunda *akılcı* görünüyordu. Kendisini dışarıda düşünsel açıdan nasıl nitelemiş olursa olsun, burada herkes bu özgül anlamıyla bir Hegelciye dönüşüyordu: SS devleti metalik parıltısının mutlaklığı içinde, tinin kendini gerçekleştirdiği bir devlet olarak beliriyordu.

Şüphesiz bu noktada bir soluklanmak ve ister *dini* açıdan olsun, ister *politik-ideolojik* açıdan, kemikleşmiş görüşlere sahip tutukludan çok farklı bir konumda bulunan hümanist entelektüelin durumuna da parantez içinde değinmek gerekiyor.

Önce kendi şahsi inancıma dair birkaç söz: Hapishanelere ve toplama kamplarına bir agnostik olarak girdim ve 15 Nisan 1945'te, Bergen-Belsen'de İngilizler tarafından kurtarıldığımda, o cehennemi yine bir agnostik olarak terk ettim. Dosyamın üzerinde "Silahlı Kuvvetlere yönelik yıkıcı faaliyetler" ibaresinin yazılı olduğunu bilerek ve dolayısıyla zincire vurulmuş bir halde idama götürülmeyi bekleyerek tecrit hücresinde yattığım süre de dahil, kendi içimde bir inanç nüvesi keşfetmeyi bir an için olsun başaramadım. Hiçbir zaman belirli bir politik ideolojinin adanmış ve inanmış bir taraftarı da olmadım. Bununla birlikte itiraf etmeliyim ki gerek dindar, gerekse politik olarak bağlanmış arkadaşlara karşı daima büyük bir hayranlık hissettim ve hâlâ da hissediyorum. Bizim burada kabul ettiğimiz anlamıyla, "entelektüel" olup olmadıkları bir önem taşımıyordu. Biz kuşkucu-hümanist entelektüeller, belirleyici anlarda kendi edebi, felsefi, sanatsal tanrılarımıza boş yere yakarırken, onlar politik veya dini inançlarından, öyle ya da böyle, paha biçilmez bir destek alabiliyorlardı. İster militan Marksistler olsun, isterse sekter İncil araştırmacıları veya örnek Katolikler; ister seçkin bir eğitim görmüş iktisatçılar ve teologlar olsun, isterse pek az mürekkep yalamış işçiler ve köylüler: Onların inancı veya ideolojileri, SS devletini düşünsel olarak yerinden oynatmalarını mümkün kılan, dünya üzerindeki sabit noktayı kendilerine gösteriyordu. Onlar, akla hayale gelmeyecek kadar güç şartlar altında ayinlerini gerçekleştiriyor ve ortodoks Yahudiler olarak, zaten bütün bir yıl azgın bir açlığın pençesinde yaşadıkları halde, Kefaret Günü'nde (Yom Kippur) oruç tutmayı ihmal

etmiyorlardı. Onlar Avrupa'nın geleceğine dair Marksist tartışmalar yürütüyor ya da inatla şunu söylüyorlardı: Sovyetler Birliği bizi kurtarmak zorundadır ve kurtaracaktır. Onlar daha iyi dayanıyorlar ya da kendilerinden katbekat daha iyi eğitim görmüş ve daha disiplinli düşünme alışkanlığı edinmiş inançsız veya apolitik arkadaşlarından daha onurlu ölüyorlardı. Benim konuşabildiğim yaşayan dillerden herhangi birine hâkim olmayan ve bu nedenle inancını bana Latince anlatan genç Polonyalı rahip hâlâ gözlerimin önündedir. *Voluntas hominis it ad malum*,[17] demiş ve o sırada önümüzden geçmekte olan ve tüm tutukluların korktuğu dayakçı Kapo'ya kaygıyla bakmıştı. "Ama Tanrı'nın inayeti sonsuzdur ve bu nedenle galip gelecek." Dini ya da politik açıdan bağlanmış arkadaşlar, kampta tahayyül edilemez olanın sıradan bir olaya dönüşmesi karşısında şaşkınlığa uğramıyor ya da pek az şaşırıyorlardı. Tanrı'dan yüz çevirmiş olan insan, Auschwitz vahşetini yaşatmak ve yaşamak zorundadır, diyordu inançlı Hıristiyanlar ve Yahudiler. Son evresine, yani faşizm aşamasına girmiş kapitalizm kaçınılmaz olarak bir insan kasabına dönüşmek zorundadır, diyordu Marksistler. Burada işitilmedik hiçbir şey olmuyordu, olan, yalnızca ideolojik eğitim almış veya Tanrı'ya inanan adamların ezelden beri bekledikleri ya da en azından mümkün gördükleri şeydi. Hem Hıristiyanlar, hem de Marksistler, dışardayken de geniş bir bağlam içine yerleştirdikleri gerçekliğe burada da aynı ölçüde etkileyici ve ürkütücü bir mesafeden bakıyorlardı. Onların imparatorluğu zaten burada ve şimdi değil, yarın ve her yerde olacaktı: Binyılcılığın parlak ışığı ardına çekilmiş Hıristiyanların, o çok uzaklardaki yarını ya da Marksistlerin ütopik-dünyevi yarınlarıydı bunlar. Gerçekliğin ezelden beri sarsılmaz bir düşünsel şema içine yerleştirildiği noktada, vahşet gerçekliğinin etkisi de zayıflıyordu. Açlık basit bir açlık değildi sadece, Tanrı'yı inkâr etmenin ya da kapitalist çürümenin kaçınılmaz bir sonucuydu. Şiddet görmek ya da gaz odasında ölmek, İsa'nın tekrarlanan çilesi veya zaten beklenen politik şehadetti: İlk Hıristiyanlar da, Alman köylü ayaklanmalarında ezilen köylüler de böyle çile çekmişlerdi. Her Hıristiyan bir Aziz Sebastian'dı ve her Marksist bir Thomas Münzer.

[17] *Lat.* İnsanın iradesi kötülüğe eğilimlidir. –*ç.n.*

Her iki taraf da, Hıristiyanlar da, Marksistler de, biz kuşkucu-hümanist entelektüelleri küçümsüyordu; birinciler merhametli, ikincilerse sabırsız ve haşin bir tavırla. Bu horgörünün haklı olup olmadığını, kampta kendi kendime sorduğum anlar oldu. Kendi adıma, politik veya dini bir inanca sahip olmayı arzuladığım, hatta bunu mümkün gördüğüm için değil. Şahsen inanmadığım bir inançtan da, hatalarını ve yanlış çıkarımlarını gördüğümü düşündüğüm bir ideolojiden de hiçbir inayet beklemiyordum. Onlardan biri olmak, o inançlı arkadaşların arasında olmak istemiyordum, ama onlar gibi olmak istiyordum: sarsılmaz, huzurlu ve güçlü. O zamanlarda kavradığıma inandığım bir şey, bana hâlâ kesin bir bilgi gibi gelir: İster metafizik, ister içkin gerekçelere bağlı bir inanca sahip olsun, en geniş anlamıyla inançlı insan kendisini aşar. Kendi bireyselliğinin tutsağı olmaz, tersine, Auschwitz de dahil, hiçbir yerde kesintiye uğramayan bir sürekliliğin parçası haline gelir. İnançsız kişiye oranla, o gerçekliğe hem daha yabancı, hem de daha yakındır. Gerçekliğe yabancıdır, çünkü kök salmış erekselci duruşu içinde, gerçekliğin verili içeriklerini elinin tersiyle bir kenara iter ve gözlerini yakın ya da uzak bir geleceğe diker; ama aynı zamanda gerçekliğe daha yakındır, çünkü tam da aynı nedenden ötürü onu kuşatan fiili şartların kendisini alt etmesine izin vermez ve dolayısıyla o şartlar üzerinde güçlü bir etkide bulunabilir. İnancı olmayan insan için gerçeklik, kötü ihtimalle teslim olduğu bir şiddet, iyi ihtimalle çözümleyeceği bir malzemedir. İnançlı kişi içinse şekil vereceği bir toprak, çözmesi gereken bir ödevdir.

Tıpkı dışarıda olduğu gibi, kampta da bu iki karakter arasında, inançlı ile inançsız arasında, derinlere inebilen karşılıklı bir anlaşma gerçekleşmediğini belirtmek bile gereksiz. Dini ve politik inançlara bağlı arkadaşlar, ister sabır ve yardımseverlik göstererek, ister öfke içinde olsun, bizi gözden çıkarmışlardı. İnançlı bir Yahudi, "En azından şunu kabul et ki," demişti bir keresinde bana, "sizin zekânızın ve eğitiminizin burada hiçbir değeri yok. Ama ben Tanrı'nın öcümüzü alacağını kesin olarak biliyorum." Daha 1933 yılında kampa kapatılmış bir Alman arkadaşım daha da sert konuşmuştu: "Siz burjuva ukalaları da buraya düştünüz sonunda ve SS karşısında tir tir titriyorsunuz. Biz titremiyoruz ve burada sefil bir biçimde geberecek

olsak da, ardımızdan gelen yoldaşların bütün bu çeteyi duvarın önüne dizeceğini biliyoruz." Her ikisi de kendini aşıyor, varlığını geleceğe yansıtıyordu. Onlar penceresiz monadlar değillerdi, tersine Auschwitz'in dışındaki bir dünyaya açıklardı; hem de ardına kadar.

Bu duruş, inançsız entelektüelleri etkiliyordu; orası kesin. Ama bildiğim kadarıyla, dini ya da siyasi dönme yaşanan vakaların sayısı ihmal edilebilecek kadar azdır. Kuşkucu entelektüel sadece istisnai durumlarda, bazı arkadaşlarının sergilediği mükemmel örneklerden etkilenerek Hıristiyanlığa ya da Marksizme bağlanıyordu. Ama çoğunlukla sırtını dönüyor ve kendi kendine şunları söylüyordu: Hayranlık uyandıran bir yanılsama, ama sonuçta bir yanılsama işte. Zaman zaman inançlı arkadaşlarının bilgiç iddiaları karşısında öfkeyle isyan ettiği de oluyordu. O zaman Tanrı'nın tükenmeyen inayeti gibi lafızlar, bazı tutukluları kelimenin tam anlamıyla ayağının altına aldığı bilinen güçlü kuvvetli bir Alman'ın, kamp kıdemlisi diye anılan bir meslekten caninin varlığı karşısında, ona tam bir kepazelik gibi görünüyordu. Aynı şekilde Marksistlerin, SS'i şaşmaz bir biçimde, burjuvazinin silahlı bekçisi, kampı ise kapitalizmin doğal bir ürünü olarak nitelendirmelerine de utanç verici bir dargörüşlülük olarak bakıyordu; oysa aklı başında her insan, ona göre, Auschwitz'in kapitalizmle ya da herhangi bir ekonomik düzenle alakası olmadığını, tersine hastalıklı beyinlerin ve sapkın duygusal organizmaların doğurduğu bir hilkat garibesi olduğunu görmek zorundaydı. İnsan inançlı arkadaşlarına saygı duyabiliyor ve buna rağmen pek çok durumda başını sallayarak homurdanmaktan kendini alamıyordu: Hezeyan bunlar, hem de ne hezeyan! Ama ötekiler, yukarıda anlattığım gibi, tinsel değerlerin karşılıksızlığını öne sürdüklerinde, entelektüellerin sesi kısılıyordu ve buna karşı bir sav bulamıyorlardı. Ve burada parantezi kapatıyor, yeniden Auschwitz'de düşüncenin rolüne dönüyorum ve daha önce söylediğim şeyi, altını çizerek bir kez daha tekrarlıyorum: Düşünce, dini ya da politik bir inanç mertebesine yükselmedikçe hiçbir fayda, ya da neredeyse hiçbir fayda sağlamıyordu. Bizi yapayalnız bırakıyordu. Eskiden "son şeyler" diye nitelendirilen şeyler söz konusu olduğunda, bizi her seferinde yarı yolda bırakıyordu.

Auschwitz'deki entelektüelin ölüm karşısındaki duruşu yaklaşık olarak nasıldı? Bir bakışta kavranamayacak bu geniş alanı burada ancak kaba hatlarıyla ve üstünkörü ele alabiliriz! Kamptaki tutuklunun ölümle kapı komşusu olmadığının, tersine onunla aynı odada yaşadığının herkesçe bilindiğini varsayabilirim sanıyorum. Ölüm her an hazır ve nazırdı. Gaz odalarına gönderileceklerin seçimi düzenli aralıklarla gerçekleştiriliyordu. Tutuklular içtima alanında bir hiç uğruna asılıyorlardı ve arkadaşları canlı bir marş müziği eşliğinde, darağacından sallanan bedenlerin önünden "Gözler sağda!" geçmek zorundaydılar. Kitleler halinde ölünüyordu; çalışma alanlarında, hasta barakalarında, ceza hücrelerinde, yatakhane bloklarında. Üst üste yığılmış cesetlerin üzerinden aldırışsızca atladığım ya da ölenleri barakadan dışarıya kadar sürüklemek için bile fazlasıyla dermansız ve kayıtsız kaldığımız zamanları hatırlıyorum. Ama tüm bunlar, artık bıkkınlık verecek ölçüde bilinen, uzun uzadıya anlatmamam için iyi niyetle uyarıldığımı girişte belirttiğim dehşet alanının bir parçasıdır.

Şurada ya da burada, cephedeki askerin de sürekli olarak ölümün kuşatması altında bulunduğunu, bu nedenle toplama kampındaki ölümün aslında özgün bir nitelik taşımadığını ve benzersiz bir mesele oluşturmadığını söyleyerek itiraz edecekler olabilir. Bilmem bu kıyaslamanın geçersiz olduğunu hâlâ söylememe gerek var mı? Zaman zaman ne kadar çile çekmiş olursa olsun, cephedeki askerin hayatı kamp tutuklusunun hayatına benzetilemeyeceği gibi, askerin ölümü ile kamp tutuklusunun ölümü de kıyaslanabilir ölçüler değildir. Asker bir kahraman veya kurban olarak ölüyordu, kamptaki tutuklunun ölümüyse bir mezbaha hayvanının ölümüydü. Asker ateşin içine sürülüyordu ve hayatının çok fazla bir değeri yoktu, bu doğrudur; bununla birlikte devlet tarafından ona verilen talimat ölmeyi değil, hayatta kalmayı emrediyordu. Oysa tutuklunun yerine getirmesi gereken son vazife ölmekti. Buradaki belirleyici ayrım, kamp tutuklusundan farklı olarak, cephedeki askerin sadece ölüme hedef olmaması, aynı zamanda *ölümün taşıyıcısı* da olmasıdır. Bir mecazla dile getirmek gerekirse: Ölüm sadece askerin tepesine inen bir balta değildi, aynı zamanda elinde tuttuğu kılıçtı da. Ölmekte olduğu anda bile hâlâ birini öldürebilirdi. Ölüm onu dışarıdan bir kader gibi gelip

buluyordu, ama aynı zamanda içinden bir irade olarak da fışkırıyordu: Ölüm asker için aynı anda hem bir tehdit, hem de bir fırsattı, oysa kamptaki tutuklu için, matematik bir kesinlikle önceden belirlenmiş bir çözüm –nihai çözüm!– şekline bürünmüştü. Entelektüel kişi ölümle bu şartlar altında karşılaşıyordu. Önünde ölüm uzanıyor ve içinde hâlâ bir düşünselliğin kıpırdandığını hissediyordu; bu düşünsellik ölümle yüzleşiyor ve haysiyetini –yeri gelmişken hemen söyleyelim ki, nafile bir biçimde– muhafaza etmeye çalışıyordu.

İlk gerçekleşen şey, *estetik* ölüm tasavvurunun şaşmaz bir biçimde topyekûn çökmesiydi. Burada sözünü ettiğim mesele herkes tarafından bilinir. Düşünce insanı, ve özellikle de Alman eğitiminden geçmiş entelektüel, bu estetik ölüm tasavvurunu kendi içinde taşır. Bu tasavvur çok uzun bir geçmişten ulaşır ona, ama en geç haliyle Alman romantizminden kaynaklanır. Novalis, Schopenhauer, Wagner, Thomas Mann gibi isimler üzerinden yaklaşık olarak betimlenebilir bu. Auschwitz'de ölüme, bu edebi, felsefi, müzikal şekliyle yer yoktu. Auschwitz'deki ölümü *Venedik'te Ölüm*'e bağlayan bir köprü yoktu. Ölümün şairane her hatırası katlanılmaz olmuştu; bu ister Hesse'nin "Sevgili Kardeşim Ölüm"ü olsun, ister Rilke'nin şarkı söyleyen ölümü: "Ey Tanrım, herkese kendi ölümünü ver." Estetik ölüm tasavvuru, entelektüel açısından estetik bir *hayat tarzının* parçası olarak anlam kazanmıştı: Bu hayat tarzının artık hatırlanamadığı bir noktada, o tasavvur da zarif bir hükümsüzlük biçimini alıyordu. Kamptaki ölüme eşlik eden bir Tristan ezgisi yoktu, sadece SS komandolarının ve Kapoların naraları vardı. Bir insanın ölümü, kampın "Siyasi Bölüm" diye bilinen kısmında sadece "ölüm sonucu terk" tabiriyle kayda geçirilen sosyal bir olaydan ibaret olduğu için, sonunda bireysel açıdan da özgül içeriğini o denli yitiriyordu ki, ölümün estetik ifadesini beklemek, kişiyi arkadaşları nezdinde küstah ve yakışıksız bir iddianın sahibi konumuna sokuyordu.

Estetik ölüm tasavvurunun çökmesiyle birlikte, entelektüel tutuklu kendisini ölümün karşısında silahsız bir durumda buluyordu. Buna rağmen ölümle düşünsel ve metafizik bir ilişki kurma çabası, böyle bir girişimi bir kez daha sonuçsuz kalmaya mahkûm eden kamp gerçekliğine çarpıyordu. Bu fiilen nasıl gerçekleşiyordu? Kısa yoldan ve beylik bir ifadeyle söylemek gerekirse: Entelektüel tutuk-

lu da, tıpkı entelektüel olmayan arkadaşları gibi, ölümle değil, *ölmekle* meşgul oluyordu; ama bunun sonucunda tüm sorun bir dizi somut kaygıya indirgeniyordu. Sözgelimi bir zamanlar kampta bir tutuklunun karnını yarmış ve kumla doldurmuş bir SS komandosundan söz ediliyordu. Böylesi ihtimaller karşısında, insanın ölmek zorunda *olup olmadığıyla* değil, bunun *nasıl* gerçekleşeceğiyle ilgilenmesini anlamak zor değildir. Gaz odasında verilen zehirli gazın etkisini ne kadar sürede göstereceğine dair konuşmalar yapılıyordu. Şırıngayla fenol verilmesi sonucu gerçekleşen ölümlerin vereceği acı üzerine tahminler yürütülüyordu. İnsan kafatasının üzerine bir darbe yemeyi mi tercih etmeliydi yoksa hasta barakasında, bedensel bir tükeniş içinde ağır ağır ölmeyi mi? Kamptaki ifadesiyle "tellere koşmayı", yani: yüksek voltaj elektrikle yüklü dikenli tellere temas yoluyla intihar etmeyi seçen pek az kişinin olması, tutuklunun ölüm karşısındaki durumu açısından çok manidardır. Dikenli tel iyi ve oldukça kesin bir yol olabilirdi, ama belki de daha tellere yaklaşmaya çalışırken yakalanacak ve hücreye atılacaktınız, ki bu da daha zor ve acı verici bir ölüme yol açacaktı. Ölmek her yerde hazır ve nazırdı, ama ölümden mahrumdunuz.

Şüphesiz ölüm korkusu, temelde daima ölmekten duyulan korkudur ve Franz Borkenau'nun bir zamanlar söylemiş olduğu şey, yani ölüm korkusunun boğulma düşüncesi karşısında yaşanan dehşet duygusu olduğu, toplama kampı için de geçerlidir. Bununla birlikte özgür insanın, can vermeyi düşünmeden ve ölmekten korkmadan da ölümü düşünmesi mümkündür. Özgür hayatta ölüm, hiç değilse ilkesel olarak, can verme düşüncesinden zihnen ayrılabilir: Ölümün içini geride bırakılan aileye, geçmişte kalan mesleğe dair bir tefekkürle doldurarak; Hiçliğin müphem soluğunu, toplumsal açıdan ve henüz varolurken hissetmeye çalışarak düşünsel açıdan bunu başarmak mümkündür. Böyle bir girişimin hiçbir sonuca varmayacağını, ölüm çelişkisinin çözümsüz olduğunu vurgulamak bile gereksiz. Ancak en azından bu gayret, haysiyetini kendi içinde bulur: Özgür insan ölüm karşısında belirli bir düşünsel tutum geliştirebilir, çünkü onun için ölmenin azabı, ölüm düşüncesini tümüyle massedemez. Özgür insan düşünülebilir olanın eşiğine kadar gidebilir, çünkü onun içinde, küçücük de olsa korkudan arınmış bir alan vardır. Ama

kamptaki tutuklu için ölümün dikenleri, can acıtan, insanı düşünmeye iten dikenleri yoktur. Belirli ölme biçimleri karşısında ıstırap veren bir kaygı yaşadığı halde, kamptaki tutuklunun –ve bu entelektüel için de, entelektüel olmayanlar için de aynı ölçüde geçerlidir– ölüm korkusunu neredeyse hiç tanımaması belki bu noktadan hareketle açıklanabilir. Kendi adıma konuşmam gerekirse, altını çizerek vurgulamak isterim ki, özellikle cesur olduğumu asla düşünmedim ve muhtemelen de değilim zaten. Buna rağmen, ceza kampında birkaç ayı geride bıraktıktan sonra, bir gün hücremden alındım ve bir SS komandosunun kurşuna dizilmek üzere olduğumu bana dostane bir kesinlikle bildirmesini mutlak bir sükûnetle karşıladım. "Şimdi korkuya kapıldın herhalde?" dedi bana; kendince eğleniyordu. "Evet," diye cevap verdim, ama daha çok nezaketen ve beklentilerini boşa çıkararak onu zorbalığa kışkırtmak istemediğim için söyledim bunu. Hayır, ölümden korkmuyorduk. Gaz odasına gönderileceklerin seçilmesini bekleyen arkadaşların, blokta bu konu üzerine değil, ama dağıtılacak çorbanın kıvamı hakkında korku ve umudun bütün izlerini taşıyan bir konuşma yaptıklarını çok iyi hatırlıyorum. Ölüm ve nihai sorular diye bilinen tüm o sorunlar karmaşası karşısında, kamp gerçekliği zahmetsiz bir zafer kazanıyordu. Düşünce bu noktada da kifayetsiz kalıyordu.

Dilsel bir uzlaşı gereği "metafizik" diye adlandırılan tüm o sorular anlamını yitiriyordu. Ama bu konular üzerine tefekkürü imkânsız kılan şey, yine körelmişlik değil, tam tersine kamp gerçekliği tarafından bilenen ve sertleştirilen bir zekânın zalim keskinliğiydi. İnsanın gerektiğinde müphem felsefi kavramlara bir içerik kazandırabilmesine ve böylece onları öznel-psikolojik açıdan anlamlı kılabilmesine yardımcı olan duygusal güçlerin eksikliği de buna ekleniyordu. Varolan'ın ancak Varlık ışığında göründüğünü, ama Varolan yüzünden insanın Varlığı unuttuğunu söyleyen Allemani kabilesinin o kötü büyücüsü, zaman zaman aklımıza düşüyordu belki.[18] Demek varlık; ilginç. Ama kampta Varolan'ın ve Varlık Işığı'nın hiçbir işe yaramadığı dışarıdakinden daha inandırıcı bir açıklık kazanıyordu.

[18] Güney Kara Ormanlar'ın Allemani bölgesinde doğan filozof Martin Heidegger'e (1889-1976) gönderme yapıyor. –*ç.n.*

İnsan aç *olabilirdi*, yorgun *olabilirdi*, hasta *olabilirdi*. İnsanın sadece *varolduğunu* söylemek hiçbir anlam ifade etmiyordu. Hele *Varlık* kesinlikle hiçbir somut gönderimde bulunmayan ve bu nedenle de içi boş bir kavrama dönüşüyordu. Kelimeler yardımıyla gerçek varoluşun ötesine uzanmak, gözlerimizin önünde sadece değersiz ve memnu bir lüks olmakla kalmıyor, aynı zamanda insanı aşağılayan ve kötücül bir oyun haline geliyordu. Bu dünyanın katlanılmazlığına ancak ona içkin araçlarla çare bulunabileceği, görüngüler dünyasında her saat başı kanıtlanıyordu. Bir başka ifadeyle: Gerçekliğin, dünyanın başka hiçbir yerinde kamptaki kadar etkileyici bir gücü yoktu; gerçeklik başka hiçbir yerde bu denli gerçek değildi. Gerçekliği aşmak için gösterilen çaba başka hiçbir yerde böylesine umutsuz ve bu denli kof görünmüyordu. Tıpkı sessizce yükselen duvarlardan ve rüzgârda hışırdayan bayraklardan söz eden o şiir gibi, felsefi ifadeler de aşkınlığını yitiriyor ve kısmen nesnel tespitlere, kısmen de can sıkıcı bir gevezeliğe dönüşüyordu: Bir şey ifade ettikleri noktada basmakalıptılar ve basmakalıp olmadıkları yerde de artık hiçbir şey ifade etmiyorlardı. Bunu anlamak için semantik bir çözümlemeye ve mantıksal bir sözdizimine ihtiyacımız yoktu: Nöbetçi kulelerine bir göz atmak; krematoryumlardan yayılan yanmış yağın kokusunu almak yetiyordu.

Bütüncül düşünce, kampta kifayetsiz kaldığını ilan ediyordu. Önümüze konan ödevin üstesinden gelmemizi sağlayacak kullanışlı bir araç olma görevinden çekilmişti. Ama –ki burada çok önemli bir noktaya dikkat çekmek istiyorum– *kendini feshetmesi* için kullanılabiliyordu ve bu da hiç az bir şey değildi. Zira entelektüel kişi, fiziksel olarak tamamıyla çökmediği sürece, entelektüel olmayan birine dönüşüyor ya da düşünme yeteneğini yitiriyor değildi. Tam tersine. Düşüncenin mola verdiği anlar çok nadirdi. Düşünce, neredeyse attığı her adımda, aşamayacağı öz sınırlarına çarparak kendi kendini ortadan kaldırıyordu. Onun geleneksel gönderimler sisteminin taşıyıcı ayakları dağılıyordu. Güzellik mi? Bu bir yanılsamaydı. Ya bilgi? Onun kavramsal bir oyun olduğu ortaya çıkmıştı. Ölüm, onu tanınmaz hale getiren bir örtünün ardına gizlenmişti.

Bir sohbet meclisinde toplanmış olsaydık, entelektüel insanın sonuçta kamptan neyi kurtardığını; dışarıya, kibirli bir tavırla "nor-

mal" diye nitelediğimiz dünyamıza neyi taşıdığını; ne öğrendiğini; kampta edindiği hangi düşünsel mülkü muhafaza ettiğini bana soracak olanlar çıkardı belki. Şu âna kadar anlattıklarımla bu soruyu peşinen cevaplamış olmadıysam eğer, o halde şimdi bir cevap getirmeye çalışmalıyım.

Önce birkaç olumsuzlama yardımıyla. Eğer bilgelikten, dünyaya dair müspet bir bilgi anlaşılıyorsa, bizler Auschwitz'de daha bilge kişiler olmadık: Dışarıda da öğrenemeyeceğimiz hiçbir bilgiye ulaşmadık; öğrendiklerimizin hiçbiri bize hayatın içinde yol gösterecek bir rehber olmadı. Kampta daha "derin" kişiler de olmadık, o uğursuz derinlik, tanımlanabilir bir düşünsel boyut sayılabilirse tabii. Auschwitz'de daha iyi, daha insancıl, daha insan*sever* ve ahlaki bakımdan daha olgun kişiler de olmadığımız, kendiliğinden anlaşılacaktır sanırım. İnsanlıktan çıkmış insanın eylem ve cürümlerini izlerken, doğuştan kazanılan insanlık haysiyetine dair tüm fikirlerinizi sorgulamamanız mümkün değildir. Kamptan çırılçıplak soyulmuş, yağmalanmış, içimiz boşaltılmış, yönümüzü kaybetmiş bir halde çıktık – ve özgürlüğün gündelik dilini yeniden öğrenmemiz çok uzun zaman aldı. Üstelik bu dili bugün bile belirli bir rahatsızlık hissederek ve geçerliliğine tam bir güven duymadan konuşabiliyoruz ancak.

Ve buna rağmen toplama kampında geçirdiğimiz dönem bizim için –ki biz derken, dini bir inanç taşımayan ve hiçbir politik öğretiye bağlanmamış entelektüelleri kastediyorum– düşünsel açıdan büsbütün değersiz de sayılamazdı. Zira düşünselliğin fiilen büyük ölçüde bir *ludus*[19] ve bizlerin de, daha kesin söylemek gerekirse: toplama kampına girmeden önceki halimizle bizlerin de *homines ludentes*[20] olduğumuza dair, bundan böyle asla sarsılmayacak bir kanaate vardık. Bu sayede kısmen kibrimizden, bazı metafizik gösterişlerimizden kurtulduk, ama aynı zamanda düşünceden aldığımız safiyane heyecanın ve hayatın anlamına ilişkin kurgularımızın bir bölümünü de yitirdik. Jean-Paul Sartre *Sözcükler* adlı kitabının bir yerinde, kendisini geleneksel felsefi idealizmden kurtarmak için

19 *Lat.* Oyun. –*ç.n.*

20 *Lat.* Oynayan insanlar. –*ç.n.*

otuz yıla ihtiyaç duyduğunu yazar. Sizi temin ederim ki, bizler için bu süre çok daha kısa sürdü. Felsefi envanterin büyüsünden kurtulmak için, kampta birkaç hafta geçirmemiz yeterli oldu, oysa başkaları, belki de bizden çok daha yetenekli ve keskin görüşlü zihinler bu uğurda bir ömür boyu mücadele vermek zorunda kalmışlardı.

Dolayısıyla Auschwitz'i daha bilge ve daha derin kişiler olarak değil gerçi, ama muhtemelen daha akıllı insanlar olarak terk ettiğimizi söyleyecek cesareti bulabiliyorum. Arthur Schnitzler, "Derin düşünce dünyayı hiçbir zaman aydınlatmadı, sarih düşünceyse dünyaya çok daha derinden baktı," demişti bir zamanlar. Bu aklı içselleştirmek, hiçbir yerde kamptaki, özellikle de Auschwitz'deki kadar kolay olmamıştır. Eğer bir kez daha ve yine bir Avusturyalı'dan alıntı yapmama izin verilirse, Üçüncü Reich'ın ilk yıllarında Karl Kraus tarafından dile getirilen bir sözü anmak isterim: "O dünya uyandığında, söz ebedi uykuya daldı." Kraus bunu hiç şüphesiz metafizik "sözün" bir savunucusu olarak söylemişti, oysa biz eski kamp tutukluları bu cümleyi onun ağzından alıyor ve o "söze" karşı *kuşkuyla* tekrarlıyoruz. Bir gerçekliğin mutlaklık talebinde bulunduğu her yerde, söz ebedi uykuya dalar. O söz bizim için çoktan öldü. Ve vefatına kederlenmemizi gerektirecek bir duygu bile bırakmadı ardında.

İŞKENCE

BELÇİKA'YI TURİST OLARAK ziyaret eden kişi, bir rastlantı sonucu bile olsa, Brüksel ve Anvers şehirlerini birbirine bağlayan yolun tam ortasında yer alan Breendonk Kalesi'ne uğrayabilir. Bu yapı Birinci Dünya Savaşı'ndan kalma bir kaledir: O dönemde kısmetine nasıl bir kader düştüğünü bilmiyorum. Ama İkinci Dünya Savaşı'nda, 1940 Mayısında, Belçika ordusunun on sekiz gün süren kısa direnişi boyunca Breendonk, Kral Leopold'ün ana karargâhı olmuştu. Ardından Kale, Alman işgali altında bir tür küçük toplama kampına ya da Üçüncü Reich jargonundaki adıyla *Auffanglager*'e[21] dönüştürüldü. Bugün Belçika Ulusal Müzesi'dir.

Breendonk Kalesi ilk bakışta çok eski, neredeyse tarihsel bir yapı gibi görünür. Otlar bürümüş yuvarlak tepeleri ve siyaha çalan gri duvarlarıyla her dem bozbulanık, yağışlı Flandre göğünün altında uzanır; Fransa-Prusya Savaşı'ndan kalmış melankolik bir gravürü hatırlatır: İnsan orada Gravelotte'u ve Sedan'ı düşünür ve kudretli, kemerli kapılarından birinde, yenik İmparator III. Napolyon'un elinde kepiyle her an görünüvereceğini sanır. Çok gerilerde kalmış zamanlardan gelen bu uçucu imgenin yerini, bize daha tanıdık bir başka imgenin alması için, ona biraz daha yaklaşmanız gerekir: Kaleyi kuşatan hendek boyunca nöbetçi kuleleri yükselmektedir; dikenli tellerle oluşturulmuş çitler duvarların etrafını çepeçevre sarmıştır. David Rousset'nin *L'Univers concentrationnaire* (Toplama Kampı

[21] *Alm.* Mülteci kampı. –*ç.n.*

Evreni) diye adlandırdığı o dünyadan gelen dehşet fotoğrafları, 1870'ten kalma gravürün üzerini birdenbire örter. Ulusal Müze'nin küratörleri, her şeyi 1940-44 arasında olduğu gibi bırakmışlardır. Sararmış duvar levhalarında şunlar okunur: "Bu hattı geçenler vurulacaktır." Ziyaretçinin *nerede* bulunduğunu; orada kendisine *ne* hatırlatıldığını anlaması için, Kale'nin önüne dikilmiş olan patetik Direniş Anıtı'na, dizlerinin üzerine çökertilmiş, ama garip bir biçimde köşeli Slav hatlarını ele veren başını meydan okurcasına kaldırmış bir adamı tasvir eden o anıta ihtiyaç bile yoktur.

Ana kapıdan girersiniz ve çok geçmeden kendinizi eskiden gizemli bir biçimde "Çalışma Odası" diye anılan bir mekânda bulursunuz. Duvarda Heinrich Himmler'in bir resmi; uzun bir masanın üzerine bir örtü gibi serilmiş ve ortasında Gamalı Haç bulunan bir bayrak; birkaç çıplak sandalye. Çalışma Odası. Orada herkes kendi işine bakıyordu ve onların işi cinayetti. Ardından hepsi de titrek ve kızılımtırak ışıklar yayan ve o zamanlar da aynı yerde asılı olan ampullerin zayıf bir biçimde aydınlattığı rutubetli, mahzeni andırır koridorlar gelir. Parmak kalınlığında tahta kapıların ardındaki hapishane hücreleri. Sonunda penceresiz bir zindana varıncaya kadar, tekrar tekrar demir parmaklıklı kapılardan geçmeniz gerekir; bu zindanda yadırgatıcı bazı demir gereçler durur etrafta. Oradan dışarıya hiçbir çığlık sızmazdı. Orada maruz kaldım: işkenceye.

İnsan işkenceden söz ediyorsa, ağzına çok büyük laflar almaktan kaçınmalıdır. Breendonk'un tarifi imkânsız o zindanında benim üzerimde uygulanan şey, işkencenin en beter biçimi olmaktan uzaktı. Tırnaklarımın altına korlaşmış iğneler batırmadılar, çıplak göğüslerimin üzerinde yanan purolarını da söndürmediler. Sadece biraz ilerde anlatmak zorunda kalacağım şey geldi başıma; nispeten ılımlıydı ve vücudumda göze çarpan yara izleri de bırakmadı. Ve buna rağmen, üzerinden yirmi iki yıl geçtikten sonra, imkân dahilinde olanın tüm aşamalarından kesinlikle geçmemiş bir deneyime dayanarak şu iddiayı ileri sürme cesaretini kendimde bulabiliyorum: İşkence, bir insanın içinde saklayabileceği en dehşet verici olaydır.

Ama bunun benzerleri çok fazla insanın içinde saklı ve bu dehşetin biricik olmak gibi bir talebi yok. İşkence, on sekizinci yüzyılın sonunda, Batı'daki ülkelerin çoğunda bir kurum ve bir yöntem ola-

rak ortadan kaldırıldı. Ve buna rağmen aradan iki yüzyıl geçtikten sonra bile, bugün erkekler ve kadınlar hâlâ maruz bırakıldıkları işkenceleri anlatıyorlar; sayılarını kimse bilmiyor. Bu makaleyi yazarken, Güney Vietnam Ordusu'na mensup askerleri Vietkong isyancılarına işkence yaparken gösteren fotoğrafların olduğu bir gazete geçti elime. İngiliz romancısı Graham Greene Londra'da yayımlanan *Daily Telegraph*'a bu resimlerle ilgili bir mektup yazmış; mektupta şunlar söyleniyor:

İngiliz ve Amerikan basınında yayımlanan bu fotoğraflardaki yenilik, bu resimlerin besbelli ki işkencecilerin rızasıyla çekilmiş ve hiçbir yorum a yer verilmeden basılmış olmaları. Sanki burada söz konusu olan şey, böceklerin hayatına dair zoolojik bir çalışmadan alınmış tablolarmış gibi! Savaş esirlerinin sorgulanmasında, Amerikan makamlarının işkenceyi yasal bir yöntem olarak gördüğü anlamına mı geliyor bu? Bu fotoğraflar, deyim yerindeyse, bir dürüstlük belirtisi, zira resmi makamların gözlerini kapamadıklarını gösteriyor. Ancak böylesine şuursuz bir samimiyet karşısında, acaba geçmişteki riyakârlık sonuçta daha mı yeğdi diye soruyorum kendi kendime...

Graham Greene'in sorusunu bizler de kendi kendimize sormuşuzdur. İşkencenin itirafı; bunun gibi fotoğraflarla kamuoyunun önüne çıkma cesareti –ama buna hâlâ bir cesaret denebilir mi ki?– vicdanların isyanından artık korkulmadığının kabulüyle açıklanabilir ancak. Bu vicdanların işkence uygulamalarına alıştığını söyleyesi geliyor insanın. Üstelik işkence, onlarca yıldır kesinlikle sadece Vietnam'da uygulanmıyor. Güney Afrika'nın, Angola'nın, Kongo'nun hapishanelerinde neler yaşandığını bilmek bile istemiyorum. Ama 1956 ile 1963 yılları arasında Algérie Française (Fransız Cezayir Mandası) zindanlarında neler yapıldığını biliyorum ve bunları muhtemelen okur da işitmiştir. Bu konu hakkında ürkütücü derecede titiz ve soğukkanlı bir kitap var; Henri Alleg'in yazdığı *Sorgu*; yayımlanması yasaklanmış bir eser; oldukça tutumlu bir tavırla ve kendini fazla öne çıkarmayan bir göz ve beden tanığının, dehşeti zapta geçiren raporu. 1960'ların başlarında bu konuyla ilgili bundan başka da sayısız kitap ve eleştiri yayımlandı: ünlü avukat Alec Mellor'un yetkin kriminolojik incelemesi, gazeteci Pierre-Henri Simon'un protestosu, Vialatoux adında bir ilahiyatçının ahlak felsefesi temelinde

gerçekleştirdiği araştırma. Fransız ulusunun yarısı işkenceye karşı ayaklandı; bunun altı ne kadar çizilse azdır: Bu bir halkın haysiyet mücadelesidir. Katolik sendikacılar ve din adamı olmayan diğer Hıristiyanlar işkenceye karşı uyarılarda bulundular ve kendi güvenliklerini ve hayatlarını tehlikeye atma pahasına harekete geçtiler. Her ne kadar bizim ölçütlerimize göre fazlasıyla ihtiyatlı kalsa da, ruhban sınıfı bile sesini yükseltti.

Ama bu özgürlüğe âşık ve büyük Fransa'ydı; üstelik şu karanlık günlerde özgürlükten büsbütün mahrum kalmış sayılamayacak bir Fransa. Başka yerlerden yükselen çığlıkların pek azı dünyaya ulaşıyor; tıpkı benim bir zamanlar Breendonk zindanında yankılanan kendime yabancı ve tekinsiz böğürtülerim gibi. Macaristan'da halen görev başında olan bir başbakan var: Seleflerinden birinin rejimi altında işkenceciler tarafından tırnaklarının söküldüğü anlatılıyor. Ya haklarında kesinlikle hiçbir şey öğrenemediğimiz ve muhtemelen hiçbir zaman da öğrenemeyeceğimiz tüm o ötekiler neredeler ve kimdir onlar? Halklar, hükümetler, polis mercileri, isimler; herkesin tanıdığı, ama kimsenin yüksek sesle anmadığı. İşkence altında feryatlar yükseliyor. Belki şu saatte, şu saniyede bile.

O halde neden burada işkenceyi sadece Üçüncü Reich bağlamında dile getiriyorum? Çünkü şahsen ben, işkenceye tam da o alıcı kuşun iki yana açtığı kanatlarının altında maruz kaldım; tabii ki. Ama *yalnızca* bundan ötürü *değil*: Ayrıca tüm kişisel deneyimlerimin de ötesinde, Üçüncü Reich için işkencenin bir araz değil, öz olduğu konusunda hiçbir kuşku taşımıyorum. Bu noktada şiddetli itirazların yükseldiğini duyar gibiyim ve ileri sürdüğüm bu iddiayla tehlikeli bir alana adım attığımın farkındayım. Biraz ilerde bu iddiayı temellendirmeyi deneyeceğim. Ancak daha önce bizzat deneyimlerimin içeriğine ve Breendonk Kalesi'nin rutubetli mahzeninde neler yaşandığına dair bilgi vermem gerekecek şüphesiz.

1943 Temmuzunda Gestapo[22] tarafından tutuklandım. Bir yasak bildiri vakasıydı. Dahil olduğum grup, yani Belçika direniş hareketinin içinde anadili Almanca olanlar tarafından kurulmuş küçük bir örgüt, Alman işgal kuvvetlerinin mensupları arasında Nazi karşıtı

22 *Alm. Geheime Staatspolizei*: Gizli polis teşkilatının kısaltılmış adı. –*ç.n.*

propaganda yapmaya çaba gösteriyordu. Hitler'in ve onun yol açtığı savaşların zalim çılgınlığı konusunda Alman askerlerini ikna edeceğini sandığımız, oldukça kaba ajitasyon malzemeleri hazırlıyorduk. Bugün kifayetsiz sözlerimizle sağır kulaklara seslenmiş olduğumuzu biliyorum ya da hiç değilse bildiğimi sanıyorum: Haki üniformalı askerlerin kışlaları önünde buldukları teksir edilmiş yazıları derhal ve esas duruşa geçerek kendi komutanlarına ilettiklerini, daha sonra komutanların da aynı görev aşkı içinde güvenlik makamlarına bilgi verdiklerini kabul etmek için bazı gerekçelerim var. Böylelikle o güvenlik makamları da oldukça kısa bir süre içinde izimizi buluyor ve bizi ele geçiriyorlardı. Gözaltına alındığım anda üzerimde bulunan bildirilerden birinde, veciz olmakla birlikte hedeflenen propaganda açısından hiç de uygun sayılamayacak şu sözler okunuyordu: "SS haydutlarına ve Gestapo cellatlarına ölüm!"

Yanınızda buna benzer yazılar taşıdığınız bir anda, tabancalarını üzerinize doğrultmuş deri ceketli adamlar tarafından durdurulursanız, pembe hayallere kapılamazsınız. Ben de bir an için olsun hayal kurmadım, çünkü kendimi sistem, onun adamları, yöntemleri konusunda, Tanrı biliyor ya, görmüş geçirmiş, kulağı kesik uzmanlardan biri gibi hissediyordum – bugün bunun mesnetsiz olduğunu biliyorum. Bir zamanların *Die neue Weltbühne*[23] ve *Das neue Tagebuch*[24] gibi dergilerinin bir okuru, 1933'ten itibaren sürgündeki Alman edebiyatının toplama kamplarıyla ilgili yayınlarını takip etmiş biri olarak, beni nelerin beklediğini kestirebileceğimi sanıyordum. Berlin, General Pape Caddesi'nde bulunan SA kışlasının mahzenlerini Üçüncü Reich'ın daha ilk günlerinde duymuştum. Bundan kısa bir süre sonra, bildiğim kadarıyla Almanca yayımlanmış ilk toplama kampı belgesi olan, Gerhart Seger'in küçük kitabı *Oranienburg*'u okumuştum. O günlerden beri eski Gestapo tutuklularının aktardıkları o kadar çok tanıklıktan haberim olmuştu ki, bu alanda benim için hiçbir

[23] *Die Schaubühne* adıyla 1905 yılında kurulan ve 1918'den itibaren *Die Weltbühne* adını alan sol eğilimli haftalık siyaset, kültür ve iktisat dergisi. Dergi, 1933'te Nazilerce yasaklanmasının ardından, sürgündeki muhalifler tarafından *Die neue Weltbühne* adıyla yayımlanmaya devam etmiştir. –*ç.n.*

[24] 1920-33 yılları arasında yayımlanan sol liberal eğilimli haftalık dergi. –*ç.n.*

şey yeni olamaz diye düşünüyordum. Bundan sonra olacakları, adeta ilgili edebiyata eklemek dışında öğreneceğim bir şey kalmamıştı. Hapishane, sorgulama, dayak, işkence – sonunda da büyük bir ihtimalle ölüm: Böyle yazıyordu ve böyle de gelişecekti. Gözaltına alındıktan sonra, bir Gestapo görevlisi bana pencerenin önünden çekilmemi, çünkü bu numarayı bildiğini –kelepçeli ellerle pencere açılır ve bir sıçrayışta yakındaki bir pencere pervazına atlanır– söylediğinde, bana bu kadar büyük bir azim ve beceri yakıştırdığı için gurur um okşanmıştı gerçi, ama isteğini yerine getirirken iltifatını da kibarca geri çevirmiştim: Ne bunun için gerekli fiziksel özelliklere sahip olduğumu, ne de öyle maceralı bir yolla kaderimden kaçmak gibi en ufak bir niyet taşıdığımı söyledim. Bundan sonra olacakları biliyordum; başıma geleceklere razı olduğumdan şüphe bile duymamalıydılar.

Ama insan gerçekten de biliyor mu başına gelecekleri? Ancak kısmen. *Rien n'arrive ni comme on l'espère, ni comme on le craint,* diye yazıyor Proust bir yerde: Hiçbir şey umduğumuz gibi de, korktuğumuz gibi de gerçekleşmez. Ama olay –deyim yerindeyse– "hayal gücünü aştığı" için değil (niceliksel bir sorun değildir bu), gerçekliğin bir parçası olduğu, imgelemimizin bir parçası olmadığı için. İnsan hayal ve gerçeklik arasında örtüşen noktaları arayan kıyaslamalar yapmakla bir ömür geçirebilir ve yine de bu işin üstesinden asla gelemeyecektir. Gerçekten de pek çok şey, üç aşağı beş yukarı insanın hayalinde önceden canlandırdığı gibi cereyan eder: Tabancalarının namlularını kurbanlarının üzerine doğrultmuş, deri ceketli Gestapo görevlileri; bunda bir doğruluk payı vardır. Ama ardından bu heriflerin yalnızca deri ceketleri ve tabancaları değil, aynı zamanda bir de yüzleri olduğunu neredeyse afallayarak idrak edersiniz; kitapta yazıyor olabileceği gibi, çarpık burunlu, aşırı çıkık çeneli, cildi çiçek bozuğu ya da bıçak yaralarının izleriyle dolu "Gestapo yüzleri" değildir bunlar. Tam tersine: Herhangi birine ait olabilecek yüzlerdir. Sıradan yüzler. Ve daha sonraki bir aşamada, soyutlamacı her tasavvuru bir kez daha yerle bir eden korkunç bir idrak, en nihayetinde bu sıradan yüzlerin yine de nasıl Gestapo yüzlerine dönüştüğünü ve kötülüğün, sıradanlığı nasıl örttüğünü ve çarpıtarak tırmandırdığını açıkça gösterir. Yani "kötülüğün sıradanlığı" diye

bir şey yoktur ve Eichmann kitabında* bunu yazan Hannah Arendt, o insanlık düşmanını sadece kulaktan dolma bilgilerle tanımış; onu yalnızca cam kafesin ardında görmüştür.

Bir olay bizi en uç noktaya vardırıncaya dek sınıyorsa, orada sıradanlıktan söz edilemez, çünkü o noktada artık bir soyutlama kalmaz ve o gerçekliğe az da olsa yaklaşabilen bir hayal gücü asla olamaz. Kelepçeye vurulmuş birinin bir arabaya bindirilip götürülmesi, bunu sadece gazeteden okuyorsanız "doğaldır"; sonra tam da bildirileri paketlerken, kendi kendinize mantık yürüterek şöyle dersiniz: Tamam da, başka ne olacaktı ki? Bu benim de başıma gelebilir ve gelecektir. Ama o otomobil farklıdır; ve daha önce kelepçenin baskısını hissetmemişsinizdir; ve caddeler yabancıdır; ve Gestapo ana karargâhının kapısı, daha önce önünden sayısız defalar geçmiş olsanız bile, eşiğinden içeriye bir tutuklu olarak adım attığınız anda karşınıza farklı görüş açılarıyla, farklı bezemelerle, farklı yapı taşlarıyla çıkar. Her şey apaçık ortadadır ve ışığıyla gözlerimizi kör eden ve bizi iliklerimize kadar titreten bir gerçekliğin içine itildiğimiz andan itibaren hiçbir şey doğal değildir. Düşünmeden "normal hayat" diye adlandırdığımız şey, öncel tasavvurla ve basmakalıp ifadelerle örtüşebilir. Bir gazete satın alırım ve "bir gazete satın alan adam" olurum: Bu edim, zihnimde onu önceleyen imgeden farklı değildir ve kendim de bu işi benden önce yapmış olan milyonlarca insandan ayrışmış olmam. Hayal gücüm bu tür bir işlemi bütünüyle kapsamaya yetmediği için mi? Hayır tersine, gündelik hayatın gerçekliği denilen şeyin kendisi de, dolayımsız deneyimin içinde kodlanmış soyutlamadan başka hiçbir şey olmadığı için böyledir. Hakikaten de hayatımızda olayla ve dolayısıyla gerçeklikle nadiren doğrudan göz göze geliriz.

Bu mutlaka işkence olmak zorunda değildir. Gözaltına alınmanız ya da en geç yediğiniz ilk yumruk yeterli olur. "Konuşursan," dediler bana sıradan yüzlü adamlar, "o zaman askeri inzibatın hapishanesine gidersin. Eğer itiraf etmezsen, o zaman kendini Breendonk'ta bulursun; ve bunun ne anlama geldiğini biliyorsun." Hem

* Hannah Arendt, *Kötülüğün Sıradanlığı: Adolf Eichmann Kudüs'te*, çev. Özge Çelik, İstanbul: Metis, 2009. –*y.n.*

biliyordum, hem de bilmiyordum. Her halükârda bir gazete satın alan adam gibi davrandım az çok ve önceden tasarladığım gibi konuştum. Çok iyi bildiğim Breendonk'tan kurtulmak istediğimi ve benden bekledikleri ifadeyi vermekten büyük memnuniyet duyacağımı söyledim. Ancak ne yazık ki, hiçbir şey ya da neredeyse hiçbir şey bilmiyordum. Suç ortakları mı? Onların ancak takma adlarını verebilirdim. Gizli barınaklar? Ama oralara zaten yalnızca geceleri götürülüyorduk ve tam adreslerini bize asla açıklamamışlardı. Ama bunlar adamların çok iyi bildikleri ve dikkate almaya değer bulmadıkları bir sürü gevezelikti. Ve ansızın hissettim – *ilk darbeyi.*

Bir sorgulamada dayağın kriminolojik açıdan çok kısıtlı bir önemi vardır. Darp, itirafa yanaşmayan, inatçı tutuklulara karşı polisin üstü örtülü olarak uyguladığı ve normal kabullenilen bir baskı aracıdır. Yukarıda adını andığımız avukat Alec Mellor'a ve kitabı *İşkence*'ye (*La Torture*) inanılacak olursa, dayak az ya da çok şiddetli dozlarda, neredeyse tüm polis mercileri tarafından uygulanmaktadır, ki bunlar arasında, İngiltere ve Belçika hariç, tüm Batılı demokratik ülkelerin polis kurumları da vardır. ABD'de *third degree*, yani üçüncü derece diye nitelendirilen polis sorgulamalarında, anlatıldığı kadarıyla birkaç yumruk darbesinden çok daha ağır yöntemlerin kullanıldığı konuşulmaktadır. Hatta Fransa'da polis dayağını sevimli göstermeyi amaçlayan argo bir sözcük bile uydurulmuştur: Tutukluların *passage à tabac*'ından söz edilir. Hatta İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra bile, üst düzeyden bir Fransız emniyet yetkilisi emrindekiler için yazdığı kitapta, "yasal çerçeve içinde" kalmak şartıyla, sorguda fiziksel zorlamadan neden vazgeçilemeyeceğini cömertçe ayrıntılara girerek anlatmıştı.

Polis karakollarında gerçekleşen buna benzer olaylar arada sırada basın tarafından ortaya çıkarılsa bile, kamuoyu bunlara çoğu zaman pek de hassas bir tepki göstermez. Olsa olsa parlamentodaki sol görüşlü milletvekillerinden biri bir gensoru önergesi verir. Ama sonra bu hikâyeler unutulup gider; ben bugüne kadar dayakçı bir polis memurunun amirleri tarafından canla başla korunmadığı bir vakayı hiç duymadım. Kamuoyunda neredeyse hiçbir zaman geniş çaplı yankılar uyandırmasa bile, gerçek işkenceyle fiilen kıyaslanamayacak basit darp hadiseleri de, bunlara katlanmak zorunda kalan

kişi açısından derin izler bırakan deneyimlerdir – büyük sözleri şimdiden tüketmemek için adını açıkça koymaktan kaçınmazsak: alçaklıklardır. İlk darp mahpusun *âciz* olduğunu fark etmesini sağlar – ve dolayısıyla bunun peşi sıra gelecek olan her şeyi de nüve olarak içerir. İnsanın –şüphesiz hayatın rengini taşımayan bir bilgi olarak– biliyor olabileceği işkence ve ölüm bu ilk darpla birlikte gerçek birer ihtimal, hatta birer kesinlik olarak hissedilir. Suratıma yumruk atmaya yetkileri var, diye donuk bir şaşkınlığa düşer kurban ve aynı donuk tereddütsüzlükle bir sonuca varır: Bana akıllarına eseni yapacaklar. Dışarda kimsenin haberi yok bundan ve kimse benim arkamda durmuyor. Yardıma koşacak biri, bir anne, bir erkek kardeş ya da arkadaş olsa bile, buraya kadar ulaşamaz.

Dayak yememiş herhangi bir kişinin etik-patetik bir saptama yaparak, ilk darpla birlikte tutuklunun insanlık haysiyetini yitirdiğini söylemesi pek fazla bir şey ifade etmez. İtiraf etmeliyim ki, şahsen bunun ne olduğunu tam olarak bilmiyorum: insanlık haysiyeti. Biri, her gün banyo yapmasına imkân vermeyen koşullar içine düşerse, insanlık haysiyetini yitirdiğine inanır. Bir başkası resmi bir makam önünde anadili dışında bir dil konuşmaya zorlandığında o haysiyeti yitirdiğini düşünür. İnsanlık haysiyeti bir durumda belirli bir fiziksel rahatlığa bağlanmıştır, diğer durumdaysa düşüncenin özgürce ifade edilmesine; daha başka bir durumda da belki aynı cinsiyeti taşıyan erotik bir eş bulabilmeye bağlanır. Polisler tarafından dövülen birinin insanlık haysiyetini yitirip yitirmediğini bilmiyorum açıkçası. Ancak tepesine inen ilk darbeyle birlikte, belki şimdilik *dünyaya güven* diye adlandırabileceğimiz bir şeyi kaybettiğinden eminim. Dünyaya güven. Çok çeşitli şeyler içerir bu: nedensellik zincirinin kırılmazlığına dair akıldışı ve mantıkla gerekçelendirilemeyecek bir inanç sözgelimi ya da tümevarımsal çıkarımların geçerliliğine duyulan aynı ölçüde kör bir kanaat. Ama dünyaya güvenin bir unsuru olarak daha da önemli olan –ve bizim ele aldığımız bağlamda önem taşıyan biricik– şey, ötekinin yazılı olan ya da olmayan toplumsal sözleşmeler temelinde beni gözeteceğine, daha kesin söylemek gerekirse, benim fiziksel ve aynı zamanda metafizik varlığıma saygı göstereceğine dair bir kesinliktir. Bedenimin sınırları, benliğimin sınırlarıdır. Tenimin yüzeyi beni dış dünyaya karşı korur: Eğer güven

duyacaksam, o tenin üzerinde yalnızca hissetmek *istediğim* şeyi hissedebilmem gerekir.

Ama ilk darpla birlikte dünyaya duyulan güven yerle bir olur. Dünyada fiziksel olarak *karşısında* durduğum ve bir sınır olarak benim tenimin yüzeyine dokunmadığı sürece *birlikte* olabileceğim diğer kişi, darp ederek bana kendi bedenselliğini dayatıyor. Bana değiyor ve bu yolla beni yok ediyor. Bu bir tür tecavüz; eşlerden birinin rızası olmadan gerçekleşen bir cinsel eylemdir. Şüphesiz, direnmenin asgari düzeyde bile olsa başarıya ulaşacağına dair bir ümit varolduğu sürece, ötekinin gerçekleştirdiği sınır ihlalini dengeleyebilmeme izin veren bir mekanizma harekete geçer. Zorunlu bir nefsi müdafaa içinde ben de genişlerim, kendi bedenselliğimi nesnelleştirir ve varlığımın süreceğine olan güvenimi yeniden kazanırım. Bu durumda toplumsal sözleşmenin farklı bir metni ve farklı hükümleri yürürlüğe girer: göze göz, dişe diş. Hayatını buna göre de düzenleyebilirsin. Ama diğeri senin dişini kırar, gözünü şişirirken sen artık karşıtın haline gelen komşuna bizzat kendi bedeninde katlanıyorsan bunu *yapamazsın*. Eğer bir yardım beklenemiyorsa, o zaman diğeri tarafından kurulan bedensel baskı, en nihayetinde topyekûn bir imha hareketine dönüşür.

Yardım beklentisi, yardımdan emin olmak, gerçekten de insanın en asli deneyimlerinden biridir; ve muhtemelen hayvanlar için de geçerlidir bu: "Tabiattaki karşılıklı yardımlaşmadan" söz eden yaşlı Kropotkin ve modern hayvan davranışçısı Konrad Lorenz bunu oldukça ikna edici bir biçimde anlatmışlardı. Yardım beklentisi de, tıpkı varolma mücadelesi gibi, kurucu bir fiziksel unsurdur. Bir dakikacık, der anne acıyla inleyen çocuğuna, hemen şimdi geliyor sıcak su şişesi ya da bir fincan çay, seni böyle acılar içinde bırakmayacağız! Size bir ilaç yazacağım, diye sizi yatıştırır doktor, faydasını göreceksiniz. Muharebe meydanında bile, Kızıl Haç ambulansları yaralının yanına ulaşmanın bir yolunu bulurlar. Hayatın neredeyse her ânında bedensel hasar, yardım beklentisiyle birlikte yaşanır: Biri diğeri tarafından dengelenir. Ama karşısında savunma yapılamayan ve yardımcı bir el tarafından savuşturulmayan ilk polis yumruğuyla birlikte, hayatımızın bir bölümü sona erer ve bir daha da asla canlanmaz.

Bununla birlikte, öncelikle ilk darbın varoluşsal korkusu hızla uçup gittiği ve ruhsal alanda bir dizi pratik düşünceye yer kaldığı için, polis dayağının kabullenilebilir olduğunu da eklemek gerekir burada. Hatta bir tür sevinçli şaşkınlık bile yaşanır, çünkü bedensel acılar hiç de öyle katlanılmaz şeyler değildir. Tepenize inen darbeler, öznel açıdan öncelikle mekânsal ve işitsel bir nitelik taşırlar: Mekânsal, çünkü yüzüne ve kafasına vurulan tutuklu, sanki oda, içinde bulunan, görülebilir tüm nesnelerle birlikte sıçrayarak yer değiştiriyormuş gibi bir izlenime kapılır; işitsel, çünkü insan boğuk bir gümbürtü işittiğini sanır ve nihayet bu gümbürtü genel bir uğultuya karışarak söner. Darp kendiliğinden uyuşturucu bir etki yapar. Şiddetli bir diş ağrısına veya iltihaplı bir yaranın nabız gibi atan yanmasına benzetilebilecek bir acı hissi yaşanmaz. Bu nedenle dövülen kişi de şuna benzer şeyler düşünür: Eh pekâlâ, buna katlanabilirim; istediğiniz kadar vurun bakalım, bu size hiçbir şey kazandırmaz.

Bu onlara hiçbir şey kazandırmadı ve attıkları yumruklardan yoruldular. Hiçbir şey bilmediğimi tekrarlayıp duruyordum ve bu nedenle çok geçmeden, daha önce gözdağı vermek üzere söylemiş oldukları gibi, ordunun idaresindeki Brüksel hapishanesi yerine, SS örgütünün hâkim olduğu "Breendonk Mülteci Kampı"na götürüldüm. Burada bir soluklanmak ve Brüksel-Breendonk arasındaki Flandre manzaraları içinden geçen yirmi beş kilometrelik otomobil yolculuğunu; bileklerimi sıkan kelepçelere rağmen, rüzgârda eğilmiş kavak ağaçlarını görmenin sevincini anlatmak cezbedici olabilirdi. Ama bunlar bizi konumuzdan uzaklaştırırdı, oysa bir an önce sadede gelmek zorundayız. Burada sadece asma köprüden geçerek ilk kapıdan binaya giriş merasimine değinmekle yetineyim: Orada Gestapo görevlileri bile, nöbet tutan SS muhafızlarına kimliklerini göstermek zorundaydılar ve tutuklu, her şeye rağmen içinde bulunduğu durumun ciddiyetine dair hâlâ bir kuşku taşıyor olsaydı bile, burada, bu nöbetçi kulelerinin altında ve makineli tüfeklerin önünde, bir tür karanlık bir şenlik havasından da yoksun olmayan bu giriş ayini karşısında dünyanın sonuna vardığını anlamak zorunda kalırdı.

Daha önce sözünü ettiğim "Çalışma Odası"na gidişimiz çok hızlı oldu. Burada sürdürülen çalışma, anlaşıldığı kadarıyla hızlı bir gelişme gösteriyordu. Himmler'in sapsız makas gözlüklerinin ardın-

dan yönelttiği soğuk bakışları altında, üniformalarının siyah yakalarına SD harfleri[25] işlenmiş birtakım adamlar, kapıları çarparak ve çizmelerini takırdatarak girip çıkıyorlardı. Yeni gelenlerle, yani Gestapo görevlileriyle ya da benimle konuşmaya tenezzül bile etmediler; sadece büyük bir işgüzarlıkla sahte kimlik belgemdeki bilgileri kaydettiler ve beni pek de önemli sayılamayacak eşyalarımın ağırlığından çabucak kurtardılar. Cüzdanıma, kol düğmelerime ve kravatıma el kondu. İnce, altın bir bileklik alaycı gülüşmelere neden oldu ve kendini göstermeye çalışan Flaman bir SS görevlisi, Alman arkadaşlarına bunun partizanlara özgü bir alamet olduğunu açıkladı. Her şey, bir çalışma odasındaki işlemlerin gerektirdiği o titizlikle, yazılı olarak kayda geçirildi. Baba Himmler, yüzünde hoşnut bir ifadeyle, cilasız ahşap masayı örten bayrak bezine ve adamlarına bakıyordu tepeden. O adamlara güvenilebilirdi.

Verdiğim bir sözü tutmamın zamanı geldi: İşkencenin, nasyonal sosyalizmin özünü oluşturduğuna dair sarsılmaz inancımı gerekçelendirmek zorundayım – daha kesin bir ifadeyle: Üçüncü Reich, tüm o kesif varlığı içinde kendini neden işkenceyle gerçekleştiriyordu? Başka yerlerde de işkence yapıldığı ve halen yapılmakta olduğu konusunu daha önce ele aldık. Elbette. 1964'ten beri Vietnam'da. 1957'de Cezayir'de. Muhtemelen 1919 ile 1953 arası Rusya'da. 1919'da Macaristan'da hem Beyazlar, hem de Kızıllar işkence uygulamışlardı; İspanyol hapishanelerinde hem Frankocular, hem de Cumhuriyetçiler tarafından işkence yapılmıştı. İki savaş arasında Doğu Avrupa'nın yarı-faşist devletlerinde, Polonya'da, Romanya'da, Yugoslavya'da işkenceciler işbaşındaydılar. İşkence Alman nasyonal sosyalizminin bir icadı değildi. Ama onun kutsallaştırdığı bir yöntemdi. Hitler'in takipçisi sadece sansar gibi çevik, deri gibi dayanıklı, Krupp çeliği gibi sert olmakla gerçek kişiliğini bulmuş sayılmıyordu henüz. Partinin verdiği hiçbir altın nişan, onu Führer'inin ve onun ideolojisinin tam geçerli bir temsilcisi yapmıyordu; bunun için ne bir Kan Nişanı[26] ne de Şövalyelik Madalyası yeterliydi. "Başkalarının acılarına dayanmak konusunda büyük" olduğunu gösterebilmek

25 *Alm. Sicherheitsdienst*: Bir devlet kurumu olan Gestapo'nun aksine doğrudan doğruya partinin bir organı olarak faaliyet gösteren SS istihbarat teşkilatı. –*ç.n.*

için *işkence* yapmak, yok etmek zorundaydı. Himmler'in ona tarih dersinden Olgunluk Karnesi vermesi için, işkence aletlerini kullanabilmek zorundaydı; gelecek kuşaklar, ona kendi merhametini yok ettiği için hayran kalacaklardı.

Bir kez daha öfkeli bir itirazın yükseldiğini duyuyorum; Hitler'in değil, muğlak bir şeyin: "totalitarizmin" işkence olduğunu söyleyenleri duyuyorum. Adını koyarak komünizm örneğinin haykırıldığını duyuyorum. Peki ama, Sovyetler Birliği'nde otuz dört yıl boyunca işkence uygulandığını biraz önce söyleyen ben değil miydim? Ya bunu daha da önce dile getirmiş olan Arthur Koestler?.. Tabii. Biliyorum, biliyorum. Bize komünizmi ve nasyonal sosyalizmi, tek ve aynı meselenin birbirinden pek farklı bile sayılamayacak iki tezahürü olarak tanımlayan, savaş sonrası döneme özgü bu temel-resmi karartmanın ayrıntılarına burada girmemiz imkânsız. Bize Hitler ile Stalin'i, Auschwitz ile Sibirya'yı, Varşova Getto Duvarı ile Berlin Ulbricht-Duvarı'm bir arada, sanki Goethe ile Schiller'i, Klopstock ile Wieland'ı terennüm eder gibi, bıktırıncaya kadar tekrarlayıp durdular. Burada sadece bir ipucu vermiş olmak için, kendi adıma ve kendimi ele verme pahasına, Thomas Mann'ın bir zamanlar çok saldırıya uğramış bir söyleşisinde söylediklerini tekrarlamakla yetineyim: Diyordu ki Mann, komünizm zaman zaman ne kadar korkunç bir görüntü sergilemiş olursa olsun, en azından insana dair *bir fikri* simgeliyordu, oysa Hitler faşizmi bir fikir değil, sadece bir kötülüktü. Üstelik en nihayetinde bu komünizmin Stalin'den arınabildiği ve birbirini doğrulayan rivayetlere inanacak olursak, Sovyetler Birliği'nin nüfuz alanı içinde bugün artık işkence yapılmadığı da inkâr edilemez. Macaristan'da, bir zamanlar Stalinist işkencenin bizzat kurbanı olmuş bir başbakan, hükümeti yönetebiliyor. Ama Hitler'den arındırılmış bir nasyonal sosyalizmi ve bir zamanlar işkence tezgâhından geçirilmiş bir Röhm yandaşının, Nazi zihniyetiyle yeniden kurulmuş bir Avrupa'da etkili bir politikacı olacağını kim gözünün

26 *Blutorden*: Hitler'in 9 Kasım 1923'te gerçekleştirdiği ve Birahane Darbesi diye de bilinen başarısız darbe girişimine katılmış olan hayattaki kişilere, olayın onuncu yıldönümü vesilesiyle verilen altın madalya. Daha sonra Üçüncü Reich'ın resmi şeref madalyası olmuştur. *–ç.n.*

önüne getirebilir ki? Kimse hayal bile edemez bunu. Böyle bir şey mümkün olamazdı. Çünkü ortaya bir fikir çıkaramasa bile, karmakarışık, deli saçması düşüncelerden oluşmuş koca bir cephaneliğe sahip olan nasyonal sosyalizm bu yüzyılda insan-karşıtının egemenliğini, diğer Kızıl ve Beyaz terör rejimleri gibi sadece uygulamakla kalmadı, dahası bu egemenliği açıkça bir ilke olarak inşa eden biricik siyasi sistem oldu. Nasyonal sosyalizm, tıpkı sofu dindarın günahtan nefret ettiği gibi, "insanlık" sözünden nefret ediyor ve bu yüzden "insanlık sersemliğinden" dem vuruyordu. Yok ediyor ve köleleştiriyordu; bunun tek kanıtı *corpora delicti*[27] değildir, bu görüşü destekleyen hayli kabarık sayıda kuramsal metin de vardır. Naziler işkence yapıyorlardı, çünkü işkence aracılığıyla devlet politikası açısından önemli bilgilere ulaşmak istiyorlardı, tıpkı diğer terör rejimleri gibi. Ama bunun yanı sıra, kötülüğün verdiği gönül rahatlığıyla da işkence yapıyorlardı. Ellerindeki tutuklulara, somut durumlara göre değişen, ancak kesin olarak belirlenmiş bir hedefe ulaşmak için eziyet ediyorlardı. Ama bunun da ötesinde, işkenceci oldukları için işkence yapıyorlardı. İşkenceyi kullanıyorlardı. Ama daha büyük bir coşkuyla, işkenceye aynı zamanda hizmet ediyorlardı.

O zamanki olayları hatırladığımda, aniden Çalışma Odası'na giren ve Breendonk'ta saygı gördüğü anlaşılan o adam hâlâ gözlerimin önüne gelir. Haki renkli üniformasının yakasında SS harflerini taşıyordu, ama ona "Sayın Teğmenim" diye hitap ediyorlardı. Kısa boyluydu, tıknaz bir yapısı ve yaygın fizyonominin muhtemelen "somurtkan-babacan" diye niteleyebileceği etli, kırmızı bir suratı vardı. Boğuk sesi çatlıyor, aksam Berlin ağzına çalıyordu. Bileğindeki ilmeğin ucunda, boyu belki de bir metreyi bulan bir kamçı sallanıyordu. Ama sahiden, ilerde alabildiğine aşina olacağım adını neden saklamalıyım ki? Belki de şu anda keyfi yerindedir ve otomobiliyle pazar gezmesinden evine dönerken, kan fışkıran sağlıklı teni içinde kendini iyi hissediyordur. Onun adını anmamı engelleyen hiçbir nedenim yok. İşkence konusunda uzman rolünü oynayan o Sayın Teğmen'in adı Praust'tu – P-R-A-U-S-T. "Şimdi başlıyor," dedi bana, o hırıltılı sesi ve rahat tavırlarıyla. Ve ardından beni demir parmaklıklı

[27] *Lat.* Suç organları. –*ç.n.*

kapıların tekrar tekrar açıldığı ve gümbürdeyerek kapandığı, kızıla çalan zayıf bir ışıkla aydınlanmış koridorlardan geçirerek, daha önce anlattığım mahzene, ambara götürdü. Beni tutuklamış olan Gestapo görevlileri de bize eşlik ediyorlardı.

Eğer sonunda işkencenin analizine geleceksem, okuru şimdi cereyan edecek olan şeyin nesnel bir tasvirinden esirgemem maalesef mümkün değil; bunu kısa kesmeye çalışabilirim ancak. Tepede bir makara içinden geçen, alt ucundaysa kalın, güçlü bir kanca taşıyan zincir, mahzenin tonozlu tavanından sarkıyordu. Beni o aletin yanına götürdüler. Kanca, ellerimi arkamdan bağlayan zincire takıldı. Ardından zinciri benimle birlikte, zeminin yaklaşık bir metre üstünde asılı kalacağım biçimde yukarıya çektiler. İnsan böyle bir durumda, ya da böyle bir askıda, arkadan zincirlenmiş kollarını kas gücünün yardımıyla, kısa bir süre için yarı eğimli bir konumda tutabilir. Alnınızdan ve dudaklarınızdan bir anda terler fışkırır ve nefesiniz kesilir gibi olurken, zaten tüm gücünüzü harcamakta olduğunuz o birkaç dakika içinde, sorulan sorulara cevap vermezsiniz. Suç ortakları? Adresler? Buluşma noktaları? Bu soruları işitmezsiniz bile. Bedenin çok sınırlı bir alanında, tek bir noktasında, yani sırt eklemlerinizde toplanmış olan can tepki vermez, çünkü harcadığı güç onu tamamıyla tüketmektedir. Ancak bu durum bedensel açıdan güçlü insanlarda bile fazla uzun süremez. Bana gelince: Oldukça kısa bir süre içinde saldım kendimi. Ve derken sırtımda, bedenimin şu saate kadar unutamadığı bir çatırtıyla birlikte bir parçalanma gerçekleşti. Eklem başları yuvalarından fırladı. Kendi bedenimin ağırlığı bir çığa sebebiyet verdi, boşluğa kaydım ve yerinden fırlamış, sırtımdan yukarıya doğru gerilmiş ve artık tersine dönerek başımın üstünde bitişmiş kollarımın ucunda asılı kaldım. Latince *torquere*'den gelen *tortur* (işkence), "burkmak", "çıkarmak" anlamını taşır: ne öğretici bir etimoloji dersi ama! Aynı anda kamçı darbeleri de şaklayarak bedenime iniyor ve o 23 Temmuz 1943 günü giymiş olduğum ince yazlık pantolonun üzerinden derin yarıklar açıyordu.

Bana çektirilen acıları tarif etmeye çabalamamın hiçbir anlamı olmazdı. Şuramdaki acı "sırtıma bastırılan bir demir parçası gibi" miydi, ya da bu, "ensemden içeri çakılan kör bir tahta kazık" acısına mı benziyordu? Bir benzetme ancak bir diğerinin karşılığı olabilirdi

ve sonunda mecazi ifadelerin fır döndüğü çıkışsız bir atlıkarıncanın ortasında kalakalırdık. Acı neyse oydu. Bunun ötesinde söylenecek hiçbir şey yoktur. Duygunun nitelikleri ne kıyas, ne de tasvir kabul eder. Bunlar dilsel paylaşım imkânının sınırlarını belirler. Bedensel acısını paylaşmak isteyen kişi, bunu yaşatmak ve dolayısıyla bizzat bir işkenceciye dönüşmek zorunda kalırdı.

Ama madem acının *nasıl*'ı dilsel iletişim alanının dışında kalıyor, o halde en azından belki onun *ne* olduğunu yaklaşık olarak ifade edebilirim. Bu acı daha önce polis dayağı ile ilgili olarak yukarıda saptadıklarımızın tamamını kapsıyordu; yani: benlik sınırımın bir başkası tarafından, ne bir yardım beklentisi sayesinde geriletilebilen, ne de bir direniş sayesinde dengelenebilen ihlali. İşkence bunların hepsidir, ama bunlardan çok daha fazlasıdır aynı zamanda. İşkencede acıya yenik düşen kişi, bedenini daha önce asla tanımadığı bir biçimde deneyimler. Kişinin eti özyıkım içinde mutlak bir gerçeklik kazanır. İşkence, yardım bekleyen hastanın daha ılımlı bir biçimde kısmen yaşadığı ve bilincine vardığı hayat deneyimlerinden biridir ve bedenimizi hissetmediğimiz sürece iyi olduğumuzu söyleyen o yaygın deyiş, gerçekten de tartışılmaz bir hakikati dile getirir. Ama insanın ete dönüşmesi, yalnızca işkencede mutlak bir noktaya varır. Şiddet karşısında âciz, yardım umudunu yitirmiş, direnme imkânı elinden alınmış işkence mağduru, acı içinde haykırırken artık yalnızca bedendir; başka hiçbir şey değil. Thomas Mann'ın yıllar önce *Büyülü Dağ*'da yazdığı doğruysa, yani bedenin acıya acz içinde teslim olduğu oranda, insan da bedenselleşiyorsa, o zaman işkence bedensel törenlerin en dehşet verici olanıdır. Mann'ın veremlileri bu töreni henüz bir coşku içinde kutluyorlardı; işkenceye maruz bırakılanlar içinse bu bir ölüm ayinidir.

İnsan bu akıl yürütmeleri daha da ileriye götürmekten kendini alamıyor: Acı, bedenselliğimizin düşünülebilecek en kesif yoğunlukta yaşandığı aşamadır, dedik. Ama acı belki bundan da fazlasıdır; şunu söylemek istiyorum: Acı ölümdür. Bizi mantık yardımıyla ölüme bağlayan bir yol yoktur, ancak belki de acı üzerinden ölüme duyusal-sezgisel bir patika açıldığını düşünebiliriz. Bu yolun sonunda kendimizi şöyle bir denklem karşısında bulurduk: Beden = Acı = Ölüm. Ve bizim durumumuzda bu denklem, başkası tarafından salt

bir bedene dönüştürüldüğümüz işkence pratiğinin, ölüm çelişkisini ortadan kaldırdığı ve bize kendi ölümümüzü yaşattığı gibi bir varsayıma indirgenebilirdi. Ancak bu nesnellikten kaçıştır. Böyle bir kaçışı affettirmek için, kişisel deneyimimiz dışında bir mazeretimiz yok ve bu mazereti açıklamak üzere, işkencenin *character indelibilis*[28] özelliği taşıdığını da eklemek zorundayız. İşkenceden geçmiş kişi, işkence görmüş olarak kalır. Nesnel klinik izlere rastlanmasa bile, işkence, kişinin içine silinmez bir biçimde dağlanmıştır. İşkencenin kalıcılığı, işkence mağduruna farazi uçuşlar yapma hakkını verir; bunlar çok gösterişli uçuşlar olmasa bile, belirli bir doğruluk iddiası da taşıyabilirler.

İşkence görenlerden konuşuyorum. Ama artık işkenceciler üzerine de bir çift söz söylemenin zamanı geldi. İşkence görenleri işkencecilere bağlayan bir köprü yoktur. Modern polis işkencesi, tarafları Engizisyon döneminde muhtemelen birbirine bağlayan karmaşık teolojiye yabancıdır: Eziyet etmenin hazzı ve eziyet görmenin acısı içinde bile, inanç o iki tarafı birleştiriyordu. İşkenceci Tanrı'mn adaletini uyguladığına inanıyordu, çünkü yaptığı, sonuçta mücrimin ruhunu arındırmaktı; işkence gören kâfir veya cadı, onun bu hakka sahip olduğunu inkâr etmiyordu. Dehşet verici ve sapkın bir birliktelik söz konusuydu. Günümüzdeki işkencede bunun izine bile rastlanmaz. İşkenceci, işkence mağduru için artık sadece ötekidir – ve burada da ona böyle bakılacak.

Beni çıkık kollarımdan yukarı çeken ve boşlukta sallanan bedenimi kamçı darbeleriyle cezalandıran ötekiler kimlerdi? Bir başlangıç olarak, onları sadece gaddarlaşmış birtakım küçük burjuvalar ve alt düzeyden işkence memurları olarak gören bir bakış açısı kabul edilebilir. Ama kötülüğe dair sıradanlığın ötesine geçen bir anlayışa varmak isteniyorsa, bu bakış açısı derhal terk edilmek zorundadır. O halde bunlar sadist miydi? Sağlam gerekçelere dayanan kanaatim doğrultusunda, dar bir cinsel patoloji anlamında sadist olmadıklarını söyleyebilirim. Zaten genel olarak Gestapo hapishanelerinde ve toplama kamplarında tutuklu olarak geçirdiğim iki yıl süresince bu türden gerçek bir sadiste rastladığımı sanmıyorum. Ancak cinsel pato-

28 *Lat.* Silinmez iz. –*ç.n.*

lojiyi bir kenara bırakır ve bu işkencecileri, evet, Marquis de Sade'ın *felsefesine* dayanan kategoriler içinde değerlendirmeyi denersek, *sadist* olduklarını düşünebiliriz. Kelimenin gerçek anlamında zemini kaymış bir dünya görüşü olarak sadizm, genelgeçer psikolojik elkitaplarının sadizminden de, Freudcu çözümlemenin sadizm yorumundan da farklı bir şeydir. Bu nedenle kaçık Sade üzerine derinlemesine düşünmüş bir Fransız antropoloğu olan Georges Bataille'a başvuracağız. Belki o zaman sadece benim işkencecilerimin sadist bir felsefenin eşiğinde yaşadıklarını değil, aynı zamanda bir bütün olarak nasyonal sosyalizmin de tanımlanması güç bir "totaliterlikten" ziyade, *sadizmin* damgasını taşıdığını görmüş olacağız.

Georges Bataille'a göre sadizm, cinsel patolojiden ziyade varoluşsal psikoloji yardımıyla anlaşılabilir ve bu bağlamda ötekinin köktenci bir inkârı olarak; aynı anda hem toplumsal ilkenin ve hem de gerçeklik ilkesinin reddi olarak ortaya çıkar. İşkencenin, yıkımın ve ölümün zafer kazandığı bir dünya –açıktır ki– varlığını sürdüremez. Ancak sadist, dünyanın varlığıyla ilgili değildir. Aksine: O bu dünyayı feshetmek ister ve kendisi için çok özel bir anlamda "cehennem" olan hemcinsinin inkârı yoluyla, mutlak hükümranlığını gerçekleştirmeyi arzular. Öteki insan ete dönüştürülür ve bu dönüşüm yoluyla ölümün eşiğine kadar taşınmış olur; hatta en kötü ihtimalle ölüm sınırının da ötesine, Hiçliğin içine itilir. İşkenceci ve katil bu yolla, kendini işkence mağduru gibi tümden kaybetmek zorunda kalmadan, yıkıcı bedenselliğini gerçekleştirir: Sonuçta o uygun gördüğü anda, işkenceyi durdurabilir. Ötekinin acı ve ölüm çığlıklarının denetimi onun ellerindedir; o etin ve ruhun, hayatın ve ölümün efendisidir. İşkence toplumsal dünyayı bu yolla topyekûn tersyüz eder: Bu dünyada ancak hemcinsimize de hayat imkânı tanıdığımız; onun acılarını dindirdiğimiz; kendi benliğimizin genleşme hevesini dizginlediğimiz sürece yaşayabiliriz. Oysa işkencenin dünyasındaki insan, ancak önüne çıkanı lime lime ederek varolabilir. Alet kullanan elin küçük bir baskısı, ötekini –belki Kant'ı ve He-

[29] *Die Welt als Wille und Vorstellung*, Arthur Schopenhauer'in 1819'da yayımlanan, felsefi düşüncelerinin temelini ve odağını oluşturan eseri. Türkçede *İsteme ve Tasarım Olarak Dünya* başlığıyla yayımlandı. –*ç.n.*

gel'i, dokuz senfoninin tamamını ve *İstenç ve Tasarım Olarak Dünya*'yı[29] da barındıran kafasıyla birlikte– ciyak ciyak haykıran bir mezbaha domuzuna çevirmeye yeterlidir. Bu iş gerçekleştiğinde, yani işkenceci kendini genişleterek hemcinsinin bedenine girdikten ve onun zihni olmuş şeyi söndürdükten sonra bir sigara yakabilir veya kahvaltıya oturabilir ya da eğer canı çekiyorsa, *İstenç ve Tasarım Olarak Dünya*'ya bir göz atabilir.

Breendonk'taki herifler sigarayla yetindiler ve işkence etmekten yorgun düştükleri zaman da, yaşlı Schopenhauer'e hiç bulaşmadılar. Ama bu üzerimde denedikleri kötülüğün sıradan olduğu anlamına gelmiyor. Eğer çok istiyorsanız, işkence bürokratları diyebilirsiniz onlara. Ama bundan çok daha fazlasıydılar aynı zamanda: Bunu onların ciddi, gergin, sözgelimi cinsel-sadist bir hazla kabarmaktan ziyade, canice bir kendini gerçekleştirme edimine odaklanmış yüzlerinde görüyordum. İşlerini canla başla yapıyorlardı ve bu işin adı ruh ve beden üzerinde güç ve hâkimiyet kurmak, ölçüsüz bir öz-genişlemenin sefahatini sürmekti. Benim üzerimde kurdukları bu işkence hâkimiyeti karşısında rezilce bir saygı duyduğum anlar olduğunu da unutmadım. Zira bir insanı tümüyle bir beden ve inleyen bir ölüm ganimeti haline getirebilen biri tanrı ya da hiç değilse yarı-tanrı sayılmaz mıydı?

Tüm dikkatlerini verdikleri işkencenin zahmeti, bu insanlara mesleklerini tabii ki unutturmuyordu. Onlar polis memurlarıydı; bu onların meslekleri ve rutin işleriydi. Ve bu nedenle bir yandan bana sorular sormaya da devam ediyorlardı; durmadan aynı soruları: suç ortakları, adresler, buluşma noktaları. Yeri gelmişken, hemen itiraf edeyim: Bizim grubumuzun, bilgi sızdırmayı hedefleyen baskı ihtimaline karşı oldukça iyi örgütlenmiş olması benim açımdan tümüyle bir şanstı. Breendonk'ta benden öğrenmek istedikleri şeylerin hiçbirini ben de bilmiyordum. Eğer takma isimleri değil de gerçek isimleri biliyor olsaydım, belki –muhtemelen– büyük bir talihsizlik yaşanabilirdi ve ben şimdi burada dirençsiz bir insan –ki herhalde öyleyim– ve bir hain –ki bu da ihtimal dahilindeydi– olarak oturuyor olurdum. Diğer taraftan böyle bir durumda gerçek bir erkeğe yakışır biçimde ve bir yerlerde (yeri gelmişken: neredeyse daima bizzat orada bulunmamış birilerinin tanıklıklarından) okumuş olabileceğimiz

gibi, kahramanca koruduğum sessizliğimle onlara direniyor da değildim. Konuşuyordum. Havada boş bir çuval misali sallanıp dururken, nasıl olup da akıl edebildiğimi bugün bile anlayamadığım, hayal ürünü, uyduruk siyasi suçları üstleniyordum. Belli ki, beni böylesi suçların faili haline getiren itiraflarımın ardından, tam kafama nişanlanmış bir darbenin sefaletime son vereceğini ve canımı alıp beni kısa yoldan öteki tarafa göndereceğini ya da en azından bayıltacağını umuyordum. Sonunda gerçekten de bayıldım – böylelikle eziyet bir süre için son bulmuş oldu, zira polis memurları dayaktan bayılmış kurbanı tekrar kendine getirmekle uğraşmadılar, çünkü onlara yutturmuş olduğum saçmalıklar salak beyinlerini meşgul ediyordu.

Şimdilik son bulmuştu. Ama şimdi bile son bulmuş değil. Yirmi iki yıl sonra, ben hâlâ eklem yerlerinden fırlamış kollarımın ucunda, zeminin üzerinde sallanıp duruyorum, nefesim kesiliyor ve kendimi suçluyorum. Böyle bir durumda "bastırma" diye bir şey yoktur. Bir yanık izini bastırabilir misiniz? O yara izini bir estetik cerrahına ameliyat ettirip ortadan kaldırabilirsiniz, ama onun yerine ekilen deri, insanın içinde kendini iyi hissedebileceği bir deri değildir.

İnsan işkenceden kurtulamayacağı gibi, işkenceye direnme gücünün imkânları ve sınırlarına dair sorular sormaktan da kurtulamaz. Bu konuyu pek çok yoldaşla konuştum ve çok farklı deneyimleri zihnimde canlandırmaya çalıştım. Cesur insanlar direnir mi? Bundan emin değilim. Sözgelimi komünizmi seçmiş o Belçikalı aristokratı ele alalım; bir tür kahramandı, üstelik Cumhuriyetçiler safında çarpıştığı İspanya İç Savaşı'nın kahramanlarından biriydi. Ama onu Breendonk'ta işkenceden geçirdiklerinde, adi suçlu jargonundaki ifadesiyle, "kuş gibi öttü" ve çok fazla şey bildiği için de, tüm bir örgüt ağını açığa çıkardı. O cesur adam, işbirliği konusundaki iyi niyetini çok aşırı noktalara kadar vardırdı. Gestapo görevlileriyle birlikte yoldaşlarının evlerine gitti ve onlara abartılı bir gayretkeşlik içinde, sadece her şeyi, ama bildikleri her şeyi itiraf etmelerini, tek kurtuluş umudunun bu olduğunu ve her ne pahasına olursa olsun, işkenceden kurtulmaları gerektiğini telkin etti. Başka birini de tanıdım; sayısız işkencelerden geçirilmiş, meslekten devrimci bir Bulgar'dı; onun yaşadıklarıyla karşılaştırıldığında, benim gördüğüm

işkenceler olsa olsa biraz yorucu bir spor sayılabilirdi ve o susmuştu; sadece ve inatla susmuştu. Bu noktada, Paris'teki Panteon'a defnedilmiş olan o unutulmaz Jean Moulin'i de anmamız gerekir. Fransız Direniş Hareketi Ulusal Komitesi'nin başkanıyken tutuklanmıştı. Eğer konuşmuş olsaydı, bütün bir Résistance hareketi çökertilecekti. Ama o, ölümün eşiğini geçinceye kadar dayandı işkenceye ve ağzından tek bir isim bile çıkmadı.

Güç nereden gelir, zayıflık nereden? Bilmiyorum. Bu *bilinmez.* Bugüne kadar kimse fiziksel acı karşısında, yaygın ifadesiyle "manevi" direnme gücü ile yine aynı şekilde tırnak içine alınması gereken "bedensel" direnç arasına sarih bir çizgi çekmeyi başaramadı. Acıya dayanıklı olmakla ilgili tüm sorunu, salt fizyolojik bazı temel olgulara indirgeyen az sayıda uzman var. Burada sadece şu aşağıdaki cüretkâr iddiayı ortaya atan, Collège de France üyesi Fransız cerrahi profesörü René Leriche'ten bir alıntı yapmak isterim:

"Acı fenomeni karşısında hepimiz eşit durumda değiliz," diyor Leriche.

Bazılarının acı çektiği yerde, bir başkası, görünüşe bakılırsa hiçbir şey hissetmez. Bu durum sempatik sinir sisteminin bireysel niteliğiyle, küçük kalkan bezi tarafından salgılanan hormonlarla, böbreküstü bezlerinin salgıladığı vasokonstriktif maddelerle bağlantılıdır. Acının fizyolojik tetkiki sırasında da bireysellik kavramından feragat etmemiz mümkün değil. Tarih, bugünün insanları olarak bizlerin, büyük atalarımıza oranla acıya daha duyarlı olduğumuzu gösteriyor; üstelik bu salt fizyolojik bakış açısından da geçerli. Burada varsayımsal bir manevi direnme gücünden söz etmiyorum, tersine fizyolojinin alanı içinden konuşuyorum. Ağrı kesici ilaçların ve narkozun, acıya karşı artan hassasiyetimiz üzerindeki etkisi, manevi etkenlerden daha büyüktür. Farklı halkların acıya karşı verdikleri tepkiler de kesinlikle aynı değildir. İki dünya savaşı, Almanların, Fransızların ve İngilizlerin bedensel hassasiyetleri arasında fark olduğunu bizlere gösterdi. Dahası bu konuda Avrupalılar ile diğer taraftaki Asyalılar ve Afrikalılar arasında büyük bir uçurum söz konusu: Asyalılar ve Afrikalılar, fiziksel acılar karşısında Avrupalılardan katbekat daha dayanıklılar...

Cerrahi konusunda bir otorite olan uzmanın yargısı bu. Pek çok bireyi ve çeşitli halk topluluklarına mensup kişileri bedensel acılara ve yokluklara katlanırken görmüş, uzman olmayan bir kişinin basit

deneyimleri de bu görüşle az çok uyum içinde olacaktır. Bu bağlamda ben de, daha sonraları toplama kampındaki Slavların, özellikle de Rusların, fiziksel eziyetlere İtalyanlardan, Fransızlardan, Hollandalılardan ve İskandinavlardan daha zahmetsizce ve soğukkanlı bir tavırla katlandıklarını gözlemleme imkânı bulduğumu hatırlıyorum. Ancak bu bizim direnme gücüyle ilgili sorunumuzu çözmeye yetmiyor ve manevi ve fiziksel etkenlerin buradaki payına ilişkin sorumuza belirleyici bir cevap getirmiyor. Salt fizyolojik indirgemeciliği kabullenmemizin, sonuçta her türlü mızmızlığı ve fiziksel korkaklığı mazur görmek gibi bir sakıncası var. Ancak tüm vurguyu manevi diye nitelenen direniş üzerinde yoğunlaştırmamız, bu kez de işkence karşısında çözülen on yedi yaşındaki çelimsiz bir liseliyi, atletik yapılı, kol gücüyle çalışmaya ve zor şartlara alışkın otuz yaşındaki bir işçiyle aynı ölçütlere göre değerlendirmemizi gerektirirdi. Dolayısıyla muhtemelen bu soruyu burada cevapsız bırakmak zorunda kalacağız; tıpkı o zaman benim de hâlâ zincirli kollarımla, dayaktan bitap düşmüş bir halde hücrede yatar ve düşünürken, kendi direnme gücümü çözümlemeyi bıraktığım gibi.

İşkenceyi atlatmış ve acıları (yeniden alevlenmeden önce) yavaş yavaş hafiflemekte olan kişinin üzerine, düşünceyi canlandıran geçici bir huzur gelir. İşkence mağduru, bir taraftan yalnızca bir bedenden ibaret kalmış ve –kendi görüşüne göre– bu sayede tüm politik kaygılarından kurtulmuş olduğuna memnundur. Siz orada, dışarıdasınız, gibi bir şeyler söyler kendi kendine, ve ben burada, hücredeyim; bu bana sizin karşınızda büyük bir üstünlük sağlıyor. Ben tarifi imkânsız bir şey yaşadım, tepeden tırnağa bununla doluyum; şimdi kendinizle, dünyayla ve benim ortadan kaybolmamla nasıl yüzleşeceğinizi siz düşünün artık. Ancak diğer taraftan, acı ve işkence içinde hissedilmiş olan bu bedenselliğin eriyip kaybolması, bedende patlak veren o korkunç gürültülerin sona ermesi, içi boş bir kararlılığın yeniden kazanılması da huzur verir ve yatıştırır. Hatta düşünmeyi mümkün kılan cılız güçlerinin geri dönüşünü olağanüstü bir mutluluk gibi yaşadığı anlar bile olur, öyle ki insana benzer bir surete kavuşmakta olan kemik yığını, bu deneyime derhal şimdi, hemen oracıkta, hiç vakit kaybetmeden düşünsel bir ifade kazandırmak için içsel bir baskı hisseder, çünkü birkaç saat sonra bunu yap-

mak için çok geç kalmış olabilecektir.

Düşünmek büyük bir şaşkınlıktan başka bir şey değildir. İnsan dayanabilmiş olduğuna, o gümbürtünün bedenini oracıkta berhava etmemiş olmasına, zincirli elleriyle sıvazlayabileceği bir alnın hâlâ yerinde durmasına, hâlâ açılabilen ve kapanabilen bir göze, eğer şimdi bir aynaya bakabilme imkânı olsa, yine o alıştığı hatlarını sergileyecek olan ağzına şaşırır. Nasıl? diye sorar insan kendine: Bir diş ağrısı yüzünden bütün aileye aksilenen o aynı insan, şuracıkta çıkık kollarından asıldı ve hâlâ yaşayabiliyor, öyle mi? Sigarayla parmağını azıcık yaktı diye, saatler boyu asık suratla gezen adamın vücudunda kamçı yaraları açıldı ve şimdi, her şey geçip gittikten sonra, bir sızı bile hissetmiyor mu? Haklı olarak, yalnızca bu konuda suçlayıcı broşürler yazmış olanların başına gelmesini beklediğiniz şeyin, yani işkencenin şimdi sizi bulmuş olmasına da şaşırırsınız. Bir cinayet işlenmiştir, ama bu, cinayetle ilgili haber yapan gazeteyi ilgilendirir. Bir uçak kazası gerçekleşmiştir, ama bu, orada bir yakınlarını kaybeden insanların sorunudur. Gestapo işkence yapmaktadır. Ama bu, şimdiye dek daima eziyet görmüş olan ve anti-faşist kongrelerde yaralarını sergileyen birilerinin meselesidir. İnsanın kendisini birdenbire herhangi biri olarak bulması çok zor kavranır. Bu da bir tür yabancılaşmadır.

İşkence deneyiminden geriye salt bir kâbustan öteye geçebilen bir bilgi kalması mümkünse eğer, bu ancak büyük bir hayret ve dünyaya yabancılaşma olabilir ve bundan sonra kurulacak hiçbir insani iletişim bu yabancılaşmayı gideremez. İşkence mağduru, ötekinin bu dünyada mutlak hükümdar olarak var olabildiğini; bu hâkimiyetin kendisini acı verme ve yok etme gücü olarak gösterdiğini şaşkınlıkla yaşamıştır. İşkencecinin kurbanı üzerindeki hâkimiyetinin, bildiğimiz biçimiyle, toplumsal sözleşme temelinde uygulanan cebirle hiçbir ilişkisi yoktur: Bu, trafik polisinin yayalar, vergi memurunun vergi mükellefleri, üsteğmenin teğmen üzerindeki otoritesi değildir. Bu, geçmişteki mutlakiyetçi kabile reislerinin ya da kralların sahip oldukları kutsal hükümranlık da değildir, çünkü onlar korku uyandırdıkları kadar, güvenin de kaynağıydı. Kralın öfkesi korkutucu olabilirdi, ama merhameti de iyiydi; onun uyguladığı zor bir yönetme biçimiydi. Oysa işkencecinin işkence kurbanını inleten gücü, ha-

yatta kalanın, eziyet ve ölümle dünyanın dışına itilenler üzerindeki sınırsız zaferinden başka hiçbir şey değildir.

Varlığını sınır tanımayan bir işkence yoluyla kabul ettiren ötekinin yarattığı şaşkınlık ve insanın bizzat ete ve ölüme dönüşebileceğini görmesinin doğurduğu şaşkınlık. İşkence mağduru, sırt eklemleri çatırdar ve parçalanırken, meşrebine göre ruhu ya da aklı, bilinci ya da kimliği diye adlandırabileceği şeyin yerle bir olduğunu görmenin şaşkınlığını bir daha asla üzerinden atamaz. Hayatın kırılgan olduğunu, bu beylik hakikati ve Shakespeare'in sözleriyle, insanın "sadece minicik bir topluiğne yüzünden" ölebileceğini her zaman biliyordu. Ama yaşayan bir insanın böylesine bir et yığını haline dönüştürülebileceğini ve dolayısıyla daha yaşarken yarı yarıya ölümün avı olabileceğini ancak işkence sayesinde öğrenmiştir.

İşkenceye yenik düşen kişi, bir daha asla dünyaya ısınamaz. Yıkımın utancı bir daha silinmez. Daha ilk darpla birlikte kısmen sarsılan, ama işkence altında nihayet tümüyle çöken dünyaya güven duygusu yeniden kazanılamaz. Hemcinsini insan-karşıtı olarak deneyimlemiş olmak, işkence mağdurunun içinde birikmiş bir dehşet olarak kalır: Bu dehşet, umut ilkesinin hüküm sürdüğü bir dünyayı görebilmesini engeller. İşkence görmüş insan, korkunun karşısında silahsız bırakılmıştır. Bundan böyle onun tepesinde kılıcını sallayacak olan korkudur. Korku – ve bir de hınç denilen şey. Bunlar kalır ve bunların köpürerek arındıran bir intikam susuzluğunda güçlenmek gibi bir şansı yoktur.

İNSAN YURDA NE KADAR İHTİYAÇ DUYAR?

KIŞ GECESİ Eiffel dağları üzerinden geçen kaçakçı yollarını kullanarak Belçika'ya doğru ilerliyorduk. Belçikalı gümrük memurları ve jandarmalar sınırdan yasal olarak geçmemize izin vermeyeceklerdi, çünkü pasaportumuz ve vizemiz ya da yasal herhangi bir kimliğimiz olmadan geliyorduk bu ülkeye. Gece boyunca süren uzun bir yoldu. Kar dizlerimize kadar çıkıyordu: Kara göknar ağaçları vatanımızdaki kardeşlerinden farklı görünmüyorlardı, ama bunlar artık Belçika göknarlarıydı; bizi istemediklerini biliyorduk. Lastik galoşları ikide bir ayağından çıkan yaşlı bir Yahudi paltomun kemerine yapışmış, sadece bana tutunmasına izin vermem karşılığında dünyanın servetini önüme sereceğine dair yeminler ediyordu; erkek kardeşi Anvers'te önemli ve güçlü bir adammış. Bir yerlerde, belki de Eupen şehrinin yakınlarında bir kamyon bizi aldı ve ülkenin içlerine doğru taşıdı. Ertesi sabah genç karım ve ben Anvers Garı'nın postahanesinde dikiliyor ve yetersiz bir okul Fransızcasıyla sağ salim vardığımızı bildiren bir telegraf çekiyorduk: *Heureusement arrivé* – 1939 yılının ocak başıydı. O günden sonra öyle çok sınırdan kaçak geçtim ki, gerekli tüm seyahat belgeleriyle tam tedarikli bir halde, arabada oturarak bir gümrük kapısından geçmek, bana bugün bile hâlâ çok garip ve olağanüstü bir şey gibi gelir: Kalbim, hâlâ bir Pavlov şartlanmışlığı içinde, yerinden fırlayacakmış gibi çarpar.

Anvers'e sıhhat ve emniyetle vardıktan ve bunu geride bıraktığımız yakınlarımıza bildirdikten sonra, elimizde kalan son parayı, yanlış hatırlamıyorsam, toplam on beş mark ve elli fenik gibi bir tutarı da Belçika parasına çevirdik. O zamanlar söylendiği gibi, yeni bir hayata başlamak üzere sahip olduğumuz servet bundan ibaretti.

Eski hayatımız bizi terk etmişti. Bir daha dönmemek üzere mi? Bir daha dönmemek üzere. Ama bunu ancak şimdi, neredeyse yirmi yedi yıl sonra söyleyebiliyorum. Sürgüne birkaç banknot ve madeni parayla ilk adımımızı attık; ne sefalet ama! O güne dek bilmeyenlere de, sürgün hayatı öğretecekti: Almanca sefalet (*Elend*) sözcüğünün en isabetli tanımını, hâlâ etimolojisinde saklı olan sürgün (*Verbannung*) kelimesinin eski anlamında bulabileceğinizi.

Sürgünü tanıyan kişi, hayata bazı cevaplar bulmuş, ama hayatın çok daha fazla sorusu olduğunu da öğrenmiş demektir. İlk bakışta beylik bir bilgi gibi görünen şu idrak de cevaplar arasındadır: Geriye dönüş yoktur, çünkü bir yere yeniden dönmek, asla kayıp zamanın tekrar kazanıldığı anlamına gelmez. Ama ben bu yazıda, daha ilk günden mültecinin adeta ensesine çöken ve onu bir daha asla terk etmeyen sorulardan birini –daha tam anlamıyla başlamamışken bile biliyorum ki, boş yere– aydınlatmaya çalışacağım: İnsanın yurda ne kadar ihtiyacı vardır? Bu süreçte bulacağım şeyin pek bir genel geçerliliği olmayacaktır, çünkü ben bu soruyu Üçüncü Reich'tan sürülmüş olan birinin fazlasıyla özgül konumu açısından ele alacağım – dahası bu kişi, verili koşullar altında memleketini ne pahasına olursa olsun terk etmek istemiş, ama bunun da ötesinde, sürgüne gitmek *zorunda* kaldığı için gitmişti. Yani pek çok nedenden ötürü, benim değerlendirmelerim Doğu'daki yurtlarından kovulmuş olan Almanların düşüncelerinden belirgin bir biçimde ayrılacaktır. Onlar mallarını, evlerini ve çiftliklerini, işyerlerini, servetlerini ya da belki mütevazı maaşlarını, dahası ülkelerini, çayırlarını ve tepelerini, bir ormanı, bir şehir siluetini, cemaate kabul edilmiş oldukları bir kiliseyi kaybettiler. Bizler de bunların hepsini, ama daha da ötesinde insanlarımızı kaybettik: okul sırasında yan yana oturduğumuz arkadaşlarımızı, komşularımızı, hocalarımızı. Onlar birer muhbire ya da canavara dönüştüler; ya da en iyi ihtimalle mahcup birer fırsatçıya. Ve biz dilimizi kaybettik. Ama buna daha sonra döneceğim.

Bizim sürgünümüz, yalnızca görüşleri nedeniyle Üçüncü Reich'tan firar eden mültecilerin gönüllü sürgünlüğüne de benzemiyordu. Onlar için Reich'la bir anlaşmaya varmak, ister pişmanlık içinde olsun, ister sessiz bir sadakatle, geri dönmek mümkündü, ki içlerinden bazıları bunu yaptılar da zaten, tıpkı roman yazarı Ernst Glaeser gi-

bi. O dönemde dönme iznine sahip olmayan ve bu nedenle bugün de dönemeyen bizler, çok daha acil ve zorlayıcı bir sorunla karşı karşıyayız. Burada mizahi değerinden ötürü değil, kullanışlı bir örnek oluşturması bakımından değinmek istediğim, konuyla ilgili bir anekdot var. Romancı Erich Maria Remarque'ın, 1933'ten sonra Goebbels Bakanlığı'nın gizli elçileri tarafından Ticino'daki evinde defalarca ziyaret edildiği anlatılır, çünkü "ari ırktan" gelen ve bu nedenle tamamıyla kötülüğün emrine girmesi asla mümkün görülmeyen mülteci yazarı yurda dönmeye razı etmeye çalışmaktadırlar. Remarque'ın mesafeli tavrını sürdürmesi üzerine, Reich'ın elçilerinden biri dayanamayıp ona şu soruyu yöneltir: "Tanrı aşkına, yurt hasreti de mi çekmiyorsun be adam?" Remarque'ın, "Neden yurt hasreti çekecekmişim," dediği rivayet edilir. "Ben Yahudi miyim ki?"

Bana gelince, 1935'te Nürnberg Yasaları'nın ilan edilmesinden sonra, tabii ki bir Yahudi olduğumun farkına vardım ve dolayısıyla yurt hasreti çektim ve hâlâ da çekiyorum; halk şarkılarını andırır, evcil hiçbir tarafı, hatta duygusal gelenekler tarafından kutsanmış bir niteliği bile olmayan ve Eichendorff[30] üslubuyla dile getirilemeyecek hınzır, tüketici bir hasret bu. İçime işleyen bu hasreti ilk kez, elimde on beş buçuk markla, Anvers'teki veznenin önünde dururken hissettim ve tıpkı Auschwitz'in veya işkencenin ya da kırk beş kilogramlık ağırlığım ve çizgili üniformamla dünyanın ortasında dikilirken, uğruna iki yıl boyunca tüm yaşama gücümü ayakta tutmuş olduğum biricik insanın ölümü üzerine bir kez daha kilo vererek tüy kadar hafiflediğim toplama kampı dönüşünün hatırası gibi, yurt hasreti de beni bir daha hiç terk etmedi.

Üçüncü Reich'tan hem görüşleri, hem de soykütüğü nedeniyle kovulanların bu yurt hasreti neydi, nedir? Bu bağlamda daha düne kadar moda olan bir kavramı kullanmaktan hoşlanmıyorum, ama muhtemelen daha isabetli bir kavram da yok: Benim, bizim yurt hasretimiz kendine yabancılaşmaydı. Geçmiş birdenbire yıkıntılar altında kalmıştı ve insan artık kim olduğunu bilmiyordu. Bugün yazar olarak çalışmalarımı imzaladığım ve kulağa Fransızca gibi gelen

30 Joseph von Eichendorff (1788-1857): Romantik Alman şairi ve roman yazarı. –*ç.n.*

müstear adımı o günlerde henüz kullanmıyordum. Kimliğim az çok Almanca bir isme ve geldiğim bölgenin lehçesine sıkı sıkıya bağlıydı. Resmi bir kararname, çocukluğumun ilk dönemlerinden beri neredeyse sürekli üzerimde taşıdığım yöresel kıyafeti giymeyi bana yasakladığı günden itibaren, o lehçeyle konuşmayı da ben kendime yasakladım. O durumda, arkadaşlarımın beni çağırırken daima yerel bir ağızla seslendirdikleri ismimin de artık pek bir önemi kalmamış oldu. Flaman memurların neredeyse anlayamayacağım kadar garip bir aksanla telaffuz ettikleri ismim, Anvers belediye binasındaki kütüklere istenmeyen yabancı olarak kaydedilmeye yarıyordu ancak. Yöresel lehçeyle konuştuğum arkadaşlarımı da silmiştim. Sadece onları mı? Hayır, artık benim olmayan ülkemin tarihinden, hatırasını baskıladığım manzaralarına kadar bilincimi doldurmuş olan her şeyi silmiştim: Ortasında beyaz zemin üzerindeki kara örümceğin yer aldığı kan kırmızısı bezin, en ücra köşelerdeki çiftlik binalarının pencerelerinde bile dalgalandığı o 12 Mart 1938 sabahından beri bunların hiçbirine tahammül edemez olmuştum. Artık "biz" diyemeyen bir insandım ve bu nedenle de benliğimi tam bir sahiplenme duygusu içinde değil, sadece bir alışkanlık sonucu "ben" diye konuşuyordum. Bazen az çok misafirperver Anversli ahbaplarımla sohbet ederken, istemeden ağzımdan kaçıveriyordu: Bu bizde farklıdır. *Bij ons* sohbet arkadaşlarımın kulağına dünyanın en doğal şeyi gibi geliyordu. Oysa ben kızarıyordum, çünkü bunun bir had bilmezlik olduğunun farkındaydım. Ben artık Ben değildim ve bir Biz içinde yaşamıyordum. Bir pasaportum ve bir geçmişim, param ve tarihim yoktu. Sadece atalarımdan gelen bir silsile vardı, ama o da aforoz edilmiş, kederli, topraksız şövalyelerden oluşuyordu. Üstelik yurt edinme hakları da geriye dönük olarak ellerinden alınmıştı ve ben onların ruhlarını sürgüne taşımak zorundaydım.

V'n wie kimmt Ihr? – Benim için anlamını yitirmiş olan yerleşikliğin aksine, gezginliği ve sürülmeyi bir aile tarihi olarak tanımış Polonyalı bir Yahudi, bazen bana nereden geldiğimi sorardı böyle. Hohenems'ten geldiğimi söyleyerek karşılık verecek olsam, bunun nerede olduğunu tabii ki bilemezdi. Hem zaten kökenimin herhangi bir önemi kalmış mıydı sanki? Onun ataları bohçalarını omuzlayıp Lviv civarındaki köy yollarını arşınlamışlar, benimkilerse kaftanla-

rını giyip Feldkirch ve Bregenz arasında mekik dokumuşlardı. Aralarında bir fark kalmamıştı artık. SA ve SS güruhu Kozaklar kadar iyi değildi. Ve benim memleketimde Führer diye çağırdıkları adam, Çar'dan çok daha beterdi. Gezgin Yahudi'nin benden daha fazla yurdu vardı.

Eğer bu noktada insanın yurda ne kadar ihtiyacı olduğu sorusuna, erken ve geçici bir cevap getirmeme izin verilirse, şunu söylemek isterim: Yanında ne kadar azını taşıyabiliyorsa, o kadar daha fazlasına ihtiyacı vardır. Zira sonuçta taşınabilir bir yurt ya da hiç değilse yurt ikamesi gibi bir şey de vardır. Bu, Yahudilerdeki gibi bir din olabilir. Yahudiler kadim zamanlardan bu yana her Hamursuz Ayini'nde "Gelecek yıl Kudüs'te" diye söz verdiler birbirlerine, ama önemli olan, Kutsal Topraklar'a gerçekten gitmek değildi; bu sözü hep bir ağızdan veriyor olmaları ve kavim Tanrıları Yehova'nın büyülü yurdunda birbirlerine bağlı kaldıklarını bilmeleri yetiyordu.

Yurt ikamesi para da olabilir. 1940'ta Alman işgalcilerden kaçarken bir Flandre çayırında yere oturup ayakkabısının içinden dolar banknotlarını çıkaran ve sabırlı bir dikkatle saymaya başlayan Anversli Yahudi hâlâ gözlerimin önünden gitmez. "Yanınızda bu kadar nakit para olduğu için ne mutlu size!" demişti kıskançlıkla bir diğeri. Ve banknotlarını sayan, bunun üzerine Yiddişle karışık Flamanca bir karşılık vermişti: *In dezen tijd behoord de mens bij zijn geld* – Bu zamanda insan paraya ait. O yurdunu güzel Amerikan parası olarak taşıyordu yanında: *Ubi dolar ibi patria*.[31]

Geçici bir süreliğine şöhret ve itibar da yurt yerine geçebilir. Şu satırları Heinrich Mann'ın *Ein Zeitalter wird besichtigt* (Bir Çağa Bakış) başlıklı anılarında okuyorum: "Paris'in belediye başkanına benim ismimi söylemişler. Kollarını iki yana açarak bana doğru geldi: *C'est vous, l'auteur de l'Ange Bleu!*[32] Bu bildiğim şöhretin zirvesi." Büyük yazar bunu ironik anlamda söylüyordu, çünkü önemli bir Fransız şahsiyetin, *Mavi Melek* filmine esin kaynağı olan bir roman yazmış olması dışında, onunla ilgili hiçbir şey bilmemesine besbelli ki içerlemişti. Bu büyük yazarlar ne kadar da nankör olabiliyorlar!

31 *Lat.* Dolar neredeyse, yurt oradadır. –*ç.n.*

32 *Fr.* Ah sizsiniz, *Mavi Melek*'in yazarı! –*ç.n.*

Heinrich Mann şöhretin yurdunda güven ve afiyet içinde yaşıyordu; bu şöhret gülünç bir biçimde ancak Marlene Dietrich'in bacaklarının arasından kısmen görülebiliyor olsa da.

Bana gelince, Anvers Yahudi Yardım Komitesi'nin önünde haftalık yardım almak üzere bekleşen mültecilerin oluşturduğu kuyruğun içinde tamamıyla köksüzleşmiştim. Kısa bir süre önce, sürgün yıllarının belgeleri, Wegner Yayınevi tarafından *Verbannung* başlıklı kitapta derlenen, Alman dilinin o zamanlardaki şöhretli ya da az çok tanınmış yazarları, Paris'te, Amsterdam'da, Zürih'te, Sanary-sur-Mer'de birbirleriyle buluşuyorlar ve vize, oturma izni, otel borçları gibi konular hakkında konuşuyorlardı. Ama bu sohbetlerde, çok yakınlarda yayımlanmış bir kitabın eleştirisi, Yazarlar Birliği'nin bir toplantısı, uluslararası bir antifaşist kongre de konuşuluyordu. Üstelik onlar, nasyonal sosyalizmin zincire vurduğu anavatan adına, dışarda avazı çıktığı kadar bağırabilen "hakiki Almanya"nın sesi oldukları yanılsamasıyla yaşıyorlardı. Biz adsızlar için böyle bir şey söz konusu bile değildi. Ne insanın yanında taşıdığı hayali bir hakiki Almanya'yla oynanan oyun söz konusu olabilirdi, ne de Almanya'nın daha iyi günleri için sürgünde muhafaza edilen biçimsel bir tören. İsimsiz mülteciler, uluslararası şartların ve Almanya şartlarının hakkını veren bir toplumsal varoluş biçimini sürdürüyorlardı: Bu şartların belirlediği bilinç, gerçekliğe dair daha köklü bir bilgi edinme imkânı tanıyor, hatta bunu gerektiriyor ve zorluyordu. Onlar görünmez bir Alman Düşünce Tarihi Müzesi'nin koruyucuları değil, birer parya olduklarını biliyorlardı. Yurtsuzlaştırılmış olduklarını daha iyi anlıyorlar ve buna karşı ellerinin altında taşınabilen hiçbir yurt ikamesi de bulunmadığı için, insanın bir yurda ne çok ihtiyaç duyduğunu daha açık bir biçimde görüyorlardı.

Şüphesiz, kerhen bile olsa, kendimi Kan ve Toprak Ordusu'nun bir artçısı durumuna düşürmemek için açıkça ifade etmek isterim ki, yurtsuzluğun bizlere sağladığı gelişme fırsatlarının ve olanakların kesinlikle farkındayım. Göçmenliğin bize sunduğu dünyaya açılma olanağı – bunun değerini biliyorum. Yurtdışına gittiğimde, Paul Eluard hakkında isminin ötesinde pek de fazla bir şey bilmiyordum, ama Karl Heinrich Waggerl adında bir yazarı önemli bir edebi şahsiyet olarak görüyordum. Sürgünde yirmi yedi yılımı geride bırak-

tım ve Proust, Sartre, Beckett manevi yurttaşlarım oldular. Ancak insanın manevi olanlarından keyif alabilmesi için, köy yollarında ve şehrin caddelerinde de yurttaşlarına rastlaması gerektiğine ve kültürel bir enternasyonalizmin sadece ulusal güvenin topraklarında serpilebileceğine hâlâ inanıyorum. Thomas Mann, Kaliforniya'nın uluslararası anglosakson havasında yaşıyor ve tartışıyordu ve ulusal özgüvenden aldığı güçle mükemmel bir Alman *Faustus*'u yazdı. Sartre'ın *Sözcükler*'ini okumak ve bunu öğrencisi, göçmen André Gorz'un otobiyografisi *Le traître* (Hain) ile karşılaştırmak yeterlidir: Sartre gibi safkan bir Fransız'da, Sartre'lar ve Schweitzer'lerden teslim alınan mirasın aşılması ve diyalektik bir yöntemle özümsenmesi, onun enternasyonalizmine değer ve ağırlık kazandırır; yarı Yahudi bir Avusturyalı göçmen olan Gorz'daki telaşlı kimlik arayışının ardındaysa, Sartre'ın kendini gururla ve mertçe kopardığı bir anavatana kök salma hasretinden başka hiçbir şey yoktur. İnsanın bir yurda ihtiyaç duymamak için, önce ona sahip olması gerekir; tıpkı düşüncede de biçimsel mantığın ötesine geçerek düşüncenin daha verimli bölgelerine ulaşmak için, önce biçimsel mantık alanında ustalaşmak gerektiği gibi.

Ancak artık bana böylesine vazgeçilmez görünen şu yurttan aslında ne anladığımı açıklamanın vakti geldi. Eğer bu konu üzerine düşüneceksek, romantik klişelerle dolu, geleneksel mefhumlardan kurtulmamız gerek; bununla birlikte düşünce sarmalının daha yüksek bir noktasında, dönüşüm geçirmiş kavramlar olarak bunlarla yeniden karşılaşacağız. Müspet-psikolojik temel içeriğine indirgendiğinde, yurt *güven duygusu* demektir. Anvers'te geçen sürgün dönemimin ilk günlerini düşündüğümde, aklıma sallantılı bir zemin üzerindeki sendelemenin hatırasından başka bir şey gelmiyor. İnsanların yüzlerini çözemiyor olmak bile yeterince ürkütücüydü. Kafatası köşeli, kalın kemikli, iriyarı bir adamla oturmuş bira içiyordum; adam saygın bir Flaman yurttaşı, hatta soylu biri olabilirdi, ama pekâlâ suratıma bir yumruk indirip, karıma tecavüz etmek üzere olan karanlık bir liman serserisi de olabilirdi. Yüzler, hareketler, kıyafetler, evler, kelimeler (ki onları yarım yamalak anlıyordum) duyusal birer gerçeklikti, ama yorumlayabildiğim göstergeler değildi. Bu dünyada anlayabildiğim bir düzen yoktu. Kâğıtlarımızı kontrol eden

polis memurunun gülümsemesi iyi niyetli miydi, umursamaz mıydı, alaycı mıydı? Kalın sesi, kızgın mıydı yoksa sevecen mi? Anlamıyordum. Ağzından gargara yapar gibi çıkardığı sesleri hiç değilse birer cümle olarak algıladığım o yaşlı, sakallı Yahudi hakkımızda iyi şeyler mi düşünüyordu, yoksa artık yabancılardan bıkmış, ekonomik zorluklardan yılmış ve bu nedenle antisemitizme eğilim gösteren yerel halkı, yalnızca şehrin caddelerindeki varlığımızla bile ona karşı kışkırttığımız için bizden nefret mi ediyordu? Göstergeleri benim için Etrüsk yazısı kadar anlaşılmaz kalan bir dünyanın içinden sersemlemiş bir halde geçiyordum. Buna benzer şeyleri iştah kabartan bir yabancılaşma gibi algılayabilecek olan turistin aksine, ben bilmecelerle dolu bu dünyaya mahkûmdum. Kafası köşeli adam, kızgın sesli polis memuru, gargara yapan Yahudi benim efendilerim ve ustalarımdı. Kendimi onların önünde zaman zaman, memlekette teki SS komandosunun karşısında olduğumdan bile daha çaresiz hissediyordum, çünkü hiç değilse SS komandosunun aptal ve alçak olduğunu ve hayatıma kastettiğini kesin olarak biliyordum.

Yurt bir güven duygusudur, diyorum. Yurdumuzdayken Tanımak-Anlamak; Güvenmek-İnanmak arasındaki diyalektiğe ustaca hükmedebiliriz: Bu diyalektiği tanıdığımız için anlarız ve kendimizde konuşacak ve harekete geçecek güveni buluruz, çünkü inancımızı tanımaya ve anlamaya dayandırabiliyoruzdur. Sadık, sadakat, emin, itimat, teminat, emanet, tanımak, danışmak, tanıdık: Tüm bu akraba kelimelerin işaret ettiği alan, kendini güvende hissetmenin kurduğu daha geniş bir psikolojik bağlamın parçasıdır. Ama insan ancak nedensiz olgularla karşılaşmayı beklemediği; tümüyle yabancı bir şeylerden korkmadığı yerde kendini güvende hisseder. Yurdunda yaşamak demek, zaten bildiğimiz şeylerin, gözümüzün önünde, küçük değişikliklerle tekrar tekrar cereyan etmesi demektir. Eğer insan sadece yurdunu tanıyor ve başka hiçbir şey bilmiyorsa, bu bir yalnızlaşmaya ve düşünsel tükenişe yol açar. Ama diğer taraftan, yurdu olmayan insan da bir düzensizliğin, karmaşanın, dağınıklığın içinde kaybolup gider.

Buna olsa olsa, sürgünün belki de o kadar şifasız bir hastalık olmadığı, çünkü insanın içinde ve birlikte uzun bir ömür geçirdiği yabancı bir ülkeyi, kendi yurdu haline getirebileceği öne sürülerek iti-

raz edilebilir; yeni bir yurt bulmak deniyor buna. Ve insan yavaş yavaş göstergelerin şifresini çözmeyi öğrendiğine göre, bu doğrudur da. Belirli durumlarda insan yabancı bir ülkede o denli "evinde" olabilir ki, sonunda insanların dillerine, yüz hatlarına, kıyafetlerine bakarak sosyal ve entelektüel konumlarını kestirme; bir binanın yaşını, işlevini, ekonomik değerini ilk bakışta anlama becerisini kazanır; yeni yurttaşların tarihsel ve folklorik kökleriyle bağlarını zorlanmadan kurabilir. Ancak bu olumlu durumda bile, yeni ülkeye yetişkin bir insan olarak gelmiş olan sürgün açısından, göstergeleri çözmek kendiliğinden gelişen bir fiil değil, belirli bir düşünsel çaba gerektiren, entelektüel bir edim olacaktır. Yalnızca çok küçük yaşta alımladığımız, dış dünyayı sahiplenmeye başlamamızla birlikte anlamlandırmayı öğrendiğimiz uyarımlar, kişiliğimizin kurucu unsurları ve değişmezleri olur: İçine doğduğumuz çevreyi de, gramerini bilmeden öğrendiğimiz anadilimiz gibi öğreniriz. Anadilimiz ve yerlisi olduğumuz dünya bizimle birlikte büyür, içimize kök salar ve bu sayede bizde güven duygusu doğuran bir aşinalık kazanır.

Ve işte burada, bize halk şarkılarıyla ve basmakalıp atasözleriyle aktarılan ve ilk aşamada uzak durduğum yurt tasavvuru yeniden karşımıza çıkıyor. Hem de ne istenmeyen hatıralar taşıyor beraberinde! Yaşlı bir dadının anlattığı masallar, yatağın üzerine eğilmiş annenin yüzü, komşu bahçeden yükselen leylak kokuları. Olmuşken, bizim gibilerin zaten sadece edebiyattan tanıdığı, uzun kış gecelerinde köy odaları ve köy meydanındaki ıhlamurun altında sürdürülen ozan atışmaları da olsun. İnsan, yurt sözcüğünün iç gıcıklayan sevimli çağrışımlarını ve yurt sanatına, yurt şiirine, her türden yurt saçmalıklarına dair adamakıllı nahoş bir dizi tahayyülü başından defetmek istiyor. Ama bunlar inatçı; ensemizden ayrılmıyor, etkilerini göstermek istiyorlar. Yurt sözcüğünü duyar duymaz, Tanrı saklasın, hemen o entelektüel bayağılıkları düşünmek de gerekmiyor. Vasat bir yazar olan Carossa'yı kendi haline bırakabiliriz. Ama Dublin olmasa Joyce, Viyana olmasa Joseph Roth, Illiers olmasa Proust ne olurdu? *Kayıp Zamanın İzinde*'deki kâhya kadın Françoise'ın ve Leonie Hala'nın hikâyeleri de yöresel edebiyattır. Tüm o gerici uyuşukluk, yurt etrafında toplanan karmaşık bir düşünsel alanı ele geçirdi diye, onu yok sayamayız. O nedenle bir kez daha tüm açıklığıyla vurgulamak istiyo-

rum: "Yeni yurt/vatan" diye bir şey yoktur. Yurt, çocukluğun ve gençliğin ülkesidir. O ülkeyi kaybetmiş olan kişi, yabancı ülkede artık bir ayyaş gibi yalpalamamayı, tersine ayağını yere az çok korkusuzca basmayı istediği kadar öğrenmiş olsun, bir kaybeden olarak kalır.

Burada benim için önem taşıyan nokta, biz Üçüncü Reich sürgünleri açısından vatan kaybının kazandığı boyutları ve etkiyi belirlemek ve bunu yapabilmek için, şimdiye dek yalnızca ima ettiğim bir şeyi daha ayrıntılı bir biçimde açıklamak zorundayım. Bu kaybı tüm içeriğiyle gerçekten kavramam için, önce Alman işgal orduları suretine bürünmüş yurdun peşimizden gelmesi gerekecekti. 1943 yılında, tutuklanmamdan kısa bir süre önce yaşadığım, özellikle korkutucu bir olayı hatırlıyorum. Direniş grubumuz, o dönemde genç bir kızın yaşadığı daireyi üs olarak kullanıyordu; yasadışı bildirilerimizi çoğalttığımız teksir makinesi orada duruyordu. Gereğinden fazla korkusuz bu genç insan –ki ilerde bunu hayatıyla da ödediyeri geldiğinde, önemsiz bir şeye değinir gibi, oturduğu binada "Alman askerlerinin" de yaşadıklarını söyledi. Ancak bu bize o sırada meskenin güvenliği açısından daha bile elverişli görünmüştü. Derken günün birinde, evin içindeki konuşmalarımızın ve hareketlerimizin alt katta oturan Alman'ı öğlen uykusundan uyandıracağı tuttu. Adam merdivenleri çıktı; kapıya sertçe vurdu ve bağırıp çağırarak eşikten içeriye adımını attı: Kalkık siyah yakası ve üstüne üstlük bu yakaya işlenmiş Gizli Servis (SD) işaretiyle bir SS görevlisi! Korkudan hepimizin beti benzi atmıştı, çünkü hemen yan odada, Reich'ın varlığına, ah, pek küçük bir tehdit oluşturan propaganda çalışmalarımızın gereçleri duruyordu. Ama üniformasının yaka düğmelerini çözmüş, saçları dağılmış, gözleri uykudan şişmiş adamın, uzmanlık alanı olan av köpekliğiyle ilgili herhangi bir niyeti yoktu; böğürerek, kendisine ve gece hizmetinden yorgun düşmüş arkadaşlarına huzur vermemizi istiyordu. Talebini –ki benim açımdan bu sahnenin asıl korkutucu tarafı da buydu– doğduğum bölgenin lehçesiyle dile getiriyordu. Bu şiveyi uzun zamandır duymamıştım; bu nedenle içimde ona kendi lehçesiyle cevap vermek gibi aptalca bir arzu kabardı. Beni tir tir titreten bir korku ve aynı anda dalga dalga kabaran samimi bir içtenlik arasında gidip gelen, çelişkili, hatta neredeyse sapkınca bir duygu hali içinde buldum kendimi, çünkü o anda canıma

kastetmeyi düşünmüyor olsa da, zevkle yerine getirdiği görevi, benim gibileri mümkün olan en büyük kümeler halinde ölüm kamplarına göndermek olan bu herif, bana ansızın muhtemel bir arkadaş gibi görünmüştü. Ona onun ve benim dilimizde hitap etmem, bir kadeh şarabın başında bir memleket ve barışma şöleni kutlamamız için yeterli olmaz mıydı?

Neyse ki, yaşadığım korku ve mantığımın denetimi beni bu saçma niyetimden uzaklaştırmaya yetecek kadar güçlüydü. Kekeleyerek sıraladığım Fransızca özür cümleleri, görünüşe bakılırsa onu yatıştırmıştı. Adam, bu fesat yuvasını ve avcı tutkusuyla kanatlandırdığı askeri görevine kader tarafından sunulmuş ganimeti, yani beni kapıları çarparak bırakıp gitti. İşte o anda, yurdumun düşman ülkesi olduğunu ve düşman yurttan gönderilen bu iyi arkadaşın beni dünyadan silmek için geldiğini *tamamen* ve sonsuza dek kavradım.

Bu oldukça sıradan bir deneyimdi. Ancak buna benzer bir şey, Doğu'dan gelen bir Alman mültecinin ya da New York veya Kaliforniya'da hayali Alman kültürü şatoları kuran bir Hitler göçmeninin başına asla gelemezdi. Doğu'dan gelen Alman mülteci, ülkesini elinden alanın yabancı bir güç olduğunu biliyordu. Güvenlik içinde yaşayan kültürel göçmen ise, yalnızca geçici bir süre için ve yine aynı şekilde yabancı, yani nasyonal sosyalist bir iktidar tarafından alt edilmiş olan Alman ulusunun kaderini kendi elinde tuttuğunu sanıyordu. Ama biz ülkemizi kaybetmiş değildik, tersine o memleketin hiçbir zaman bizim mülkümüz olmadığını anlamak zorunda kalmıştık. Bu ülkeyle ve onun insanlarıyla bağlantılı olan her şey, bizim için varoluşsal bir yanılgıydı. İlk aşk olduğunu sandığımız şey, oradakilerin deyimiyle, ırk ayıbıydı. Yaradılışımızı oluşturduğunu düşündüğümüz şey – herhangi bir zamanda taklitçilikten öte bir şey olmuş muydu? Bir parça entelektüel dürüstlükle yaklaştığımızda, savaş boyunca düşman-yurdun işgali altında yaşamış olan bizler için, yurdun yabancı bir gücün boyunduruğu altında olduğunu düşünmek tamamıyla imkânsızdı: Caddelerde ve tavernalarda tesadüfen rastladığımız hemşerilerimiz, Belçika dillerinin ardına gizlenmiş, Belçika kupuna ve zevkine uygun kıyafetlere bürünerek kılık değiştirmiş olan bizlere fazlasıyla keyifli görünüyorlardı. Onlarla kasten kırık dökük konuştuğumuz bir Almanca sohbete girdiğimiz-

de, abartılı bir ittifak halinde Führerlerini ve onun girişimlerini destekliyorlardı. İnançlı gençliğe özgü güçlü sesleriyle, İngiltere üzerine yürümek istediklerini ilan eden şarkılar söylüyorlardı. Ve sık sık, Yahudilerin bir oraya, bir buraya dolandıklarını ve Kızıl Deniz'den geçerlerken nihayet dalgalara çarptıklarını ve dünyanın huzura kavuştuğunu söyleyen, düpedüz ahmakça bir şarkıyı da, uygun adım yürüyerek seslendiriyorlardı; ritmik-zinde bu şarkının tınısında da rıza vardı. Yurt bu sureti içinde yakaladı bizi ve anadilimizin çanları kulaklarımızda böyle çınladı.

Yurt hasretimizin, tümüyle yeni ve edebiyatın kayda geçirdiği hiçbir geleneksel duygu tarafından belirlenmemiş niteliğinden söz ederken neyi kastettiğim şimdi daha iyi anlaşılmış olmalıdır. Geleneksel yurt hasreti – kabul, peki, o da bize bunun yanında, fazladan bir küçük armağan olarak verilmişti. Sürgünde ülkenin yerlileriyle konuşurken söz yurdumuzdan açıldığında, –bu yurt hasretine hakkımız olmadığı için– onu göstermelik bir keder biçiminde sergiliyorduk. O zaman ortaya çıkıyor ve mutluluktan yaşarmış gözlerle arsızca kabarıyordu, çünkü bizler istesek de istemesek de, Belçikalıların karşısında Almanlar veya Avusturyalılar gibi davranmak zorundaydık; daha kesin bir ifadeyle: Öyle anlarda Alman ya da Avusturyalı oluyorduk hatta, çünkü konuştuğumuz kişiler bize yurdu zorla kabul ettiriyor ve oynamamız gereken rolü dayatıyorlardı. Geleneksel yurt hasreti bizim için –ve muhtemelen bu hasretten tat alan herkes için de öyledir– avutucu bir kendine acımaydı. Ancak yurdu yasadışı yollarla sahiplenmiş olduğumuzun bilinci, alttan alta daima bu hasrete sızıyordu. Yeri geldiğinde, alkolle gevşemiş bir halde, Anverslilere yöresel ağızlarda halk şarkıları söylüyor, yurt dağlarını ve ırmaklarını anlatıyor, belli etmeden gözyaşlarımızı siliyorduk. Tam bir duygusal sahtekârlık! Bunlar sahte belgeler ve çalıntı soykütükleriyle memlekete yaptığımız yolculuklardı. Biz zaten olduğumuz, ama olma hakkı taşımadığımız bir şeyi taklit etmek zorundaydık; ne kadar çılgınca, hilekârca bir girişim.

Hakiki yurt hasreti, Thomas Mann'ın ifadesini saygıyla çalmama izin verilirse, *Hauptwehe*[33] farklı türden bir şeydi ve yalnız kaldığı-

33 *Alm.* Baş sancı. –*ç.n.*

mızda musallat oluyordu. O zaman şarkılar, yitirilmiş manzaraları coşkuyla yadetmeler, yaşlarla dolmuş, ama aynı anda suç ortaklığı beklentisiyle kırpılan gözler kalmıyordu. Hakiki yurt hasreti kendine acıma değil, özyıkımdı. Geçmişimizin parça parça sökülmesinden ibaretti, ki bu da kendini hor görmeden ve kayıp benliğinden nefret etmeden gerçekleştirilemezdi. Düşman-yurt bizim tarafımızdan imha ediliyordu ve bu sırada kendi hayatlarımızın onunla bağlantılı olan parçasını da ortadan kaldırıyorduk. Kendinden nefretle birleşen yurt nefreti can yakıyordu ve kendini imha etmek için girişti̇ğin zahmetli çalışmanın tam ortasında, geleneksel yurt hasreti kabardığında ve kendine ait yeri doldurmak istediğinde, bu acı katlanılmaz boyutlara varıyordu. Yakıcı bir arzuyla ve toplumsal bir görev olarak nefret etmek istediğimiz şey birdenbire karşımıza dikiliyor ve özlenmek istiyordu: hiçbir psikanalizin derman bulamayacağı nevrotik bir durum. Terapi ancak tarihsel bir pratik olabilirdi; demek istediğim: Alman devrimi ve onunla birlikte, yurdun dönmemiz için güçlü bir biçimde dile getirdiği arzu olabilirdi. Ama devrim gerçekleşmedi ve nasyonal sosyalist iktidar dışarının zoruyla devrildiğinde, bizlerin dönüşü yurt için sıkıntıdan başka bir şeye yol açmadı.

Sürgün yıllarında anadille ilişkimiz de, yurtla aramızdaki bağ ile aynı soydandı. Çok özgül bir anlamda anadilimizi de kaybetmiştik ve bunu telafi etmek için hiçbir girişimde bulunamıyorduk. Alman yazarların sürgünde yazdıkları metinleri derleyen ve yukarıda değindiğim *Verbannung* adlı kitapta, filozof Günther Anders'in[34] notlarını okuyorum. Şöyle yazıyor Anders: "Yıllar boyunca kendini sadece hâkim olmadığı ve en iyi ihtimalle kötü bir biçimde papağan gibi tekrarladığı bir dille ifade etmeye çalışan hiç kimse, süfli bir konuşmanın kurbanı olmaktan kurtulamaz ... Bizler daha İngilizceyi, Fransızcayı, İspanyolcayı öğrenememişken, Almancamız pul pul dökülmeye başlamıştı ve çoğu zaman bu öylesine gizliden gizliye ve yavaş bir biçimde gerçekleşiyordu ki, kaybın farkına bile varmıyorduk." Ancak sürgünün dille yaşadığı tüm sorun bu kadarıyla sınırlı kalmaktan çok uzaktır. Ben anadilin "pul pul dökülmesi" yeri-

34 Günther Anders (1902-1992): Avusturyalı filozof, şair ve yazar; 1929-37 yılları arasında Hannah Arendt ile evliydi. –*ç.n.*

ne, onun büzülmesinden söz etmeyi tercih ederdim. Bizler kendimizi sadece yabancı bir dille değil, Almancayı kullandığımız sürece, aynı zamanda kendini biteviye tekrar eden bir söz dağarcığının fazlasıyla daralmış sınırları içinde ifade ediyorduk. Kader yoldaşlarımızla yaptığımız konuşmalar, kaçınılmaz olarak daima aynı konuların etrafında dönüyordu: önce geçim sıkıntısı, oturma izni ve seyahat belgeleriyle ilgili meseleler; ardından, Alman işgaliyle birlikte, apaçık ölüm tehlikesi. Konuştuğumuz kişiler, dilimize yeni bir katkıda bulunmuyor, bize sadece kendi dilimizi geri yansıtan bir ayna tutuyorlardı. Sürekli aynı konulardan, aynı kelimelerden, aynı deyimlerden oluşan bir çemberin içinde dönüp duruyor ve konuşmamızı, olsa olsa bize ev sahipliği yapan ülkenin dilinden aldığımız ifadeleri özensizce kullanarak, alabildiğine çirkin bir biçimde zenginleştiriyorduk.

Diğer tarafta, düşman-yurtta dilin evrimi kendi yolunda ilerliyordu. Orada güzel bir dilin oluştuğu anlamında değil; bu söz konusu bile değildi. Ama o dil –tüm o düşman bombacıları, düşman faaliyetleri, cephe denetim merkezi gibi kelimeleriyle, hatta dahası, asıl Nazi argosunun deyimleriyle birlikte– bir *gerçekliğin* diliydi. Gelişkin her söylem mecazi bir söylemdir: İster çıplak bir dalını meydan okurcasına göğe uzatan ağacı, isterse Almanya'nın ulusal gövdesine Ön Asya zehri zerk eden Yahudiyi anlatsın bize, her gelişkin söylem mecazi bir söylemdir. Metafor malzemesini daima anlaşılabilir bir gerçeklikten alır. Bizler Alman gerçekliğinden ve dolayısıyla Alman dilinden dışlanmıştık. Çoğumuz, rüzgâra kapılıp Almanya'dan işgal altındaki ülkelere uçuşan dil kırıntılarını, orada dilin yozlaştırıldığını ve kendi görevlerinin Alman dilinin "saflığını" korumak olduğunu ileri sürerek, ilkesel bakımdan geçerli, ama fiiliyatta ancak kısmen uygulanabilecek bir gerekçeyle kullanmayı zaten reddediyordu. Oysa kendileri kısmen mülteci "Çincesi", kısmen de yaşlılık kırışıklıkları yüzünden gözlerimizin önünde tanınmaz hale gelen yapay bir dil kullanıyorlar ve üstelik bu dönemin ardında bırakacağı dil mirasının –ya da isterseniz dil çöplüğünün de diyebilirsiniz– Almanya'da Hitler'in çöküşünden çok uzun süre sonra bile ayakta kalacağını ve edebiyat diline gireceğini akıllarına bile getirmiyorlardı.

Ben ve benim gibiler, gelişmeye devam eden Alman diline sımsıkı sarılmak gibi umutsuz bir çaba içine girdik. Alman işgal gücünün Batı'daki resim organı olan *Brüsseler Zeitung*'u, hissettiğim aşırı tiksintiye rağmen her gün okuyordum. Bu benim dilime bir hasar vermedi, ama bir faydası da dokunmadı, çünkü Alman toplumunun kaderinden ve dolayısıyla da dilinden dışlanmıştım. "Düşman bombacıları"; güzel, ama bunlar benim için, İngiltere'nin şehirlerini harabeye çeviren Alman uçaklarıydı, benzer bir işi Almanya'da gerçekleştiren Amerikalıların uçan kaleleri değildi. Almanca her kelimenin anlam içeriği bizim açımızdan değişiyordu ve buna karşı direnelim ya da direnmeyelim, sonunda anadilimiz de, tıpkı çevremizde onu konuşanlar gibi, bize düşman oldu. Bizim kaderimiz, Birleşik Devletler'de, İsviçre'de, İsveç'te güvenlik içinde yaşayanlardan bu noktada da çok farklıydı. Kelimeler, adına ölüm tehdidi denen verili gerçeklikle ağırlaşmıştı. "Dolduruyorsun yine fundalığı ve vadiyi"[35] – bu dizede çekilmiş hançeriyle önümüzde dikilen katillerin sürekli olarak kullanamayacakları tek bir kelime bile yoktu. Fundalık ve vadi; insan oralarda gizlenmeye çalışabilirdi belki. Ama puslu parıltıda izini sürüp seni buluyorlardı. Anadilimizin, Alman işgali altındaki sürgünde bizi ezen bu ağır gerçeklik içeriğinin korkunç bir sürekliliğe sahip olduğunu ve dilimiz üzerinde bugün bile bir yük oluşturduğunu, bilmem hâlâ söylememe gerek var mı?

Buna karşılık yabancı dil de, anadilimizin gösterdiği düşmanlığı dengeleyecek ölçüde gerçek bir dost haline gelmedi. Mesafeli davranıyordu ve bu mesafeyi hâlâ koruyor; bizi ancak kısa nezaket ziyaretleri için kabul ediyor. Buna, *comme on visite des amis*, deniyor o dilde, oysa insanın arkadaşlarına uğramasıyla aynı şey değil bu. *La table* asla bir masa olmayacak; insan onun başında en iyi ihtimalle karnını doyurabilecek. Hatta bizim yerel lehçemizdekilerle aynı fiziksel nitelikleri gösteren tek tek ünlüler bile yabancıydı ve hep öyle kaldılar. Anvers'teki sürgünün ilk günlerinde, bir ev kapısının önünde malını teslim ederken, baskın bir Flaman şivesiyle Hollandaca *Ja* (Evet) diyen sütçü çırağı geliyor aklıma: Tıpkı benim yerel lehçemde aynı kelimeyi telaffuz ederken kullandığımız, "O"ya

35 Goethe'nin "An den Mond" ("Aya") başlıklı şiirinin ilk dizesi. *–ç.n.*

yaklaşan müphem bir "A" ile söylemişti bunu. Bu *Ja* hem tanıdık, hem de yabancıydı ve ben bir başka dilde daima geçici süreyle tanınmış bir misafirlik hakkından ötesine sahip olamayacağımı kavramıştım. Delikanlının *Ja* derken ağzını açışı benim tanıdığımdan farklıydı. Önünde durup bu kelimeyi söylediği kapı, memleketimdeki evlerin kapılarından farklıydı. Caddenin üstündeki gökyüzü, bir Flaman göğüydü. Her dil, eğer onun alanına temiz bir vicdan ve güvenli bir adımla girmek istiyorsanız, üzerinde sağlam temellere dayanan bir mülkiyet hakkına sahip olmanızı gerektiren bütünsel bir gerçekliğin parçasıdır.

Yurdumuzu ve anadilimizi kaybetmenin, Üçüncü Reich'tan sürülmüş olan bizler için ne anlama geldiğini gözden geçirmeye ve bulmaya çalıştım. Ancak bireysel kader bir kenara bırakılırsa, yurdun neticede ve genel olarak günümüz insanına ne ifade ettiği sorusu bizi sıkıştırıyor ve zaten çalışmamın başlığı da bir cevap bekliyor. Çağın ruhu yurt fikrine yatkın değil; bu açıkça ortada. Yurt sözünü işiten herkes, katı milliyetçiliği, yurdundan kovulanların haklarını savunan kuruluşların toprak taleplerini, geçmişte kalan şeyleri düşünüyor hemen. Yurt – modern endüstri toplumunda artık gerçek bir karşılığı kalmamış olan bu değer, hâlâ duygu yüklü olmakla birlikte, şimdiden anlamını kaybetmeye başlamış, geride kalan günlerden sürükleyip getirdiğimiz bir kavram değil mi? Göreceğiz. Ancak önce yurt ve anavatan arasındaki ilişkinin, mümkün olan en kısa biçimde bir aydınlığa kavuşturulması gerekiyor, çünkü oldukça yaygın bir yaklaşım, yurt fikrinin yerel, folklorik sınırları içinde, en azından pitoresk bir değer olarak hâlâ geçerliliğini korumasından yana olsa da, demagojik bir slogan ve reaksiyoner bir direnç olarak anavatan kavramına derin bir şüpheyle bakıyor. *L'Europe des patries*[36] – çağımızın kaderi tarafından en kısa sürede geçmişe havale edilecek yaşlı bir generalin takıntısı olabilir ancak.

Ben yaşlı bir general değilim. Yüce millet hayalleri kurmuyorum; benim aile albümümde subaylar, yüksek devlet memurları yer almıyor. Ayrıca silah arkadaşlarının buluşmalarına, korolar ve milli kıyafetler eşliğinde kutlanan şenliklere karşı da derin bir antipatim

36 *Fr.* Ulusların/ulus devletlerin Avrupası, de Gaulle tarafından önerilmiştir. –*ç.n.*

var; ben neticede, Almanya'daki insanların hiç de uzun sayılamayacak bir süre öncesine kadar ucube entel diye adlandırdıkları biriyim sadece ve yıkıcı eğilimlerden de arınmış değilim. Ama ehliyetli bir yurtsuz olduğum için, yurt fikrinin değerine kefil olacak cesareti kendimde bulabiliyor, ayrıca yurt ve anavatan arasında yapılan zekice ayrımı reddediyorum ve nihayet, benim kuşağımdan bir insanın, aslında tek bir şey olan bu ikisinden mahrum kalması halinde, ayakta durmakta zorlanacağına inanıyorum. Anavatanı olmayan, demek istediğim: özgür, bağımsız bir devlet birliği göstermeyen toplumsal bir gövdeye sahip olmayan kişinin, öyle inanıyorum ki, yurdu da yoktur. *Kde domow muj?* – Nerede benim anavatanım?: Avusturya-Macaristan Monarşisi'nin uluslarüstü devletinde, bağımsız bir devlet olmayan kendi Çek memleketlerini bir yurt olarak da, anavatan olarak da göremeyen ve hissedemeyen Çekler böyle bir şarkı söylerlerdi. Bu dizeleri seslendirirlerdi, çünkü anavatanlarına kavuşmak ve bu sayede bir yurt edinmek istiyorlardı. Pekâlâ, diye itiraz edilebilir, ama bu, kültürel ve ekonomik olarak ezilmiş, Avusturya'nın Alman kökenli hâkim milleti tarafından "sömürgeleştirilmiş" bir halkın tepkisiydi. Eşit haklara sahip ulusların özgür iradeleriyle bir araya geldikleri daha büyük bir idari yapı içinde, bunlar, yöresel ve dilsel özellikleri sahiplenen bir bölgecilikle, devlet biçimindeki bir anavatana ihtiyaç duymadan da yurtlarını muhafaza edebilirler. Onların anavatanları daha da büyük olur: yarın bir Küçük Avrupa, öbür gün Büyük Avrupa ve henüz öngörülemeyen, ancak kesinlikle yaklaştığını bildiğimiz bir gelecekte de bütün dünya.

Kuşkularımı bildirmek zorundayım. Bir taraftan yurdun, aynı zamanda anavatan olmadığı anda, yurt olmaktan da çıktığını yeterince açık bir biçimde öğrenmiş olduğuma inanıyorum. Benim memleketim 12 Mart 1938'de bir devlet olarak bağımsızlığını kaybettiği ve Büyük Alman Reich'ına katıldığında, benim için tamamıyla yabancı bir ülke olmuştu. Polislerin üniformaları, evlerin önündeki posta kutuları, resmi dairelerin amblemleri, işyerlerinin önündeki tabelaların pek çoğu yeni yüzler edinmişlerdi ve hatta lokantalardaki mönüler bile benim bilmediğim, farklı yemekler sunuyordu. Diğer taraftan, daha büyük bir anavatan, hâlâ yurt olarak deneyimlenebilecek bir alanın çok ötelerine yayıldığında, anavatan olma niteliğini

kaybeder. O zaman ahalisini emperyal bir bilinç ve kızışmış bir büyük güç milliyetçiliğiyle dolduran bir imparatorluğa dönüşür; tıpkı Sovyetler Birliği ve ABD gibi. Yarın Kuzey Amerikalılar Latin devletleri de içinde olmak üzere kıtanın tamamını fethedecek olsalardı bile, emperyal bilinçleri bugün olduğu gibi kalırdı. Bugün New England'dan Iowa'ya ya da Kaliforniya'ya taşındıkları gibi, o zaman da aileleriyle birlikte New York'u terk edip La Paz'a yerleşirlerdi; bu büyük ülkenin onlara ait olduğunu ve Beyaz Saray'da oturan Başkan'a tabi olduğunu bilmenin gururuyla. O zaman da anavatanlarının ve yurtlarının bugünkünden daha fazla bir faydasını görmeyecekler; dilden ziyade, dev endüstrilerin standartlaştırılmış tüketim maddeleri sayesinde bilincine vardıkları kuşatıcı bir toplumsal gövde olan Teksas ile New Jersey arasındaki imparatorluklarından, anavatan ve yurt adına, bugün zaten gördüklerinden daha büyük bir fayda görmeyeceklerdi. General Motors neredeyse, sözde-vatan ve sözde-yurt oradadır.

Ne olmuş yani, denebilir tabii. İnsanın anavatanını ve yurdunu kaybetmesi hiç de büyük bir talihsizlik değil. İnsan farkına bile varmadan kendinin olarak görebildiği mekânla birlikte büyür. Almanlar, Fransızlar, İtalyanlar, Belçikalılar, Hollandalılar, Lüksemburglular, bugün oluşmakta olan, ancak geleneksel anlamda ne anavatan, ne de yurt sayılabilecek Küçük Avrupa'yı kendi büyüyen mülkleri olarak görmüyorlar mı? Onlar, deniyor, Karlsruhe ve Napoli'de de, Brest ve Rotterdam'da da aynı güven duygusu içinde hareket ediyorlar. Onlar zengin olduğu için hareketlerinde ve kararlarında serbest ve tüm dünyanın sahibi olan adamın yerinde olmayı hayal ediyorlar: Jetler o adamı, bundan en fazla kırk yıl önce, beni Viyana'dan Tirol'deki bir köye taşıyan dilenci treninden daha kısa sürede Paris'ten Tokyo'ya, New York'tan Toronto'ya götürüyor. Modern insan yurdunu dünyayla takas ediyor. Ne parlak bir ticaret ama!

La belle affaire! Ancak bundan da kuşku duymak için, hiç de öyle ortalıkta gövde gösteren kalın kafalı bir felaket tellalı olmak gerekmez. Zira dün yurt dediği şeyi ikinci sınıf bir kozmopolitizmle takas eden pek çok kişi, eldeki kuşu damdaki saksağan uğruna gözden çıkarıyor demektir. Küçük bir arabayla Fürth'ten Côte d'Azur'a seyahat eden ve oradaki bir *café*'nin terasında *deux Martini* ısmarla-

yan kişi, kendini hemen yüzyılın ikinci yarısına yaraşır bir dünya vatandaşı olarak görüveriyor ve yurt-karşılığı-dünya alışverişinin kârını çoktan cebe indirdiğini sanıyor. Ancak hasta olduğunda ve *médecin* ona ülkede kullanılan ilaçlardan birini yazdığında, aklına Fransız farmakolojisiyle ilgili iç karartıcı düşünceler üşüşüyor ve yana yakıla Bavyera'yı ve *Herr Doktor*'unu yâd ediyor. Turizm ve iş gezileri sayesinde edinilmiş, yüzeysel dünya ve dil malumatı yurt deneyiminin yerini doldurmuyor. Bu takasın dolandırıcılık işi olduğu ortaya çıkıyor.

Ama bu, gelecek kuşakların yurtsuz yapamayacaklarını, yapmamaları gerektiğini söylemek değildir. Fransız sosyolog Pierre Bertaux'nun, insanın dönüşümü diye adlandırdığı şey, yani bilimsel-teknik devrimin psikolojik olarak sindirilmesi kaçınılmazdır. Yeni dünya, cüretkâr Büyük Avrupa rüyasının bugün tahayyül ettiğinden çok daha derin anlamda bir yeni dünya olacaktır. Günümüzde hâlâ duygusal yatırım konusu olan gündelik hayatın kullanım nesneleri ikame edilebilir şeylere dönüşüyor. Amerikalı şehir plancıları daha şimdiden geleceğin evini bir tüketim nesnesi haline getirmenin yollarını düşünüyorlar. Bina restorasyonlarının getirisi çok düşük olacağı için, tıpkı bazı otomobil tamiratlarında şimdiden uygulandığı biçimiyle, şehrin yirmi ya da yirmi beş yıllık zaman dilimleri içinde, mahalle mahalle toptan yıkılıp, yeniden inşa edileceğini duyuyoruz. Ama böyle bir dünyada hâlâ bir yurt kurmak nasıl mümkün olabilecek? Şehirler, otoyollar, servis istasyonları, mobilyalar, elektrikli ev aletleri, tabaklar ve kaşıklar her yerde birbirinin aynısı olacak. Geleceğin dünyasında dilin de tümüyle işlevselleştirilmiş bir iletişim aracına dönüşeceği düşünülebilir; tıpkı doğa bilimlerinde daha şimdiden olduğu gibi: Fizikçiler matematiğin diliyle iletişim kuruyorlar, akşamları gidilen *cocktail party* için de *Basic English* yeterli. Oluşmakta olan yarının dünyası yurt fikrini kesinlikle, anadili ise muhtemelen dışlayacak ve artık bunların yalnızca tarih üzerine uzmanlaşmış özel bir araştırmanın konusu olarak, bir kenarda kalmalarına izin verecek.

Bununla birlikte henüz o noktaya varmadık. Daha yaklaşmadık bile. Yurt dediğimiz şey, bizim için hâlâ, duyularla algılanan bir gerçekliğin kapısını açıyor. Gerçekliği bir denetim aygıtının sarkaç sa-

lınımında değil, bir matematik formülünde tanıyan fizikçinin aksine, bizler görmeye, işitmeye, dokunmaya muhtacız. Bizler hikâyeler anlatan şeylere alışmışız derken, muhtemelen sadece ellili yaşlarda ve geri saymaya başlamış olan kendi kuşağım adına da konuşmuyorum. Bizden önce kimlerin oturduğunu bildiğimiz bir eve, küçük hatalarından üzerinde çalışmış zanaatkârın elini tanıdığımız mobilyalara ihtiyacımız var bizim. Müzedeki gravürün, hiç değilse soluk bir hatırasını canlandıran şehir görüntüsüne ihtiyacımız var. Yarının şehir plancıları için, ama yalnızca onlar değil, aynı zamanda er geç zaten icra yoluyla tahliye edilecekleri topografik noktalara yerleşmiş şehir sakinleri için de bir şehrin gerçekliği, demografik bir gelişme öngören istatistik çizelgelerinden, yapılaşma planlarından ve yeni caddelerin krokilerinden ibaret olacak. Oysa şehir, kendi bütünlüğü içinde bir gerçeklik olarak, bizim bilincimize hâlâ göz yoluyla nüfuz ediyor –yaşlı Gottfried Keller'in[37] sevgili pencereciği!– ve adına *Hatırlamak* dediğimiz, zihinsel bir sürecin işleminden geçiyor.

Hatırlamak. Bu anahtar kelime daha kâğıda düşerken, düşüncelerimiz, kendiliğinden baştaki ana konuya doğru savruluyor: Üçüncü Reich'tan sürülmüş kişinin yurt kaybı. O artık yaşlandı ve şimdiden onyıllarla ölçülebilen bir zaman aralığı içinde, aldığı yaranın saatin tik-taklarıyla kabuk bağlamayacağını, tersine yıllar içinde daha da ağırlaşan sinsi bir hastalığın pençesinde kıvrandığını öğrenmek zorunda kaldı.

Çünkü yaşlanmak, bizi gitgide artan bir yoğunlukla, geçmişin hatırasına bağımlı kılar. Sürgünün ilk yıllarını düşündüğümde, daha o zaman bile yurt ve geçmiş hasreti çektiğimi biliyorum gerçi, ama bu iki hasretin umut sayesinde bir dereceye kadar dindiğini de hatırlıyorum. Genç insan, çoğu zaman çevrenin de onayıyla, kendi kendisine sınırsız bir kredi açar. O sadece olduğu değil, aynı zamanda olacağı kişidir. Orada on beş mark elli fenikle dikiliyordum; orada yardıma muhtaç kişilerin oluşturduğu kuyruğun içinde kaybolmuştum; orada tehcir treninin içine büzülüp oturmuştum; orada bir konserve kutusundan çorbamı kaşıklıyordum. Kendimi tam olarak nasıl

37 Améry, İsviçreli şair ve yazar Gottfried Keller'in (1819-1890) "Abendlied" (Akşam Şarkısı) başlıklı şiirine göndermede bulunuyor. –*ç.n.*

tanımlayacağımı bilmiyordum, çünkü geçmişime ve kökenime el konulmuştu; çünkü sonuçta bir evde değil, şu veya bu numaralı bir barakada yaşıyordum; çünkü bana ebeveynimin değil, Globke[38] adında bir adamın verdiği, Israel diye ikinci bir isim taşıyordum. Hoş değildi bu. Ama öldürücü bir şey de değildi. Çünkü okunabilir bir geçmişim ve şimdiki zamanım olmasa bile, her halükârda bir geleceğim vardı: Belki bir SS generalini öldüren adam olacaktım, belki New York'ta bir işçi, Avustralya'da bir göçmen, Paris'te Fransızca yazan bir yazar, Seine Nehri kıyısında ispirto şişesiyle keyfine bakan bir ayyaş.

Ama yaşlanan kişinin kredisi tükenir. Ufku tepesine çöker; yarını ve öbür günü güçten düşer ve kesinliğini kaybeder. Sadece olduğu kişidir o. Gelecek artık onun etrafında ve dolayısıyla içinde değildir. Bir değişimden medet umamaz. Dünyaya çıplak varlığını gösterir. Ancak buna rağmen varolmaya devam edebilir, eğer bu varlığın içinde ahenkli bir geçmiş yatıyorsa. Ah, biliyor musunuz, der gelecekten yoksun varlığı toplumsal olarak yalanlanmamış bir geçmiş içeren yaşlı adam: Ah, belki karşınızda sadece küçük bir muhasebeci, vasat bir ressam, basamakları tıknefes çıkan bir astım hastası görüyor olabilirsiniz. Sizin gördüğünüz benim şimdiki halim, geçmişteki değil. Ama geçmişteki kişiliğim de hâlâ benliğimin bir parçası ve size şerefim üzerine yemin ederim ki, matematik öğretmenim bana büyük umutlar bağlamıştı; ilk açtığım sergi çok parlak eleştiriler aldı; iyi bir kayakçıydım ben. Benim hakkımda oluşturduğunuz resmin içine lütfen bunu da yerleştirin. Bana geçmişimin bu boyutunu da verin, yoksa çok eksik kalırım. İnsanın sadece gerçekleştirdiklerinden ibaret olduğu doğru değildir ya da en azından tamamen doğru değildir. Sartre'ın bir zamanlar söylediği şey, yani sonuna yaklaşan bir hayat için sonun, hakikatin başlangıcı olduğu tümüyle geçerli değildir. Geçmişim içler acısı bir hikâye miydi? Olabilir. Ama her aşamasında öyle değildi. Bir zamanlar sahip olduğum gizil güçler de, tıpkı daha sonraki fiyaskolarım ya da kifayetsiz başarılarım ka-

[38] Hans Globke (1898-1973): Nazi döneminin ünlü Nürnberg Yasaları'nı hazırlayanlar arasında olan, ancak savaş sonrası Adenauer hükümetinde de önemli görevlere getirilen Alman hukukçu. –ç.*n.*

dar bana aittir. Kendimi geçmişe çektim; geçmiş beni yaşatan emekli maaşım. Kendimle barış içinde yaşıyorum, teşekkür ederim, halimden şikâyetçi olmaya da hakkım yok. Geçmişi üzerinde bir hakkı olan kişinin söyleyeceği sözler bunlardır aşağı yukarı.

Üçüncü Reich'tan sürülmüş kişi bu sözleri hiçbir zaman söyleyemez, hatta düşünemez bile. O geriye bakar–çünkü gelecek sonuçta sadece gençlerin hakkıdır ve dolayısıyla da sadece onlara yakışır– ve kendini hiçbir köşede göremez. 1933 ile 1945 arasındaki yılların yıkıntıları altında, tanınmaz bir halde yatmaktadır o. Ve kendini ancak bugün o halde buluyor da değildir. Sürgünün ilk günlerinde, egzotik konsoloslukların bekleme odalarını doldururken, Almanya'da daha yeni yıkılmış olan toplumsal konumlarından medet uman, entelektüel derinlikten yoksun o Yahudi tüccarlarını şimdi bile çok iyi hatırlıyorum. Biri Dortmund'daki büyük bir konfeksiyon mağazasının sahibiydi; bir diğeri Bonn'da çok beğenilen bir porselen dükkânının; hatta bir üçüncüsü Ticaret Meclisi ve Ticaret Mahkemesi üyeliğine bile seçilmişti. Tüm o böbürlenmelerini çabucak kestiler ve hayatlarında bin marklık bir banknot bile görmemiş olan diğerlerinin yanına sessizce iliştiler. Dortmund ve Bonn'daki müşterilerinin 1933'te bütün alışverişlerini birden iade etmiş olduklarını şaşılacak ölçüde hızlı kavradılar. Geçmişleri, sosyal bir fenomen olarak toplum tarafından geri alınmıştı; o noktada, bu geçmişi öznel bir psikolojik mülk olarak korumak imkânsızdı. Ve yaşları ilerledikçe, kayıpları daha da ağırlaştı; çoktan New York'ta veya Tel Aviv'de kıyafetle ve çanak çömlekle yeniden kârlı bir ticarete başlamış olsalar bile – üstelik yeri gelmişken belirteyim ki, bunu başarabilenlerin sayısı da görece azdır.

Ama bazıları için önemli olan ticari mallar değil, havadar bir zihinsel tasarruftu ve o noktada geçmiştekilerin kaybı dünyanın topyekûn çölleşmesine yol açtı. Bunu sürüldükleri sırada zaten ileri yaşta olanlar tam manasıyla kavrayamadılar. 1941 yılında birkaç ay geçirdiğim Güney Fransa'daki Gurs kampında, o sıralarda neredeyse yetmiş yaşına gelmiş, kendi zamanının ünlü Karlsruheli şairi Alfred Mombert de vardı ve oradan bir arkadaşına şunları yazıyordu: "Her şey üzerimden akıp gidiyor, tıpkı büyük bir yağmur gibi... Her şey geride bırakılmak zorundaydı, her şey. Dairem, Gestapo tarafından

mühürlendi. Düşün ki, yanına sadece yüz Reichsmark almana izin veriyorlardı. Yanımda 72 yaşındaki ablamla ve kundaktaki bebeğinden, en kocamış ihtiyarına kadar, Baden'in ve Pfalz'ın tüm Yahudi ahalisiyle birlikte birkaç saat içinde önce tren garına götürüldük, sonra da Marsilya üzerinden Aşağı Pireneler'e, Toulous'ta bulunan büyük bir mülteci kampına nakledildik... Hiç buna benzer bir şey bir Alman şairinin başına gelmiş midir?" Burada neredeyse katlanılmaz olan o satırlara, sadece birinci ve sonuncu cümlelere dikkat çekmek üzere yer veriyorum: Bu iki cümle arasında, bizim sürgünümüzün tüm sorunlarını içeren bir çelişki ortaya çıkıyor ve bunun çözümü, o mektubu yazdıktan bir yıl sonra İsviçre'de ölen o yaşlı adamdan gerçekten de beklenemezdi. Her şey büyük bir yağmur gibi akıp gidiyordu; orası doğru. Alfred Israel Mombert adında, Karlsruheli yetmişlik bir ihtiyarın tehcir edildiği ve onu korumak için tek bir elin bile kımıldamadığı gün, *Der himmlische Zecher* (İlahi Ayyaş) kitabının yazarı, neo-romantik şair Alfred Mombert'in geçmişi bu dünyadan akıp gitti. Ve artık geriye döndürülemeyecek olan şey olup bittikten sonra bile, o kendinden yine bir "Alman şairi" olarak söz ettiği mektubunu yazıyordu. Bazılarımızın anlamak için yıllar süren yoğun bir tefekküre, araştırmaya ihtiyaç duyduğu şeyi, Gurs' taki barakada açlık çeken, haşaratın saldırısına uğramış, belki Vichy Rejimi'nin kimliği hakkında hiçbir fikri olmayan bir jandarması tarafından kötü muameleye maruz bırakılmış o yaşlı adamın anlayabilmesi imkânsızdı: Yani ancak Alman *dilinde* yazmakla kalmayıp, aynı zamanda Almanların açıkça ifade ettikleri bir talep üzerine, Almanlar *için* şiir yazan bir adamın Alman şairi sayılacağını; her şey akıp giderken, geçmişin son izlerinin de beraberinde sürükleneceğini anlaması imkânsızdı. Onu korumak için kımıldamayan el, kovmuştu onu. Onun ülkeden sürülmesini protesto etmeyen eski okurları, onun dizelerini yazılmamış saymıştı. Mombert o trajik mektubu yazdığı sırada artık bir Alman şairi değildi, tıpkı Yardım Komitesi' nden eski bir kışlık palto alan Ticaret Meclisi üyesinin de artık Ticaret Meclisi üyesi olmadığı gibi. Şu ya da bu olmamız için toplumun buna rıza göstermesi gerekir. Ama eğer toplum bizim eskiden olduğumuz şey olduğumuzu inkâr ederse, o zaman hiç olmamışızdır. Mombert, Gurs'taki barakasında bir Alman şairi değildi: Onu

götürürlerken kımıldamayan el, öyle istemişti. Geçmişi olmayan biri olarak öldü – ve umalım ki, bunu bilmediği için, az çok huzur içinde ölmüş olsun.

Üçüncü Reich'tan sağ kurtulanlar ve kendileriyle yüzleşebilecek zamanı bulanlar, her şeyin büyük bir yağmur gibi akıp gittiğini çok daha derinden deneyimlediler. En geç, yaşlandıklarını ilk kez hissettikleri gün kavradılar bunu. İnsan sürgünde kötü yaşlanır. Çünkü insanın bir yurda ihtiyacı vardır. Ne kadarına? Tabii bu gerçek bir soru değil, isabetli olup olmadığı tartışılabilecek bir başlık sorusuydu. İhtiyaç duyulan yurt nicelleştirilemez. Ve özellikle yurdun itibar kaybettiği şu günlerde, insan bu salt retorik soruya yine de bir cevap aramaktan ve şunları söylemekten kendini alamıyor: İnsanın yurda çok ihtiyacı var; her halükârda, tüm gururu kozmopolit bir tatil eğlencesinden ibaret olan, yurt sahibi insanların oluşturduğu koca bir dünyanın hayalini kurabileceğinden daha çoğuna ihtiyacı var. Bizi düşüncenin alanından koparıp duygusallığa itebilecek duygu kabarmalarından sakınmak zorundayız. Nietzsche'nin, çığlık çığlığa kanat çırparak şehre doğru uçan kargaları ve yalnız adama gözdağı veren kara kışı geliyor aklıma. Yurdu olmayanın vay haline, diyordu şiirde.[39] Taşkın bir izlenim vermek istemiyor ve lirik hatıraları bastırıyorum. Geriye, alabildiğine ölçülü şu tespit kalıyor: Yurtsuz olmak iyi bir şey değil.

39 Friedrich Nietzsche'nin "Vereinsamt" (Yalnız) başlıklı şiirine atıfta bulunuluyor. Şiir şu iki dizeyle biter: "Yakında kar yağacak / Vay haline, yurdu olmayanın!" –*ç.n.*

HINÇ

BAZI YAZ AYLARINDA, kalkınıp gelişen bir ülkeye seyahatlerde bulunuyorum. Büyük şehirlerinin örnek temizliğinden, küçük şehirlerinin ve köylerinin kırsal güzelliğinden söz etmeme; orada satın alabileceğiniz malların kalitesine, zanaatkârlık ürünlerinin güvenilir mükemmelliğine veya kozmopolit bir modernlik ile hülyalı bir tarih bilincinin, kendini her köşede gösteren etkileyici bileşimine dikkat çekmeme gerek bile yok. Tüm bunlar çoktan bir efsaneye dönüştü ve dünyanın hayranlığını kazanıyor. Üzerinde uzun uzadıya durmak gereksiz. Zaten caddelerdeki insanların, gerek onlar için, gerekse dünyanın her köşesindeki tüm insanlar için daima dilemiş olduğum gibi, geçim sıkıntısı yaşamadıklarını istatistikler de gösteriyor ve bu yıllardan beri gıpta uyandıran bir örnek oluşturuyor. Bana olsa olsa, otoyollarda, trenlerde, otel lobilerinde karşılaştığım ve olağanüstü kibar davranışlarına tanık olduğum insanlarla konuşacak pek fazla bir şey bulamadığımı ve bu nedenle görünüşteki nezaketin ne ölçüde yaygın ve derin olduğu hakkında bir hükme varamayacağımı söylemek kalıyor.

Arada sırada entelektüellerle de temaslarda bulunmam gerekiyor: Onları, bundan daha zarif, daha mütevazı, daha hoşgörülü bulmayı hayal bile edemezsiniz. Ayrıca daha modern görmeyi de; aralarında benim kuşağımdan gelip de, daha düne kadar Blunck ve Griese'ye[40] hayran olan ne çok entelektüel bulunduğunu düşününce,

40 Hans Friedrich Blunck (1888-1961): Üçüncü Reich döneminin en ünlü yazarlarından biri; 1933-35 yılları arasında Reich Yazarları Odası'nın başkanlığını da yapmıştı; Friedrich Griese (1890-1975): Üçüncü Reich döneminin ardından "Blut und Boden" (Kan ve Toprak) diye adlandırılan ve folklorik motifler taşıyan Nazi edebiyatının temsilcisi yazar. –*ç.n.*

tüm bunlar bana gerçeküstü gibi geliyor. Çünkü Adorno veya Saul Bellow ya da Nathalie Sarraute hakkında konuşulurken bu değindiğim noktanın izine bile rastlanmıyor.

Zaman zaman seyahat ettiğim bu ülke, dünyaya sadece bir ekonomik refah örneği sunmakla kalmıyor, aynı zamanda demokratik istikrarın ve politik itidalin de bir örneğini veriyor. Bu ülkenin ileri sürdüğü bazı toprak talepleri var ve ulusal gövdesinin, doğal olmayan yollarla kendinden koparılmış ve halen yabancı bir tahakküm altında ezilen bölümüyle yeniden birleşmek için mücadele veriyor. Ancak bu meselelere övgüye layık bir ihtiyatla yaklaşıyor; bu ülkenin mutlu halkı, uzun zamandan beri kanıtlandığı gibi, ulusalcı demagogların ve kışkırtıcıların adını bile duymak istemiyor.

Çalışkan ve modern insanların yaşadığı, bu barışçı ve güzel ülkede kendimi rahat hissetmiyorum. Okur bunun nedenini çoktan tahmin etmiş olmalı: Ben, neyse ki soyu yavaş yavaş tükenmekte olan ve genel bir uzlaşım sonucu Nazi kurbanı olarak nitelenen insan türünün bir üyesiyim. Sözünü ettiğim ve burada seslendiğim halk, benim geçmişe dönük kinime sessiz bir anlayış gösteriyor. Oysa bizzat ben kendi kinimi tam olarak anlamıyorum, henüz anlamıyorum – ve dolayısıyla bu yazıda bu kinim hakkında bir aydınlığa kavuşmak istiyorum. Eğer okur, önümüzdeki bir saat içinde, kitabı defalarca elinden atmak isteğine kapıldığında bile, beni takip etmeye devam ederse, kendisine müteşekkir olurum.

Ben bir kurban olarak konuşuyorum ve kendi hınç duygularımı sorguluyorum. Bu keyifli bir girişim değil, okur için de, benim için de; ve ne yazık ki gün yüzüne çıkacak olan nezaketsizliğim için, belki de daha baştan özür dilemem yerinde olur. Nezaket iyi ve önemli bir şeydir – ister sadece dışsal-gündelik davranışlarla öğrenilmiş bir nezaket olsun, ister kalpten ve zihinden gelen nezaket. Ancak bu ne kadar önemli olursa olsun, burada birlikte gerçekleştirmeye gayret edeceğimiz radikal çözümlemeye katkı sağlamaz ve bu nedenle, kötü bir izlenim yaratma pahasına da olsa, nezaketi bir kenara bırakacağım. Zaten biz kurbanların çoğu nezaket duygusunu büsbütün kaybetmiş bile olabiliriz. İltica, direniş, hapishane, işkence, toplama kampı – bunlar nezaketi bir kenara fırlatmak için bir mazeret değil, olması da amaçlanmıyor. Ama tüm bunlar yeterli bir nedensel açık-

lama sağlıyor. O halde başlayalım artık: nezaketsizce, ama dürüst olmak için gösterdiğim çabanın ve bizzat meselemin bana dayattığı yazarlık terbiyesine bağlı kalarak.

Sorunu siyasal polemik alanına taşısaydım, görevim kolaylaşmış olurdu. O zaman Kempner'in, Reitlinger'in ve Hannah Arendt'in kitaplarına yaslanır ve uzun boylu bir düşünsel çaba harcamadan oldukça aydınlatıcı bir sonuca varabilirdim şüphesiz. Böylece kurbanların içlerindeki hıncın canlı kaldığını, çünkü işkencecilere yakın durmuş olan şahsiyetlerin Batı Almanya'nın kamusal sahnesinde hâlâ faal olduklarını, çünkü ağır savaş suçlarında zaman aşımına uğrama süresi uzatıldığı halde, suçluların saygın bir konumda yaşlanmaları ve karşımızda bir zafer daha kazanarak bizden uzun yaşamaları ihtimalinin yüksek olduğunu görürdük. Zira şaşaalı günlerindeki faaliyetleri bunu güvence altına alıyor. Peki ama, böyle bir polemik bize ne kazandırırdı? Hemen hemen hiçbir şey. Şerefli Almanlar adalet davasını bizim adımıza yürüttüler, hem de bizim başarabileceğimizden daha iyi, daha ısrarlı ve de daha akılcı bir biçimde. Ama bu özgül tarihsel vakada zaten ancak varsayımsal olabilecek bir adalet beni hiç ilgilendirmiyor. Benim için önemli olan, kurbanın öznel durumunu tasvir etmek. Benim bu konuya katkım, hınç duygularının iç gözleme dayanan bir analizini yapmak olabilir. Benim kişisel görevim, gerek ahlakçılar, gerekse psikologlar tarafından mahkûm edilen ruhsal bir durumun hakkını savunmaktır. Ahlakçılar bir kusur, psikologlar ise bir hastalık olarak görüyorlar bu durumu. Bunu kabullenmek, bu toplumsal kusuru taşımak ve hastalığı, önce kişiliğimin kurucu bir bölümü olarak üstlenmek, ardından meşrulaştırmak zorundayım. Bundan daha nankör bir itiraf işi düşünülemez, üstelik bu çaba okurumu da alışılmadık bir sabır sınavından geçirecek.

Benim gibiler için varoluşsal bir başat olan hınç duyguları, uzun bir kişisel ve tarihsel gelişmenin ürünü. Bu hınç duyguları, kaldığım son toplama kampı olan Bergen-Belsen'den, aslında yurdum olmayan Brüksel'deki evime döndüğüm gün henüz kesinlikle belirgin değildi. Yeniden dirilmiş olan bizler, 1945 yılının Nisan ve Mayıs günlerinde çekilen ve arşivlerde saklanan fotoğraflardakiler gibi görünüyorduk aşağı yukarı: Anglo-Amerikan et konserveleriyle canlandırılmış iskeletler; kendilerinden çabucak bir tanıklıkta bulunmaları

ve ardından asıl ait oldukları yere doğru uzaklaşmaları dışında bir şey beklenmeyen, kafası kazınmış, dişsiz hortlaklar. Ama sözgelimi caddelerimizin üzerine gerilmiş pankartlara inanacak olursak, bizler "kahramandık". O pankartlarda şöyle yazıyordu: *Gloire aux Prisonniers Politiques!*[41] Ancak o pankartlar çabuk soldu ve ilk günlerde Amerikan sigaralarıyla bekleyen sosyal yardım görevlisi güzel kadınlar ve Kızıl Haç hemşireleri gösterdikleri çabalardan yorgun düştüler. Benim için hiç görülmemiş bir toplumsal ve ahlaki konum anlamına gelen ve başımı epeyce döndüren bu durum, yine de uzunca bir zaman sürdü: Dünyanın geri kalan kısmıyla karşılıklı bir anlayış içinde, olduğum şey olabildim – hayatta kalmış bir Direniş savaşçısı, Yahudi, halkların nefret ettiği bir rejimin mağduru. Bana zulmetmiş ve tıpkı karanlık güçlerin bir zamanlar Kafka'nın *Dönüşüm*'ündeki kahramana yaptıkları gibi, beni bir böceğe çevirmiş olanlar: Şimdi muzaffer tarafın tiksindikleri, bizzat onlar olmuştu. Sadece nasyonal sosyalizm değil, *Almanya* gözlerimizin önünde nefretten aşağılamaya evrilen genel bir hissiyatın hedefi haline gelmişti. O günlerde söylendiği gibi, bu ülke bir daha asla "dünya barışını tehdit edemeyecekti". Hayatını sürdürebilirdi, ama hepsi o kadar. Avrupa'nın patates tarlası olarak kıtaya çalışkanlığıyla hizmet edebilirdi, ama başka bir iş yapmayacaktı. Her yerde Almanların kolektif suçundan söz ediliyordu. Hiç gizleyip saklamaya çalışmadan, buna bir itirazım olmadığını itiraf etmezsem, hakikati alenen çarpıtmış olurum. Tüm o vahşeti kolektif bir canavarlık olarak yaşamışım gibi geliyordu bana: Haki üniformalı basit bir asker, beni kahverengi kıyafetine bürünmüş Nazi memurundan daha az korkutmuyordu. Küçük bir tren istasyonunda, tehcir trenimizin hayvan vagonlarından indirilmiş ve üst üste yığılmış cesetlere bakarken, bir tekinde bile tiksinti ifadesi dışında bir şey okuyamadığım Almanların taşlaşmış yüzleri hiç aklımdan çıkmıyordu. Kolektif suç ve kolektif ceza bir teraziye konulmalı ve dünya ahlakının dengesi sağlanmalıydı. *Vae victis castigatisque.*[42]

41 *Fr.* Yaşasın Siyasi Mahkûmların Zaferi. *–ç.n.*

42 *Lat.* Mağlupların vay haline! *–ç.n.*

Hınç duygularının ortaya çıkması için ne bir neden, ne de bir ortam vardı. Kolektif suçla yüklü bir halka gösterilecek duygudaşlığın lafını bile duymak istemiyordum ve Quaker'lara has bir gayretle, yoksul düşmüş Almanya'ya yardım götürecek bir kamyona kullanılmış çocuk kıyafetleri yükleyen kişilere oldukça kayıtsız bir tavır içinde yardım etmiştim. İsimleri ister Victor Gollancz olsun, ister Martin Buber, daha o saatte bile bir bağışlama ve barışma *patos*'uyla içleri titreyen Yahudiler de, ABD'den, İngiltere'den veya Fransa'dan sözümona yeni eğitmenler olarak *Praeceptores Germaniae*[43] pozunda Batı ya da Doğu Almanya'ya koşturmak için sabırsızlananlar kadar rahatsız ediyorlardı beni. Hayatımda ilk kez olarak, etrafımda yankılanan kamuoyu kanaatiyle uyum içindeydim. Hiç ama hiç alışık olmadığım bu konformist rolümde kendimi huzurlu hissediyordum. Patates tarlalarının ve harabelerin Almanyası benim için batık bir dünyaydı. Onun dilini, yani kendi dilimi konuşmaktan kaçınıyordum ve kendime Latin dillerini çağrıştıran bir müstear ad seçmiştim. Dünya rüzgârlarının aslında hangi yönden estiğinin farkında bile değildim. Zira ben kendimi dünkü işkencecilerimin fatihi gibi görürken, gerçek galipler, yenilmiş olanlar için patates tarlalarıyla hiç ama hiç ilgisi olmayan planlarını çoktan geliştirmeye başlamışlardı bile. Bana acı çektiren kaderim sayesinde nihayet dünya kamuoyunu yakaladığım vehmine kapıldığım bir anda, bu kamuoyu kendini aşmaya hazırlanıyordu. Güncel gerçekliğin tam ortasında olduğumu sanırken, bir yanılsamanın içine gerisin geri fırlatılmıştım.

1948'de trenle Almanya'dan geçerken, ilk kez kuşkuya kapılır gibi oldum. Trende tesadüfen elime Amerikan işgal güçlerinin yayımladığı bir gazete geçti ve Amerikalı askerlere hitaben yazılmış anonim bir okur mektubuna göz gezdirdim: "Hiç öyle kabarmayın bizim buralarda. Almanya yeniden büyük ve güçlü olacak. Toplayın bavullarınızı, sizi hergeleler." Kısmen Goebbels'ten, kısmen de Eichendorff'tan esinlendiği anlaşılan bu mektubun yazarı, o sıralarda gerçekten de düşünülebilecek en muhteşem güç dirilişinin Almanya'nın kaderinde yazdığını, tıpkı benim gibi, aklından bile geçire-

43 *Lat.* Almanya'nın hocaları –*ç.n.*

mezdi. Ancak bu diriliş şölenini haki üniformalı Transatlantik askerlerine karşı değil, onlarla birlikte kutlayacaktı. Ben sadece böyle bir mektubun yazılabilmiş olmasından ve Almanlara çok uzun bir süre için dayatılacağını düşündüğüm sesten farklı çıkan bir Alman sesi işitmekten ötürü işkillenmiştim: Nedamet yoktu bu seste. Onu izleyen yıllar içinde, nedamet lafı giderek daha da az duyulur oldu. Bir parya olan Almanya önce uluslar topluluğuna kabul edildi, ardından kendisine kur yapılmaya başladı ve en nihayetinde güçler oyununun, yansız bir bakışla hesaba katılması gereken bir unsuru haline geldi.

Bu şartlar –yani benzersiz bir ekonomik, endüstriyel, ama aynı zamanda da askeri yükselişin gerçekleştiği şartlar– altında, haklı olarak kimseden saçlarını yolmaya ve göğsünü dövmeye devam etmesini bekleyemezsiniz. Almanlar kendilerini, sadece Leningrad ve Stalingrad önündeki kışa, şehirlerinin bombalanmasına, Nürnberg Mahkemesi'nin hükümlerine değil, aynı zamanda ülkelerinin parçalanmasına da katlanmak zorunda kaldıkları için kesinlikle mağdur bir halk olarak görüyorlardı. Dolayısıyla son derece anlaşılabilir nedenlerle, Üçüncü Reich geçmişinin kendilerince –o günlerdeki deyimiyle– üstesinden gelmenin ötesinde bir şey yapmaya hiç hevesli değillerdi. Almanların bir yandan kendi sanayi ürünleriyle dünya pazarlarını fethederken, bir yandan da evde –belirli bir soğunkanlılığı elden bırakmadan– bu üstesinden gelme işiyle meşgul oldukları o günlerde, bizim –ya da belki daha ihtiyatlı bir tavırla söylecek olursam *benim*– hınç duygularım büyümeye başladı.

Bana verilen bilgiler doğruysa, pek azı direniş mücadelesi içinde sivrilmiş olan Alman politikacıların, bir an önce Avrupa'yla bütünleşmek için nasıl hevesle çaba gösterdiklerine tanık oldum. Hitler'in 1940 ile 1944 yılları arasında, kendi anlayışı çerçevesinde başarıyla yeni bir düzen vermeye başladığı o öteki Avrupa'yla bu Avrupa'yı hiç zorlanmadan bağdaştırıyorlardı. Ansızın hınç duyguları için verimli bir zemin ortaya çıkmıştı. Küçük Alman şehirlerindeki Yahudi mezarlıklarına ve direniş savaşçıları için dikilmiş anıtlara saldırılarda bulunulmasına hiç gerek yoktu. 1958'de bir otelin kahvaltı salonunda Güney Almanya'dan gelen bir işadamıyla yaptığım türden sohbetler yeterli oluyordu. Adam, önce İsrailli olup olmadığım hak-

kında kibarca bilgi almayı da ihmal etmeden, ülkesinde artık ırkçı nefret diye bir şey kalmadığına beni ikna etmeye çabalıyordu. Alman halkı Yahudi halkına kin beslemiyormuş; kanıt olarak Alman hükümetinin cömert tazminat politikasını gösteriyordu, ki zaten genç İsrail devleti de bunun kıymetini takdir ediyormuş. Adamın bu pişkin rahatlığı karşısında kendimi sefil gibi hissetmiştim: 450 gramlık et alacağını talep eden Shylock.[44] *Vae victoribus!*[45] 1945 zaferinin, hiç değilse küçük bir parçasının, bize de ait olduğuna inanmış olan bizler, onu geri almaya zorlanıyorduk. Almanlar direniş savaşçılarına ve Yahudilere kin beslemiyorlardı artık. Bunlar hâlâ ne hakla kefaret taleplerinde bulunabiliyorlardı? Gabriel Marcel türünden Yahudi kökenli adamlar da Alman çağdaşlarını ve hemcinslerini sakinleştirmek konusunda pek bir gayretkeş görünüyorlardı: Onlara göre, ancak ahlaki açıdan lanetlenmesi gereken ve tarihsel olarak çoktan mahkûm edilmiş aşırı inatçı bir nefret, Alman tarihindeki bir iş kazası olduğu apaçık görülen ve Alman halkını oluşturan geniş kesimlerin hiçbir dahli bulunmayan bir geçmişe saplanıp kalırdı.

Ama ben hâlâ kin tutanların oluşturduğu o ayıplanan azınlığın bir parçası olmanın sıkıntısını çekiyordum. Almanya'nın Hitler'le geçirdiği on iki yılı, inatla onun karşısına çıkarıyordum; bu kini yeni Avrupa'nın endüstriyel cennetine ve Batı'nın görkemli salonlarına taşıyordum. "Göze batıyordum": Tıpkı bir zamanlar kamptaki yoklamalar sırasında, kötü duruşum yüzünden, uzlaşmak için yanıp tutuşan dünkü mücadele ve kader yoldaşlarımın gözüne battığım gibi, şimdi de hoşgörü cephesine geçmiş olan düşmanlarımın gözüne batıyordum. Hınç duygularımı besliyordum. Ve onlardan kurtulamadığım ve kurtulmak da istemediğim için, onlarla yaşamak ve bu duyguları muhataplarına açıklamak zorundayım.

Friedrich Nietzsche'nin hınç duyguları üzerine söylenebilecek her şeyi söylemiş olduğu genel bir kabul görmüş gibidir. *Ahlakın Soykütüğü*'nde şunları okuruz: "... hınç duygusu gerçek tepkiden,

[44] Shakespeare'in *Venedik Taciri* oyununda Venedikli tacir Antonio, zengin bir Yahudi olan Shylock'tan borç alır. Eğer borcu zamanında ödeyemezse Antonio borcunu vücudundan kesilen 450 gramlık etle ödeyecektir. –*ç.n.*

[45] *Lat.* "Galiplerin vay haline!" Fransızların 1870'te Almanlara ilettikleri uyarı. –*ç.n.*

eylemin tepkisinden âciz, kendilerini hayali bir intikamla avutan varlıkların duygusudur ... hınç duygusunun insanı ne içten, ne saf, ne de kendine karşı dürüst ve yapmacıksızdır. Ruhu şaşı bakar; tini kuytu köşeleri ve arka kapıları sever, gizli-kapaklı her şey onu kendi dünyası, kendi güvenliği, kendi ferahlığı gibi çeker..." Böyle buyuruyordu, zebani ile üstinsan arasında bir sentezin hayalini kuran adam. Zebani ile üstinsanın birleşmesine tanık olanlar vermelidir onun cevabını; insanlığın bir bölümü, bizzat Nietzsche'nin bazı modern antropoloji kuramlarını öngören bir sezgiyle yazdığı gibi, vahşeti bir şölen coşkusu içinde gerçekleştirirken, o tanıklar orada kurban olarak bulunuyorlardı.

Ama ben bu karşı konuşmayı yaparken zihinsel yetilerimin eksiksiz denetimine sahip miyim peki? Kendimi kuşkuyla gözden geçiriyorum: Pekâlâ hasta da olabilirim, zira nesnel bilimsel yöntem, biz kurbanları o güzel yansızlığıyla gözlemleyerek, çoktandır "TK (Toplama Kampı) sendromu" diye bilinen bir kavram bile oluşturdu. *Politik Baskının Geç Ortaya Çıkan Hasarları* (*Spätschäden nach politischer Verfolgung*) başlığıyla yeni yayımlanmış bir kitapta, sadece fiziksel değil, aynı zamanda ruhsal olarak da hasar görmüş olduğumuzu okuyorum. Kişiliğimizi oluşturan karakter özelliklerimiz deforme oluyormuş. Asabi bir hareketlilik, düşmanca bir içe çekilme bizim hastalığımızın tipik belirtileriymiş. Bizim "çarpılmış" olduğumuz söyleniyor. Bunu okurken, bir an için, işkence altında arkamdan kıvrılarak yukarıya doğru gerilmiş kollarım geliyor aklıma. Ama bu okuduklarım, aynı zamanda çarpılmışlığımızı yeniden tanımlama görevini de veriyor bana: özellikle de bu sağlıklı düzgünlük karşısında, insanlık halinin gerek ahlaki, gerekse tarihsel açıdan üstün bir biçimi olarak çarpılmışlığımızı tanımlama görevini. Dolayısıyla hınç duygularımızın sınırlarını iki noktada çizmem ve hıncımızı iki ayrı kavramsallaştırma tarzına karşı koruma altına almam gerekiyor: onu ahlaki olarak lanetleyen Nietzsche'ye ve yalnızca rahatsızlık doğuran bir çatışma hali olarak düşünebilen psikolojiye karşı.

Bunu yaparken uyanık olmam şart. Kendine acıma duygusunun cazibesi ve avutuculuğu baştan çıkarıcı olabilir. Ama kendimi bundan rahatlıkla sakınabileceğime inanılmasını isterim, çünkü bizler Üçüncü Reich'ın zindanlarında ve kamplarındaki aczimiz ve had

safhadaki düşkünlüğümüz nedeniyle acımadan çok aşağılanma gördük. Kendine acımaya karşı kazandığımız bağışıklık kadar, özyıkımın ayartıcı çağrısı da içimizdeki varlığını korudu. Biz gözyaşlarına inanmayız.

Bu konuyu düşünürken, hıncın sadece doğaya aykırı olmakla kalmayan, dahası mantıksal olarak da çelişkili bir durum olduğu gözümden kaçmadı. Hınç, hepimizi yıkılmış bir geçmişin çarmıhına geriyor. Geriye döndürülemeyecek olanın tersine çevrilmesini, olanın olmamış kılınmasını talep ediyor. Hınç, gerçek insani boyuta, yani geleceğe çıkışın önünü kesiyor. Hıncın tutsağı olan kişide zaman duygusunun çarpılmış, ya da isterseniz, kaymış olduğunu biliyorum, çünkü bu duygu iki farklı imkânsızı talep ediyor: geçmişe dönmeyi ve olmuş olanın feshedilmesini. Bu konuya tekrar döneceğim. Her halükârda hınç duygusunun insanı, bu nedenle çevresindeki teksesli koronun neşeyle dile getirdiği öneriye katılamaz: Bırakın geriye bakmayı; gelin ileriye, daha iyi, ortak bir geleceğe bakalım!

Geleceğe taze, endişesiz bir bakış fırlatmak, dünkü zalimlere ne kadar kolay geliyorsa, benim için de o ölçüde zor. Sürgün, yasadışı hayat ve işkenceden sonra kanatları kırılmış bu halimle, Fransız gazeteci André Neher gibi bir adamın, biz kurbanlara önerdiği etik semalarındaki yüksek uçuşlara katılmam mümkün değil. Zulme uğramış olan biz mağdurlar da, diyor yükseklerde süzülen adam, geçmiş acılarımızı içselleştirmek ve duygusal bir çilekeşlikle içimizde taşımak zorundayız; tıpkı işkencecilerimizin de suçlarını içlerinde taşımak zorunda oldukları gibi. Ama itiraf etmeliyim ki, benim buna ne hevesim, ne yeteneğim, ne de inancım var. Beni kamçıyla cezalandıran o heriflerin yoluyla benimkini yan yana koyan bir koşutluğu kabul etmem mümkün değil. Ben işkencecilerimin suçortağı olmak istemiyorum, tersine onların kendilerini inkâr etmelerini ve bu inkârın bilinciyle benimle işbirliği yapmalarını bekliyorum. Aramızda yatan ceset yığınlarını, benim görüşüme göre, bir içselleştirme süreciyle değil, tam tersine güncelleştirerek, daha keskin bir ifadeyle, çözümlenmemiş çatışmaları tarihsel etkinlik alanına taşıyarak kaldırabiliriz.

İnsanın böyle düşündüğü için kendini savunması gereken bir noktaya geldik. Biliyorum, gelişmiş bir ahlakın başarıyla üstesinden

geldiği intikam arzularına, sadece süslü veya o kadar da süslü olmayan, ama her halükârda iddialı laflarla bir kılıf uydurduğum söylenecek, burada ortaya attığım düşüncelere itiraz edilecektir. Kendim de itiraf ettiğim gibi, hınçla dolu bir adam olarak, bana toplum tarafından bahşedilmiş özgürlüğü sakatlamakla çektiğim acıları telafi edebileceğimi sanmama yol açan kanlı bir hezeyan içinde yaşadığım ileri sürülecektir. O kamçı bende derin yaralar açmıştır, onlara göre: Bu yüzden şimdi savunmasız kalmış olan zorbanın artık benim kırbaçlı elime teslim edilmesini istemekte ya da en azından, düşmanımın zindanda olduğunu bilmenin alçakça tatminini yaşamayı arzulamaktayım; her ne kadar bunu talep etme cüretini göstermesem bile. Böylece hezeyan halinde çarpılmış zaman duygumun yarattığı çelişkiyi ortadan kaldırmış olacağımı sanmaktayım.

Sorunu böylesine basitleştiren bir suçlamayı reddetmek kolay değil; hele habis bir dürtünün çirkin gerçeğini, doğrulanamayan bir tezin laf kalabalığı içinde boğduğum yollu bir şüpheyi çürütmek benim açımdan tümüyle imkânsız. Ama bu riski göze almam gerek. Eğer ben hınç duygularımın arkasında duruyor; sorunumuzu değerlendirirken "tarafgir" yaklaştığımı kabul ediyorsam, ihtilafın *ahlaki hakikatinin* tutsağı olduğumu bildiğim içindir. İşkencecilerimle, onların yardımcılarıyla ve tüm bunlara sessiz kalmış olanlarla sürdürdüğüm tartışmada nesnellik talebi bana mantıksal açıdan saçma görünüyor. Zulmün zulüm olarak nesnel bir özelliği yoktur. Kitle katliamı, işkence, her türlü sakatlama, nesnel açıdan doğa bilimlerinin biçimsel dili içinde betimlenebilecek fiziksel olaylardan başka bir şey değildir: Bunlar fiziksel bir sistem içinde yer alan olgulardır, ahlaki bir sistem içinde değerlendirilebilecek edimler değil. Nasyonal sosyalizmin cürümleri, Führerlerine ve onun Reich'ına her koşul altında güvenen failler açısından da ahlaki bir nitelik taşımıyordu. Eylemine vicdanıyla bağlanmamış olan canavar, bu cürümleri yalnızca isteminin nesnelleşmesi olarak anlar, ahlaki bir olay olarak değil. Yeterince hızlı kürek sallamadığım zaman, Alman efendilerinden aldığı ilhamla küreğin sapını kafama indiren Flaman SS komandosu Wajs, bu aleti elinin bir uzantısı ve indirdiği darbeleri de psiko-fiziksel dinamiğinin yayılan dalgaları gibi duyumsuyordu. Kafatasımın içinde bugün bile uğuldayan o darbelerin ahlaki hakikatine yal-

nızca ben sahiptim ve hâlâ da sahibim ve bu nedenle hüküm vermek konusunda, sadece faile göre değil, aynı zamanda varlığını sürdürmekten başka bir şey düşünmeyen topluma göre de daha fazla yetkim var. Toplumsal gövde sadece kendini güvence altına almakla meşgul ve hasar görmüş hayatlarla ilgilenmiyor: En iyi ihtimalle, böyle şeylerin bir daha yaşanmaması umuduyla geleceğe bakıyor. Ama benim hıncımın görevi, cürümü suçlu açısından ahlaki bir gerçeğe dönüştürmek; onu kendi canavarlığının hakikati içine çekmek.

Katmerli bir katil ve olağanüstü becerikli bir işkenceci olan Anversli SS komandosu Wajs, cezasını hayatıyla ödedi. Benim habis intikam açlığım daha ne isteyebilir? Ama kendimi doğru dinliyorsam eğer, benimkisi ne bir intikam, ne de bir kefaret meselesi. Zulüm, en temelinde, aşırı bir *yalnızlık* deneyimiydi. Benim için önem taşıyan şey, o günden bu yana hâlâ sürmekte olan bu terk edilmişlikten kurtulmak. SS komandosu Wajs, idam mangasının önünde dururken, canavarlıklarının ahlaki hakikatini anlamıştı. O anda, o da *benimle* birlikteydi – ve ben artık kürek sapıyla yalnız değildim. İdam edildiği anda, tıpkı benim gibi, onun da zamanı geriye döndürmeyi; yaşanmış olanı yaşanmamış kılmayı arzuladığına inanmak istiyorum. İdam edileceği yere götürülürken, o insan-karşıtı yeniden bir hemcinsime dönüşmüştü. Eğer her şey sadece SS komandosu Wajs ile benim aramda yaşanmış olsaydı ve tüm o SS komandolarının, SS yardakçılarının, memurların, Kapoların, madalyalarla onurlandırılmış generallerin oluşturduğu, tersine çevrilmiş piramidin üzerimdeki ağırlığını hissetmesem, kurukafa amblemi taşıyan hemcinsimle birlikte huzur ve barış içinde ölebilirdim. En azından bugün öyle geliyor bana.

Ama Anversli Wajs sayısız örnekten sadece biriydi. Tersine çevrilmiş piramit, sivri ucuyla hâlâ toprağın içine gömüyor beni; Nietzsche'nin de, 1912'de bu konu üzerine yazan Max Scheler'in de aklına bile gelemeyecek, farklı türden hınç duygularım buradan kaynaklanıyor. Barışmaya yönelik gönülsüzlüğüm, daha kesin söylemek gerekirse: Nazi kurbanları tarafından yüksek sesle dillendirilen barışma isteğinin ancak bir çılgınlık ve hayata karşı bir kayıtsızlık veya bastırılmış ama *sahici* bir intikam talebinin mazohist bir dönüşümü olabileceğine dair inancım buradan kaynaklanıyor. Bireysel-

liğini toplumun içinde eritebilen ve kendini sadece toplumsal olanın bir işlevi olarak anlayabilen kişi, gerçekten de bağışlar. Olanların olduğu yerde kalmasına gönül rahatlığıyla izin verir. Halk dilinde dendiği gibi, yaraları sarmayı zamana bırakır. Onun zaman duygusu kaymamıştır, yani: biyolojik-toplumsal alanın dışına çıkarak, ahlaki bir boyut kazanmamıştır. Bireyselliğini kaybetmiş, toplum mekanizmasının değiştirilebilir bir parçası haline gelmiş biri olarak, o mekanizmayla rıza içinde yaşar ve Fransız ceza avukatı Maurice Garçon'un, zamanaşımı tartışması bağlamında, suç karşısındaki toplumsal tepkiyi betimlediği gibi, bağışlayıcı bir tavır geliştirir. "Geçmişteki bir itaatsizliğinden ötürü azarlanan çocuk bile," diye öğretiyor bize Maître (üstat), "şöyle cevap verir: Ama o çok eskindendi. Bu çok-eskiden-olma-hali ona en doğal mazeret gibi görünür. Ve bizler de zamansal mesafenin uzaklığında zamanaşımı ilkesini görüyoruz. Suç toplum içinde bir huzursuzluğa neden olur; ama suçun anısı toplumsal bilinçten silindiği ölçüde, huzursuzluk da kaybolur. Zamansal olarak suçun çok uzağına düşen ceza anlamsızlaşır." Toplum ya da kendini ahlaki olarak toplumla bütünleştirmiş ve genel uzlaşı içinde erimiş birey söz konusu olduğu sürece, herkese malum olan bir doğrudur bu. Ahlaki açıdan kendisini benzersiz olarak kavrayan bir kişi için hiçbir anlam taşımaz.

Ve böylece çirkin uzlaşmazlığımı, bir hile sayesinde, ahlakın ve doğruluğun güzel ışığı ile aydınlattığım gerekçesiyle kınanacağım şüphesiz ve buna karşı da, dünyada mağdur olmamış ezici bir çoğunluğun mazeretimi geçerli saymayacağını başından beri bildiğimi söyleyerek karşılık vermek zorundayım. Ama bunun bir önemi yok. Başıma gelenler üzerinde düşünerek geçirdiğim yirmi yıl içinde, toplumsal bir baskı sonucu ortaya çıkan bağışlamanın ve unutmanın ahlakdışı olduğunu anladığıma inanıyorum. Tembelliğinden ve kolaycılığından ötürü bağışlayan kişi, kendini "doğal" olarak da nitelenen, toplumsal ve biyolojik zaman duygusuna tabi kılar. Doğal zaman bilinci, gerçekten de yaraları iyileştiren fizyolojik sürecin içinde serpilir ve toplumsal gerçeklik tahayyülünün bir parçası haline gelir. Ama tam da bu nedenle sadece ahlak-dışı olmakla kalmaz, aynı zamanda ahlaka *aykırı* bir nitelik de kazanır. Her doğal oluşumu, dolayısıyla zamanın getirdiği biyolojik şifayı kabullenmemek de insanın

hakkı ve ayrıcalığıdır. Olan oldu: Bu cümle doğru olduğu kadar, ahlaka ve akla düşmandır aynı zamanda. Ahlakın verdiği direnme gücü, ahlaki olmadığı sürece akılcı sayılmaması gereken gerçekliğe karşı bir itirazı, başkaldırıyı da içerir. Ahlak-insanı, zamanın feshini talep eder – burada tartıştığımız özel vaka bağlamında: Caniyi cürümüne çivilemek ister. Cani ancak bu sayede ve zamanı ahlaki temelde geriye döndürerek, kurbana bir hemcinsi sıfatıyla yaklaşabilir.

Burada öne sürdüğüm savlar sayesinde, o canilerle aynı ulusu paylaşan ya da sadece kurban olmadığı için, hasarsız insanların oluşturduğu dünyadaki büyük topluluğun parçası olan herhangi birini ikna ettiğim vehmine kapılacak değilim. Ama ben ikna etme niyetiyle konuşmuyorum zaten; sadece sözümü bir teraziye gözüm kapalı koyuyorum, ne kadar ağır basacağına aldırmadan. Bu sözün ağırlığı ne kadar olabilir? Bu kısmen, mecburen çözümlememe de sızacak olan hınç duygusunu, en azından nesnesini tümüyle örtmeyecek kadar dizginlemeyi başarıp başaramayacağıma bağlı olacaktır. Hıncın etki alanını sınırlandırmaya çalışırken, dolaylı yoldan kolektif suç olarak nitelediğim şeye bir kez daha dönmek zorundayım. Bu yasaklı bir kelime; üstelik sadece şimdi değil, 1946'dan beri, zira Alman halkının ondan beklenen Avrupalı rolünü oynaması için gücendirilmemesi gerekiyordu. Bir örtbas etme çabası vardı. Böylesine aceleye getirilmiş olduğu anlaşılan bir kavramın ortaya atılmış olmasından bile utanılıyordu. Her ne kadar benim için kolay olmasa da, bu kavrama tutunmak zorundayım. Ama önce onu yeterince tanımlamam gerek – tüm riskleri göze alarak.

Kolektif suç: Alman toplumunun ortak bir bilince, ortak bir isteğe, ortak bir davranış iradesine sahip olduğu ve bu yolla suçlu durumuna düştüğü ima ediliyorsa, bu düpedüz saçmalıktır. Ama suç oluşturan bireysel davranışların nesnel olarak gerçekleşmiş *toplamı* dışında bir şey anlaşılmıyorsa bundan, o zaman bu kullanışlı bir varsayımdır. O zaman Alman bireylerin tekil suçları –eylem suçu, ihmal suçu, konuşma suçu, susma suçu– bir halkın toplam suçu haline gelir. Kolektif suç kavramını mitik ve mistik içeriğinden arındırdıktan sonra kullanmak gerekir. O durumda kaderi çağrıştıran o karanlık vurgusunu yitirir ve yararlı olabileceği biricik şey dönüşür: Muğlak bir istatistiksel ifade özelliği kazanır.

Muğlak bir istatistikten söz ediyorum, zira kesin verilerden yoksunuz; nasyonal sosyalizmin suçlarını bilen, onaylayan, bizzat işleyen ya da çaresiz bir iğrenme duygusu içinde, bu suçların kendi adına işlenmesine izin veren kaç Alman olduğunu kimse saptayamaz. Ancak mağdurlar olarak her birimizin kendi istatistiksel deneyimleri var; her ne kadar bunlar tahmini olsa ve rakamlarla ifade edilemese bile. Sonuçta biz o belirleyici yılları, Alman işgali altına girmiş yurtdışında gizlenerek ya da bizzat Almanya'daki fabrikalarda çalışarak veya zindanlarda ve kamplarda tutuklu olarak, yani Alman halkının tam ortasında yaşadık. Bu nedenle ben, rejimin suçlarını halkın kolektif edimleri olarak idrak ettiğimi söyleme hakkına sahiptim ve bunu söylüyorum. Üçüncü Reich'ta, sadece suskunluğuyla, SS yoklama subayı Rakers'e öfkeli bir bakış fırlatarak; bize merhamet dolu bir tebessüm yönelterek; gözlerini utanç içinde yere eğerek bile olsa, Üçüncü Reich'tan ayrı düşmüş olanlar da vardı, ama onların sayısı, benim rakamsız istatistiğimde dengeyi kendi lehlerine çevirmeye yetecek kadar kabarık değildi.

Ben hiçbir şeyi unutmadım; karşılaştığım birkaç cesur insan da buna dahildir. Onlar benimle birlikteler: Auschwitz-Monowitz'de, kalan son sigarasını benimle paylaşan Danzigli sakat asker Herbert Karp; bana çoktan unuttuğum ön adımla seslenen ve ekmek veren Essenli Katolik işçi Willy Schneider; 6 Haziran 1944'te, kaygıyla iç geçirerek bana seslenen kimya ustası Matthäus: "İşte çıkarma yaptılar nihayet! Ama onlar nihai zaferi kazanıncaya kadar, biz ikimiz dayanabilecek miyiz bakalım?" Daha bir sürü iyi arkadaşım var. Breendonk'taki işkenceden sonra, parmaklıkların arasından hücreye yanan bir sigara fırlatan Münihli *Wehrmacht*[46] askeri. Baltık bölgesinden gelen, şövalye ruhlu mühendis Eisner; Buchenwald-Dora'da kablo döşeyen bölüğe alarak beni telef olmaktan kurtaran ve adını artık hatırlayamadığım Grazlı teknisyen. Bazen onların belki de –herhalde– pek güzel olmayan akıbetlerini düşünerek kederlenirim hâlâ.

Karşıma tekil halleriyle değil de, kendi halklarının arasında çıktıklarında, ağırlıklarının böylesine önemsiz olması, ne o iyi arkadaş-

46 *Alm.* Alman Ordusu –*ç.n.*

ların suçu, ne de benim. Bir Alman şairi "altbraun"[47] başlığını taşıyan ve kahverengi çoğunluğun yarattığı kâbusu anlatmaya çalıştığı bir metin yazdı:

... ve eğer bazıları, çoğuna ve hepsine karşı azınlıkta kalıyorlarsa, hepsine karşı, çoğu karşısında olduğundan da küçük bir azınlık oluştururlar ve hepsi, bazılarına karşı, çoğu karşısında olduğundan daha büyük bir çoğunluktur...

Benim sadece bazılarıyla ilişkim oldu ve o bazılarının karşısında, bana zaten hepsi gibi görünmek zorunda olan çoğu, ezici bir çoğunluk oluşturuyordu. Kurtarmayı çok isteyeceğim o yürekli adamlar, kayıtsızların, kötü niyetlilerin ve alçakların, cadalozların, yaşlı şişkolar ve genç yakışıklıların, bizim gibilerle kaba bir buyurganlık taşımayan bir tonla konuşmanın sadece devlete karşı değil, kendi benliklerine karşı da bir suç olacağına inanmış otorite sarhoşlarının oluşturduğu kitle içinde çoktan boğuldular. Gereğinden çok olanlar SS komandoları değildi, tersine işçiler, dosya memurları, teknisyenler, daktilo kızlardı ve onların arasında parti rozeti taşıyanlar sadece bir azınlıktı. Bir bütün olarak bakıldığında, benim için Alman halkı onlardı. Kendi etraflarında ve bize neler olduğunu çok iyi biliyorlardı, çünkü yakınlardaki bir imha kampından gelen yanık kokularını, tıpkı bizim gibi, onlar da alıyorlardı. Ve kimileri, daha bir gün önce ayıklama rampalarına getirilen kurbanların sırtlarından alınmış olan kıyafetleri giyiyorlardı. Çalışkan bir işçi olan montaj ustası Pfeiffer, bir keresinde sırtına bir kışlık palto geçirip karşımda gururla poz vermişti; çalışkanlığı sayesinde hak kazandığı, kendi ifadesiyle "bir Yahudi paltosuydu" bu. Onlar her şeyin yolunda olduğunu düşünüyorlardı ve o sıralarda, 1943 yılında, seçim sandığının başına gidecek olsalar, oylarını Hitler'e ve onun suç ortaklarına verecekleri̇nden zerre kadar kuşku duymuyorum. İşçiler, küçük burjuvalar, akademisyenler, Bavyeralılar, Saarlandlılar, Saksonyalılar: Aralarında hiçbir fark yoktu. Mağdur, ister istemez, Hitler'in gerçekten de Alman halkı olduğuna inanmak zorunda kalıyordu. Benim Willy Schneider'imin ve Herbert Karp'ımm ve Matthäus Usta'mın bu halk

[47] *Alm.* "Eskikahverengi" anlamına gelen başlık, Nazi Partisi üyelerinin kahverengi üniformalarına atıfta bulunuyor. *–ç.n.*

yığınıyla baş edebilmesine ihtimal bile yoktu.

Ama şimdi sanki "nicelleştiriyorınuşum" gibi geldi bana, ki ahlak filozofuna inanacak olursak, akla karşı işlenen affedilmez bir suçtur bu. Önemli olan nicelikler değildir ona göre, niteliksel olarak belirlenmiş simgeler ve simgesel edimler, göstergelerdir. *Quelle vieille chanson!*[48] Ve tüm bu yıllanmışlığına rağmen bir nebze olsun saygınlık kazanmadı. Kabul edilemeyecek bir nicelleştirme suçlamasıyla yolumu tıkamayı umanlara, gündelik, adli, politik, ekonomik hayatta olduğu kadar, görece yüksek ve en yüksek tinsel hayatta da nicelleştirmek dışında bir şey yapmadığımızı hatırlatırım. Yüz markı olan milyoner değildir. Bir sokak kavgasında hasmına bir çizik yarası açan kişi, onu ağır yaralamış sayılmaz. "Sen Orplid'sin, ülkem",[49] okur hissiyatı açısından, *Savaş ve Barış*'a oranla daha az değer taşır. Demokratik bir devlet adamı da niceliklerle, kötü huylu bir tümör hakkında hüküm veren bir cerrahtan veya bir orkestra eseri tasarlamaya çalışan müzisyenden daha farklı bir ilişki kurmaz. Ben de Alman halkının tam ortasında, her an törensel bir kitle katliamına kurban edilmeyi beklerken, bir yanda iyi arkadaşların, diğer yandaysa alçaklar ve aldırışsızların niceliklerini hesaba katmak zorundaydım. İstesem de istemesem de, istatistiksel-kolektif suçun varlığını kabul etmek zorundaydım ve Almanların kolektif masumiyetini ilan etmiş bir dünyada ve dönemde yine bu bilginin yükünü taşıyorum.

Kolektif suçun yükünü taşıyan *benim* diyorum: onlar değil. Bağışlayan ve unutan dünya beni mahkûm etti, cinayet işleyenleri veya cinayetin gerçekleşmesine izin verenleri değil. Ben ve benim gibiler, ulusların gözünde sadece ahlaken lanetlenmeyi hak etmekle kalmayan, aynı zamanda 450 gramlık etleri de çalınan Shylock'larız. Zaman üzerine düşeni yaptı. Olanca sessizliği içinde. Yok edenlerin, gaz odaları inşa eden müteahhitlerin, her an her imzayı atmaya hazır bekleyenlerin ve Führerlerine minnet duyan komutanların kuşağı şerefle yaşlanıyor. Ama gençleri suçlamak da açıkçası fazlasıyla gayri insani ve genel anlayış doğrultusunda tarihe de aykırı bir tavır olur-

[48] *Fr.* Ne kadar eski bir şarkı! *–ç.n.*

[49] Alman şair Eduard Mörike'nin (1804-1875) "Weyla'nın Şarkısı" başlıklı şiirinin ilk dizesi. *–ç.n.*

du. Sonuçta yeni bir Alman demokrasisinin yaprak kımıldamayan ikliminde yetişmiş yirmi yaşında bir üniversite öğrencisi, babalarının ve büyükbabalarının eylemlerine karşı ne yapabilirdi ki? Ancak geçmişe saplanıp kalmış, Eski Ahit'ten fırlamış barbarca bir nefret, kendi yükünü peşinden sürükleyerek getirir ve bu yükü masum Alman gençliğinin omuzlarına yıkmak isterdi. Zaten gençliğin bir kesimi de –neyse ki, hepsi değil– doğal zaman duygusunun sağlam zemini üzerinde duranların haklı adalet bilinciyle buna karşı itirazını yükseltiyor. Haftalık bir Alman dergisinde, Kassel'den yazan, besbelli genç bir adamın, her bakımdan çağdışı bir nefret ve hınçla yüklü oldukları için kötü bulduğu insanlar karşısında, yeni Alman kuşaklarının rahatsızlığını kıvrak bir belagatle dile getirdiği mektubunu okuyorum. Şöyle yazıyor: "... sonuçta babalarımızın altı milyon Yahudiyi öldürmüş olduğunu tekrar tekrar işitmekten bıktık usandık. Acaba Amerikalılar attıkları bombalarla kaç milyon masum kadını ve çocuğu öldürdüler ya da İngilizler Boer Savaşı'nda kaç milyon Boeri?" İtiraz, meselesinden emin olan birinin ahlaki ısrarıyla çıkıyor karşımıza. İnsan "Auschwitz = Boer gözaltı kampı" denkleminin hatalı bir ahlaki matematik hesabı olduğunu söyleyerek karşı çıkma cesaretini bile bulamıyor. Zira bütün dünya, bu genç Alman'ın kindar nefret peygamberlerine karşı duyduğu öfkeyi anlıyor ve kararlı bir tavırla, geleceğin sahiplerinin yanında duruyor. Geleceğin bir değer mefhumu olduğu apaçık ortada: Yarın olacak şey, dün olmuş olandan daha değerlidir. Doğal zaman duyumu bunun böyle olmasını istiyor.

Daha yaşlı kuşağın bana çektirdikleri yüzünden Alman gençliğine kin besliyor muyum, diye kendi kendime sorduğumda, cevap vermek o kadar da kolay gelmiyor bana. Gençlerin bireysel suçlardan ve bu bireysel suçların birikerek oluşturduğu kolektif suçtan sorumlu tutulmamaları anlaşılabilir bir şey. Onlara, ileriye bakan insanın hakkı olan güven kredisini açmak zorundayım ve bunu istiyorum. Ancak onlardan da bu masumiyet üzerinde, yukarıda alıntıladığım mektubun yazarı gibi zinde ve pervasız bir tavırla hak iddia etmemelerini bekleyebilmeliyim. Alman halkı tümüyle tarihsiz bir hayat sürmeye karar vermediği sürece –ki dünyanın tarih bilinci en derin ulusal topluluğunun ansızın böyle bir tutum geliştireceğine

işaret eden hiçbir belirti yok ortada– o halkın kendi eliyle son vermediği on iki yılın sorumluluğunu, en küçük yaştakiler de dahil olmak üzere, gençler taşımak zorundadır. Alman gençliği Goethe'yi, Mörike'yi, Baron von Stein'ı sitayişle anarken, Blunck'u, Wilhelm Schäfer'i, Heinrich Himmler'i gözardı edemez. Ulusal geleneği, muteber görüldüğü yerde sahiplenirken, muhtemelen hayali ve kesinlikle savunmasız bir hasmı insanlık topluluğunun dışına attığı yerde, şerefsizliğin ta kendisi diye inkâr etmek olmaz. Alman olmak, Matthias Claudius'un[50] soyundan gelmek demek olduğu kadar, nasyonal sosyalist parti şairi Hermann Claudius'u da, şüphesiz ataların silsilesi içinde saymayı gerektirir. Thomas Mann, "Almanya ve Almanlar" başlıklı makalesinde şunları yazarken bu durumun farkındaydı: "Düşünen bir Alman için, şöyle bir beyanda bulunmak imkânsızdır: Ben ak cübbesine bürünmüş, iyi, adil, soylu Almanya'yım ... Size Almanya hakkında söylediğim hiçbir şey yabancı, soğukkanlı, yansız bir bilginin ürünü değil; bunlar aynı zamanda benim içimde, ben bunların hepsini kendi bedenimde deneyimledim."

Alıntıyı yaptığım denemeler derlemesinin kapağında *Schulausgabe moderner Autoren* (Okullar İçin Modern Yazarlar) yazıyor. Thomas Mann'ın denemeleri okullarda gerçekten de okutuluyor mu ve okutuluyorsa, öğretmenler bunları nasıl yorumluyorlar, bilmem. Alman gençliğinin Thomas Mann'la bağ kurmakta çok fazla zorlanmamasını ve genç insanlardan oluşan çoğunluğun yukarıda andığım mektubu yazan gencin öfkesini paylaşmıyor olmasını dileyebilirim ancak. Şunu tekrarlamış olayım: Bundan böyle Hitler ve onun yaptıkları da Alman tarihinin ve Alman geleneğinin bir parçasıdır.

Kurbanların hınç duygularından konuşmaya devam ederken, Alman tarihine ve tarihselliğine gireceğim. Ancak önce bu hıncın nesnel görevini tanımlamak zorundayım. Belki bu yalnızca kendi arınma ihtiyacımla ilgilidir, ama zamanın getireceği ahlaka aykırı sağlığa karşı kişisel itirazımı ve zamanı tersine çevirmeye yönelik insanca ama aslında saçma talebimi dile getirmemi mümkün kılan hıncımın tarihsel bir işlev üstlenmesini istiyorum. Eğer ona yüklediğim görevi yerine getirirse, o zaman bu hınç, dünyanın ahlaki ilerleme

[50] Alman lirik şairi (1740-1815). –*ç.n.*

dinamizminin bir evresi olarak, gerçekleşmeyen Alman devriminin tarihsel bir telafisi olabilir. Bu talep de, tersinmez süreçlerin tersinebilirliğine yönelik talep kadar saçma ve ahlakidir.

Söylemek istediğimi açıklamak ve basitleştirmek için, daha önce dile getirdiğim inanca dönmem yeterli olacaktır: Eğer hem alt edilmişlerin hem de alt edenlerin, kökten bir karşıtlık içinde de olsa, ortak olmayı sürdüren geçmişlerinin üstesinden gelebilmeleri isteniyorsa, kurbanlar ve kasaplar arasındaki çözümlenmemiş çatışmanın dışsallaştırılması ve güncelleştirilmesi zorunludur. Dışsallaştırma ve güncelleştirme: Hiç şüphesiz bunlar yaşanan acılarla doğru orantılı bir intikam sayesinde başarılamaz. Bunu kanıtlayamam, ama hiçbir kurbanın Auschwitz davasında yargılanan Boger[51] adlı kişiyi Boger salıncağına asmayı aklından geçirmediğine eminim. Akıl sağlığını yitirmemiş olanlarımızın, dört ile altı milyon arası Almanı zor kullanarak ölüme götürmek gibi, ahlaken düşünülmesi imkânsız bir pervasızlığı aklından geçirmiş olması bile mümkün değildir. *Jus talionis*,[52] başka hiçbir yerde tarihsel-ahlaki bir aklın dayanağından bu durumdaki kadar yoksun olmamıştır. Burada bir intikam söz konusu olamayacağı gibi, sorunlu olsa da teolojik bir anlam taşıyabilecek ve dolayısıyla benim açımdan hiçbir önemi olamayan bir kefaretten de söz edilemez. Ve tabii çözümü zor kullanarak sağlamak, tarihsel olarak zaten düşünülemez. Tarihsel etkinlik alanında bir çözüm sağlamanın gerekliliğini vurguladığıma göre, geriye ne kalıyor?

Bu şartlar altında bir cephede hıncın, diğer cephede ise o hınç tarafından uyandırılan içe dönük şüphenin canlı kalması bir çözüme ulaşmayı sağlayabilirdi. Alman halkı, bizim hıncımızın mahmuzları tarafından dürtülerek –yoksa öznel olarak neredeyse daima müphem kalan ve nesnel açıdan da tarihe düşman bir barışseverlik sayesinde kesinlikle değil– kendi ulusal tarihinden bir kesitin zaman tarafından etkisizleştirilmesine izin veremeyeceği, tersine tarihini bununla bütünlemek zorunda olduğu noktasında duyarlılığını korurdu. Yan-

51 Wilhelm Boger (1906-1977): Auschwitz toplama kampının siyasi bölümünden sorumlu SS komutanı; kendi adıyla anılan ("Boger salıncağı") işkence yöntemini uygulamasıyla ün salmıştı. *–ç.n.*

52 *Lat.* Misilleme hakkı *–ç.n.*

lış hatırlamıyorsam Hans Magnus Enzensberger, Almanya'nın geçmişi, şimdisi ve geleceğinin Auschwitz olduğunu yazmıştı bir zamanlar. Ama ne yazık ki, Enzensberger'in bir ağırlığı yok, çünkü o ve ahlaken ona denk yoldaşları halk değiller. Ancak bizim hıncımız dünyanın suskunluğu karşısında parmağını kaldırırsa, Almanya, alçaklığın egemenliğine son verenlerin Almanlar olmadığı bilgisini tüm boyutlarıyla ve gelecek kuşaklarıyla da hatırlayacaktır. O zaman, diye umuyorum bazen, geçmişte Üçüncü Reich'a gösterdiği rızayı, sadece savaş ve ölümle eziyet çektirdiği dünyanın değil, aynı zamanda kendi daha iyi köklerinin de inkârı olarak kavramayı öğrenecek; biz ötekiler için gerçekten de bin yıla bedel olan o on iki yılı artık baskılamayacak, örtmeyecek, tersine gerçekleşmiş dünyası ve öz-inkârı olarak, yani kendi menfi mülkü olarak sahiplenecektir. Daha önce dar bireysel çerçeve içinde varsayımsal olarak betimlediğim şey, tarihsel alanda gerçekleşecektir: Zamanı tersine döndürme ve dolayısıyla tarihe ahlak kazandırma arzusu, iki insan topluluğunu, alt edenleri ve alt edilmişleri, birbiriyle buluşturacaktır. Fiilen muzaffer olmuş ve zaman sayesinde yeniden itibarına kavuşmuş olan halk tarafından, yani Alman halkı tarafından yöneltilecek böyle bir talep muazzam bir ağırlık taşırdı, öyle ki bu ağırlık bile talebin gerçekleşmesine yeterdi. Gerçekleşmeyen Alman devrimi telafi edilmiş, Hitler geri alınmış olurdu. Ve sonunda Alman halkı, bir zamanlar gücü yetmediği ya da irade göstermediği için başaramadığı, daha sonraysa politik güç oyunları içinde hayati bir ihtiyaç olarak hissetmediği şeyi başarırdı: utancı silmeyi.

Bunun fiilen nasıl gerçekleşmesi gerektiğini, her Alman kendi zihninde canlandırabilir. Bu satırların yazarı bir Alman değil ve bu halka nasihat vermek ona düşmez. O en iyi ihtimalle, en derin rezilliğe battığı günlerde başardığı her şeyi reddeden bir ulusun hayalini kurabilir ancak: kıyıda köşede kalmış, otoyollar gibi zararsız sayılabilecek bazı istisnalar dışındaki her şeyi, ama kesinlikle her şeyi reddeden bir ulus topluluğunun muğlak hayalini. Thomas Mann –edebi göndermeler çerçevesinde kalmak için gösterdiği özel ısrarıyla– yazdığı bir mektupta bunu dile getirmişti: "Bu bir batıl itikat olabilir," diye yazıyordu Walter von Molo'ya, "ama 1933 ile 1945 arasında Almanya'da basılabilmiş olan kitaplar değersiz bile değil ve bun-

lara el sürülmemeli. Bir kan ve utanç kokusu sinmiş bu kitaplara; hepsi hamur haline getirilmeli." Sadece kitapların değil, on iki yıl içinde gerçekleştirilmiş her şeyin Alman halkı tarafından ruhsal bir hamurlaştırma işlemine tabi tutulması, reddin reddi olurdu: Fevkalade müspet, kurtarıcı bir edim anlamını taşırdı. Hınç ancak böyle bir edim sayesinde öznel açıdan huzura kavuşur ve nesnel olarak gereksizleşirdi.

Kendimi nasıl da hovardaca bir ahlaki hayalin kucağına bırakmıştım ama! 1945'te bir istasyon peronunda bekleyen Alman yolcuları, arkadaşlarımın üst üste yığılan cesetleri karşısında öfkeden bembeyaz kesilir ve tehditkâr bir tavırla işkencecilerimizin üzerine yürürken görebiliyordum. Hıncımın ve onun bıraktığı izlerin doğurduğu Alman arınması sayesinde, zamanın tersine çevrildiğini görmüştüm. SS komandosu Wajs'ın elinden, sopa niyetine kullandığı küreği çekip alan bir Alman değil miydi? İşkencede kendinden geçmiş ve tanınmaz hale gelmiş adama kucak açan ve yaralarına pansuman yapan bir Alman kadını değil miydi? Dizginlerinden boşanmış geçmişte; geleceğe çevrilmiş ve bundan böyle gerçekten ve sonsuza dek üstesinden gelinmiş bir geçmişte neler görmemiştim ki!

Alman entelektüellerinin tüm namuslu çabalarına rağmen, biliyorum ki, buna benzer hiçbir şey olmayacak ve sonuçta o entelektüeller de gerçekten ötekiler tarafından kınandıkları halleriyle kalacaklar: yani birer köksüz olarak. Görülebilen tüm emareler, doğal zamanın hıncımız tarafından yükseltilen ahlaki talebi geri çevireceğine ve sonunda söndüreceğine işaret ediyor. Büyük devrim mi? Almanya telafi etmeyecek onu ve kinimiz boşa gidecek. Hitler'in İmparatorluğu önce bir süre daha tarihsel bir iş kazası olarak görülecek. Ama sonuçta o da sadece basit bir tarih olacak: tarihteki tüm diğer dramatik devirlerden ne daha iyi, ne de daha kötü; daha kanlı belki, ama gündelik hayatını yaşayan aileleriyle bir imparatorluk olacak işte. Büyük-büyükbabaların SS üniformalarıyla çekilmiş resimleri oturma odalarına asılacak ve okullardaki çocuklar ayıklama rampalarından ziyade yaygın işsizlik karşısında kazanılmış hayret verici zaferi öğrenecekler. Hitler, Himmler, Heydrich, Kaltenbrunner: Bunlar Napolyon, Fouché, Robespierre ve Saint-Just gibi isimler olacak. *Almanya Üzerine* (*Über Deutschland*) başlığını taşıyan ve

bir Alman babanın çok genç oğluyla yaptığı konuşmaları içeren bir kitapta, daha şimdiden oğlanın Bolşevizm ile Nazizm arasında hiçbir fark görmediğini okuyorum. 1933 ile 1945 arasında Almanya'da olanlar, diye öğretilecek ve konuşulacak, benzer koşullar altında her yerde olabilirdi – ve hiç kimse bunun başka bir yerde değil, tam da Almanya'da gerçekleşmiş olduğu gibi önemsiz bir ayrıntı üzerinde uzun uzadıya kafa yormayacak. Alman Genel Kurmayı'nın eski subaylarından Prens Ferdinand von der Leyen, *Rückblick zum Mauerwald* (Duvar Ormanını Hatırlamak) başlıklı kitabında şunları yazıyor: "... öncü müfrezelerimizin birinden daha da korkunç bir haber geldi. Orada SS komandoları evlere girmiş ve üst katlardaki pencerelerden, henüz yürüyemeyen bebekleri kaldırım taşlarının üzerine fırlatmışlardı." Ama ileri uygarlık seviyesine ulaşmış bir halk tarafından, örgütsel bir mükemmeliyet ve neredeyse bilimsel bir kesinlikle milyonlarca insana karşı işlenmiş böyle bir cinayet, esefle karşılanan, ama kesinlikle benzersiz sayılmayan bir olay olarak, Türklerin Ermenilere uyguladığı kanlı tehcirin ya da sömürgeci Fransızlar tarafından gerçekleştirilen utanç verici şiddet eylemlerinin yanındaki yerini alacak. Tüm bunlar toptancı bir "Barbarlığın Yüzyılı" ibaresi altında kaybolup gidecek. Asıl iflah olmazlar, uzlaşmazlar, kelimenin gerçek anlamıyla tarih düşmanı karşı-devrimciler olarak *biz* kurbanlar kalacağız ortada ve sonunda, en azından bazılarımızın hayatta kalmış olması bir işletme hatası gibi görülecek.

Kalkınıp gelişen bir ülkede seyahat ediyorum ve kendimi giderek daha da kötü hissediyorum. Burada hep dostça ve anlayışla karşılanmadığımı söyleyemem. Bizim gibiler, Alman gazetelerinin ve radyo istasyonlarının nezaketsiz gözlemlerimizi Alman halkına kaba bir tavırla söyleme imkânı tanımasından ve üstelik bunun karşılığında bir de para ödemesinden daha fazla ne isteyebilirler ki? Biliyorum, sonunda en hayırsever kişiler bile, tıpkı yukarıda alıntıladığım o "bıkmış ve usanmış" genç mektup yazarı gibi, bizden bıkacaklar. Frankfurt'ta, Stuttgart'ta, Köln'de ya da Münih'te kendi hınç duygularımla öylece duruyorum. Kabul, kişisel selametimi ilgilendiren nedenlerle besliyorum bu kini; şüphesiz. Ama diğer taraftan bu Alman halkının da iyiliğine – oysa kanaat oluşturan kamu kurumları dışında kimse almak istemiyor onu benden. Onlar da satın

alıyorlar. Beni insanlıktan çıkarmış olan şey, satışa sunduğum bir meta haline gelmiş.

Bazılarının ebediyen aydınlıkta durdukları ve diğerlerinin ebediyen karanlıkta kaldıkları kader ülkesi. Nihai Sovyet taarruzunun baskısı altında, bizi Auschwitz'den batıya ve ardından Buchenwald' den kuzeydeki Bergen-Belsen'e taşıyan tahliye trenlerinde bucak bucak dolaştım bu ülkeyi. Kar altında uzayıp giden raylar bizi Bohemya taşrasının bir köşesinden geçirirken, köylü kadınlar ellerinde ekmekler ve elmalarla koşarak ölüm trenine doğru geliyorlardı ve uzaklaştırmak için havaya ateş açılıyordu. Ama Reich'ta: taş kesilmiş yüzler. Gururlu bir halk. Gururlu bir halk, hâlâ. Bu gurur bir parça semirdi, kabul edelim. Kenetlenmiş dişlerin arasından fırlamıyor artık, tersine vicdan rahatlığının verdiği memnuniyetle ve bir kez daha başarmış olmanın anlaşılabilir sevinciyle parlıyor. Artık muharebe meydanlarındaki kahramanlıklarla değil, dünyada eşi benzeri olmayan üretkenliğiyle övünüyor. Ama bu hâlâ o eski gurur; ve bizim tarafımızdaki de o eski çaresizlik. Mağlupların vay haline!

Hıncımı bir koza içinde saklamak zorundayım. Onun ahlaki değerine ve tarihsel doğruluğuna hâlâ inanıyorum. Hâlâ. Daha ne kadar zaman? Kendime böyle bir soru sormak zorunda kalmam bile, doğal zaman duygusunun ağırlığını ve azmanlığını göstermeye yeter. Bu duygu belki de hemen yarın, onu ters yüz etmeye yönelik bu ahlaki arzumu kendi gözümde, çok bilmişlerin bugünden gördükleri gibi yarım akıllı bir gevezeliğe dönüştürecek ve kendi kendimi mahkûm etmek zorunda kalacağım. O zaman benim Herbert Karp'ımın, Willy Schneider'imin, Matthäus Usta'mın ve bugünün birkaç entelektüelinin içinde boğuldukları bu gururlu halk, nihai zaferini kazanmış olacak. Aslında Scheler'in ve Nietzsche'nin korkuları yersizdi. Bizim köle ahlakımız galip gelmeyecek. Hıncımızın –ki ezelden beri yeniklerin ahlakı olmuş her gerçek ahlakın duygusal kaynağıdır o– galiplere bu şer zaferini zehir etmesi ihtimali pek küçük, hatta böyle bir ihtimal hiç yok bile denebilir. Biz kurbanlar, bir zamanlar toplama kampı argosundaki anlamıyla, tepkisel kinimizin "işini bitirmek" zorundayız: Öldürmekti bunun anlamı. İşini bitirmek zorundayız ve yakında bitirmiş olacağız. Kinimizle huzurunu kaçırdıklarımızdan, o güne dek sabır göstermelerini rica ediyoruz.

YAHUDİ OLMANIN ZORUNLULUĞU VE İMKÂNSIZLIĞI ÜZERİNE

HERHANGİ BİR SOHBET sırasında muhatabım, ne zaman beni bir çoğul kipinin içine çekecek –yani herhangi bir bağlamın içine şahsımı da dahil ederek, bana "Biz Yahudiler..." diye hitap edecek– olsa, çoğu zaman tam olarak ıstırap diyemesem bile, çok derinlere kök salmış bir rahatsızlık hissederim. Uzun süre bu sinir bozucu ruhsal durumun temeline inmeye çalıştım ve bu benim için pek de kolay olmadı. Eski bir Auschwitz tutuklusu olarak, ne olduğumu, ne olmak zorunda olduğumu anlamamı sağlayan fırsatlardan yana yoksunluk çekmemiş olan ben, tıpkı uzun ve dar beyaz çoraplar, kısa deri pantolonlar giydiğim ve acaba aynadan bana çalımlı bir Alman delikanlısı bakıyor mu diye huzursuz bir merakla kendi yansımamı incelediğim onlarca yıl öncesinde olduğu gibi, şimdi de bir Yahudi olmayı istemiyor olabilir miyim? Böyle bir şey tabii ki düşünülemez. Ne de olsa içinden çıktığım Avusturya'nın kostümlerine bürünmemin budalalığı çok gerilerde kaldı. O zamanlar bir Alman delikanlısı ve şimdi de bir Alman erkeği olmadığım için hiç şikâyetçi değilim. O kılık, üzerimde nasıl durmuş olursa olsun, artık sandık odasına kalktı. Bugün bir Yahudi, beni meşru bir doğallıkla kendi cemaatine dahil ettiğinde içimde bir sıkıntı yükseliyorsa, bunun nedeni Yahudi olmayı istememem değil: Yahudi olamamam sadece. Ve yine de olmak zorundalığım. Ve bu zorunluluğa sadece boyun eğiyor değilim, tersine bunu kişiliğimin bir parçası olarak açıkça talep ediyorum. Yahudi olmak: Bendeki müphem sıkıntıyı yaratan şey bu. Burada bu zorunluluğu, bu imkânsızlığı, bu eziyeti, bu beceriksizliği ele almam gerekiyor ve bunu yaparken, bireysel hikâyemin Yahudi olma-

yanları ve olmak zorunluluğu taşımayanları da ilgilendirecek kadar genel bir örnek oluşturduğuna dair müphem bir umut besleyebilirim ancak.

Önce imkânsızlığa dair. Eğer Yahudi olmak, başka Yahudilerle dini bir inancı paylaşmak, Yahudi kültür ve aile geleneğinin bir parçası olmak, ulusal bir Yahudi idealini sahiplenmek anlamına geliyorsa, o halde ben umutsuz bir durumdayım demektir. İsrail Tanrısına inanmıyorum. Yahudi kültürü hakkında pek az şey biliyorum. Kendimi, Noel zamanı küçük bir oğlan çocuğu olarak, geceyarısı ayinine katılmak üzere karlar altında kalmış bir köy yolunda bata çıka yürürken görüyorum; herhangi bir sinagogda görmüyorum. Evde küçük bir talihsizlik yaşandığında, annemin "İsa, Meryem ve Yusuf aşkına" diye seslendiğini işitiyorum; Tanrı'ya yönelmiş İbranice yakarışlar işitmiyorum. Babamın resmine baktığımda –ki imparatorunun kendisini gönderdiği, vatandaşlarının huzur içinde yattığını sandıkları yerde kaldığı için kendisini hiç tanımıyorum– sakallı bir Yahudi bilgesi değil, Birinci Dünya Savaşı'nın üniformasını kuşanmış Tirollü bir Kaiserjäger[53] görürdüm. Yiddiş diye bir dilin varlığından haberdar olduğumda on dokuz yaşındaydım, bununla birlikte dini ve etnik bakımdan bir hayli karışmış olan ailemin, komşular tarafından bir Yahudi ailesi olarak görüldüğünü ve evdeki hiç kimsenin zaten gizlenemeyecek olan bir şeyi inkâr ya da örtbas etmeyi aklından geçirmediğini de çok iyi biliyordum. Tıpkı sınıf arkadaşlarımdan birinin, iflas etmiş bir meyhanecinin oğlu olması gibi, ben de bir Yahudiydim: Kendi başına kaldığında, ailesinin ticari yıkımı belki de o oğlan çocuğu için hiçbir anlam taşımıyordu; ama bizim aramıza karıştığında, öfkeli bir mahcubiyet içinde köşesine çekilirdi, tıpkı bizim de yaptığımız gibi.

Yani Yahudi olmak kültürel bir zilyet, dini bir bağlılık anlamını taşıyorsa eğer, o halde ben bir Yahudi değildim ve asla olamam. Şüphesiz, bir zilyetin elde edilebileceği, bir bağlılığın kurulabileceği ve dolayısıyla Yahudiliğin özgür bir kararın konusu olabileceği söy-

53 1895 yılından itibaren Avusturya-Macaristan ordusu bünyesine katılan ve ağırlıklı olarak Tirol bölgesinden toplanan askerlerle oluşturulan piyade alayları. –*ç.n.*

lenerek itiraz edilebilir buna. İbranice öğrenmemi, Yahudi tarihi ve tarihlerini okumamı, hem dini, hem de milli bir nitelik taşıyan Yahudilik ritüeline inançsız biri olarak da katılmamı kim engelleyebilirdi ki? Peygamberlerden Martin Buber'e kadar tüm Yahudi kültürüne dair gerekli bilgiyle donanmış olarak İsrail'e göç edebilir ve Jochanaan adını alabilirdim. Bir Yahudi olmayı seçme özgürlüğüne sahiptim ve bu benim tümüyle kişisel ve genel insanlık haysiyetimle ilgiliydi. İnanmamı istedikleri şey bu.

Ama gerçekten de var mı böyle bir özgürlüğüm? Sanmıyorum. Kendi kendine edindiği yeni bir kimliğin gururlu taşıyıcısı olan Jochanaan, sahip olduğuna inandığı köklü Hasidizm bilgisi sayesinde, 24 Aralık'ta altın suyuna batırılmış cevizlerle süslü bir Noel ağacını düşlemeye karşı korunmuş olacak mıdır acaba? İbraniceyi akıcı bir biçimde kullanan, samimi İsrailli, böylece ağır bir yerel lehçe konuşan, beyaz çoraplı delikanlıyı silebilecek midir? Kimlik değişimi: Bu, modern edebiyatta alabildiğine esin verici bir oyun olsa da, benim durumumda, yani kişinin insani bütünlüğünü bir ara çözümden medet ummaksızın koruyup koruyamayacağını sınayan bir meydan okuma karşısında –bana öyle geliyor ki– başarısızlığa adeta mahkûmdur. İnsan kaybettiği bir geleneğe yeniden bağlanabilir. Ama kendi gönlüne göre bir gelenek icat edemez; sorun budur. Daha önce bir Yahudi olmadığım için, şimdi de değilim; ve şimdi Yahudi olmadığım için, gelecekte de olamayacağım. Karmel Dağı'nın başında Alp vadilerinin ve yöresel oyunların hatıralarına kapılıp gitmiş bir Jochanaan, bir zamanlar baldırlarını saran çoraplar giymiş delikanlıdan bile daha gayri sahici olurdu. Kendini gerçekleştirmenin diyalektiği: İnsanın olması gereken ve olmak istediği kişiye dönüşerek, olduğu kişi olmasının yolu bana kapalı. Zira metafizik bir töz olarak değil, ama küçük yaşta edinilen deneyimin basit bir birikimi olarak bir-şey-olmanın kaçınılmaz önceliği vardır. Her insan, hayatının ilk dönemlerinde olduğu kişi olmak zorundadır, bu ilk katmanların üzeri daha sonraları örtülmüş olsa bile. Kimse anılarında bulamadığı bir şeye dönüşemez.

Dolayısıyla benim Yahudi olmama izin yok. Ama buna rağmen Yahudi olmak zorunda olduğuma ve bu zorundalık benim Yahudiden başka bir şey olmamı mümkün kılan yolları kapattığına göre,

kendimi hiçbir surette bulamayacak mıyım? Geçmişten yoksun, namevcut bir Evrensel-Soyut'un gölgesi olmaya rıza göstermek ve sadece insan olduğumu söyleyen içi boş bir ifadeye sığınmak zorunda mıyım? Bekleyin. Henüz o noktaya gelmedik. Zorunluluk –hem de nasıl buyurgan bir biçimde!– ortada olduğuna göre, bu imkânsızlık belki de çözülebilir. Sonuçta kimse, benim kanun kaçaklığım sırasında yaptığım gibi saklanarak ve bir soyutlamaya dönüşerek yaşamak istemez. Bir insan? Şüphesiz; insan olmayı kim istemez? Ama ancak bir Alman, bir Fransız, bir Hıristiyan ya da tanımlanabilir herhangi bir toplumsal grubun üyesi olduğunuz zaman insan olursunuz. Ben Yahudi olmak zorundayım ve olacağım; ister dindar, ister dinsiz, ister bir geleneğin içinde, ister dışında, ister Jean ya da Hans, ister Jochanaan olarak. Burada, *neden* öyle olmak zorunda olduğumu anlatacağım.

Okul arkadaşlarının o oğlan çocuğuna "Siz aslında Yahudisiniz," demesiyle başlamadı bu. İlk kez bir Nazi yumruğuyla, Hitler'in iktidara gelmesinden çok önce bir dişimin kırıldığı üniversite kaldırımındaki dövüşle de başlamadı. Biz Yahudiyiz, evet, ne olmuş yani? diye karşılık vermiştim o arkadaşa. Dövüşün ardından, "Bugün benim dişim, yarın seninki, Allah hepinizin belasını versin," diye düşünmüştüm ve dişimden geriye kalan boşluğu ilginç bir düello yarası gibi taşımıştım.

1935 yılında, bir Viyana kahvesinde, önüme bir gazete alıp oturduğum ve kısa bir süre önce sınırın diğer tarafında, yani Almanya'da çıkarılmış olan Nürnberg Yasaları'nı incelediğim sırada başladı. O yasalara şöyle bir göz gezdirmem, bunların beni ilgilendirdiğini fark etmeme yetmişti. Tüm dünya tarafından Alman halkının meşru temsilcisi olarak tanınmış nasyonal sosyalist Alman devletinde ifadesini bulan bir toplum, biraz önce beni her anlamda ve tüm açıklığıyla bir Yahudi yapmıştı, daha doğrusu, eskiden beri sahip olduğum, ama o döneme dek üzerimde önemli bir etkisi olmamış bir bilgiye, yani Yahudiliğime yeni bir boyut katmıştı.

Nasıl bir boyut? İlk anda anlaşılabilen bir boyut değildi bu. Nürnberg Yasaları'nı okuduğum için, yarım saat öncesine oranla daha fazla Yahudi olmamıştım. Yüzüm daha Akdenizli-Semitik hatlara kavuşmuş, çağrışımlarımın alanı, sihirli bir etki sonucu, ansızın

İbranice göndermelerle dolmuş, Noel ağacı bir büyüyle yedi kollu şamdana dönüşmüş değildi. Toplumun hakkımda verdiği hükmün elle tutulur bir anlamı varsa, bu ancak bundan böyle ölümün hedefi haline getirilmem olabilirdi. Ölümün. Evet, ölüm er ya da geç hepimizi teslim alacak. Ama Yahudi ile –ki şimdi yasa ve toplum kararıyla bir Yahudi olmuştum ben– ölüm arasında daha sıkı bir söz kesiliyor; Yahudinin günleri, her saniye geri alınabilecek sahte bir merhamet mühletine dönüştürülüyordu. Bugün bu değerlendirmeleri yaparken, Auschwitz'i ve Nihai Çözüm'ü yersiz bir biçimde, çok daha geriye, 1935 yılına taşıdığımı sanmıyorum. Dahası o yıl, yasayı okuduğum o anda, ölüm tehdidini, daha doğrusu ölüm hükmünü gerçekten işitmiş olduğumdan eminim ve bunun için özel bir tarih hassasiyeti geliştirmiş olmak da gerekmiyordu. Almanya'nın uyanış çağrılarının peşinden, Yahudinin mahvolması için kadere seslenen yakarışları daha önce yüzlerce kere işitmemiş miydim? *Juda verrecke!*[54] – bu, neredeyse neşeyle seslendirilen o *L'aristocrat à la lanterne!*'den[55] kesinlikle farklıydı. Geçmişteki sayısız katliamla tarihsel bağlarını aklınıza getirmeseniz ya da hatta hiç bilmeseniz bile, devrimci bir yaygara değildi bu, tersine bir halkın bir slogana –bir savaş çağrısına!– sığdırdığı, üzerinde eni konu düşünülmüş talebiydi. Yine o günlerden birinde, yaklaşan kış vesilesiyle Ren şehirlerinden birinde düzenlenen bir yardım etkinliğinin resimli bir Alman dergisinde yayımlanan fotoğrafını görmüştüm; resmin ön bölümünde, elektrikli ışıklarla aydınlatılmış Noel ağacının önüne gururla yerleştirilmiş pankartta şu metin okunuyordu: "Kimse aç kalmasın, kimse üşümesin, ama Yahudiler gebersin..." Ve bundan yalnızca üç yıl sonra, Avusturya'nın Büyük Alman Reich'ına katıldığı gün, Goebbels'in radyodan uluyan sesini duydum: Bugünlerde Viyana'da birkaç Yahudinin kendi canına kıymasının o kadar da büyütülecek bir şey olmadığını söylüyordu.

Yahudi olmak, benim için o andan itibaren izne çıkmış bir ölü; öldürülmesi gereken, ancak yalnızca bir rastlantı sonucu olması ge-

[54] *Alm.* Geber Yahudi! –*ç.n.*

[55] *Fr.* Aristokrat fener direğine!; Fransız Devrimi sırasında soyluları darağacına göndermek isteyen ayaklanmacıların kullandığı slogana atıfta bulunuluyor. –*ç.n.*

reken yerde olmayan kişi anlamını kazandı ve sayısız türevleriyle, farklı yoğunluk dereceleriyle bugüne kadar da öyle kaldı. İlk kez Nürnberg Yasaları'nı okurken tüm açıklığıyla hissettiğim o ölüm tehdidi, genel olarak Yahudilerin Naziler tarafından sistematik olarak "aşağılanması" diye adlandırılan bir şeyi de içeriyordu. Bir başka ifadeyle: İnsanlık haysiyetinin inkârı, ölüm tehdidinin ifadesi oluyordu. Yıllar boyunca her gün okuyor ve duyuyorduk. Bizler tembel, kötücül, çirkindik, sadece fenalık yapma konusunda becerikliydik, aklımız yalnızca başkalarına kazık atmaya çalışırdı. Devlet kurmaktan âcizdik, ama bizi konuk eden halklara benzemeye de kesinlikle uygun değildik. Kıllı, yağlı, çarpık bacaklı bedenlerimiz, halka açık havuzları, hatta parklardaki bankları bile kirletiyordu. Kepçe kulaklarımızın ve sarkık burunlarımızın çarpıttığı ve bozduğu iğrenç suratlarımız, düne kadar vatandaşımız olan türdeşlerimizi tiksindiriyordu. Bizler sevilmeye ve dolayısıyla da yaşamaya layık değildik. Bizim biricik hakkımız, biricik vazifemiz, bu dünyadan yok olup gitmekti.

Yahudilerin itibarsızlaştırılmasının, Auschwitz'in çok daha öncesinde de ölüm tehdidiyle özdeş olduğundan hiç kuşkum yok. Jean-Paul Sartre, daha 1946 yılında yayımlanan *Yahudi Sorununa Dair Görüşler*'de bu konuyla ilgili, hâlâ geçerliliğini koruyan bazı hükümlerini paylaşmıştı. "Yahudi sorunu" diye bir şey yoktur, diyordu Sartre, sadece bir antisemitizm sorunu vardır; antisemitizm Yahudiyi, bizzat kendi imgesinin düşmanı tarafından belirlenmesine izin verecek bir durumun içine itmişti. Her iki nokta da itiraz kabul etmez gibi görünüyor bana. Ancak Sartre bu kısa fenomenolojik yazısında, Yahudiyi bu noktaya getiren antisemitizmin tüm o ezici baskısını betimlemekte yetersiz kalmıştı; kaldı ki, büyük yazarın kendisi de muhtemelen o baskının karşı konulamayan şiddetini kavramaktan uzaktı. Yahudi –ki Sartre burada herhangi bir değer vurgusu yapmaksızın, "gayri sahici", yani "evrensel insan" mitinin esiri olmuş Yahudiden söz eder– kaderinden kaçmak isterken kendisini ezenin iktidarına teslim olmuştu. Ancak haksızlık etmemek için belirtmek gerekir ki, Üçüncü Reich yılları boyunca Yahudinin sırtı duvara dayanmıştı ve o duvar da düşmandı. Buradan çıkış yolu yoktu. Zira bizim sevilme ve dolayısıyla yaşama liyakatimizi reddedenler

yalnızca partiyle eşgüdüm içindeki radikal Naziler değildi. Bütün Almanya –hatta Almanya ne kelime– bütün dünya, yer yer belirli bir yüzeysellikle dile getirilen üzüntüye rağmen, bu girişime başını sallayarak onay veriyordu.

Hatırlayalım: İkinci Dünya Savaşı'nın patlak vermesinden sonra, komünist rejimlerin hâkimiyeti altındaki çeşitli ülkelerden Batı'ya sel gibi bir mülteci akını başladığında, tüm bu mültecilerin ancak çok küçük bir azınlığı kendi vatanında doğrudan bir hayati tehdit altında olduğu halde, özgür olduğunu ilan eden dünyanın devletleri iltica hakkı ve yardım sağlama konusunda birbirleriyle yarışıyorlardı. Oysa Almanya'daki Reich sınırları içinde neyle karşı karşıya olduğumuzu, idraki yerinde herkesin çoktandır açıkça görmesi gerekirken, bizi kimse kabul etmek istemiyordu. O koşullar altında, düşman Streicher'in *Stürmer*[56] imgesini derisine dağlarken sahici olsun ya da olmasın; bir Tanrı yanılsamasına ve ulusal beklentiye sığınsın ya da asimile olsun, Yahudinin buna direnecek gücü bulması imkânsızdı. Ancak belirtmek gerekir ki bu zayıflığın, Nazizmin patlak vermesinden önceki dönemde, asimilasyona istekli, hatta asimile olmak için yanıp tutuşan Alman Yahudileri'nin klasik Yahudi öznefretiyle pek az ilgisi vardı. Kendinden nefret edenler, olmak istedikleri şey, yani Alman olamadıklarına inanmışlardı ve kendilerini bu nedenle küçümsüyorlardı. Alman olmayan varoluşlarını kabullenmek istememişlerdi, ancak kimse de kendi Yahudiliklerini reddetmeye zorlamış değildi onları. Buna karşılık 1933 ile 1945 arasında, sahici ya da gayri sahici Yahudilerin, özellikle de içlerindeki en parlak ve namuslu beyinlerin Streicher[57] karşısında boyun eğmeleri, artık ahlaki olmaktan çok toplumsal ve felsefi türden, tümüyle farklı bir teslimiyet edimiydi. Dünya, demiş olmalıydılar kendi kendilerine, bizi böyle tembel, çirkin, işe yaramaz, kötücül olarak görüyor demek; o hal-

[56] *Der Stürmer* (Saldırgan): 1923 yılında Julius Streicher tarafından kurulan antisemitik, popülist haftalık gazete; kullandığı kışkırtıcı-pornografik dille benzerleri arasında bile sivrilmişti. *–ç.n.*

[57] Julius Streicher (1885-1946): Bkz. dipnot 56; Nürnberg Mahkemesi'nde yargılanırken, Yahudi soykırımı hakkında hiçbir bilgisi olmadığını ve yalnızca "yabancı unsurları" ülkeden çıkarmayı amaçlayan bir "doğa dostu" olduğunu öne sürmüştü. İdama mahkûm edildi ve cezası 16 Ekim 1946'da infaz edildi. *–ç.n.*

de böyle bir evrensel mutabakat karşısında hâlâ itiraz etmenin ve öyle *olmadığımızı* söylemenin ne anlamı olabilir ki? Yahudilerin bu *Stürmer* imgesine teslim olmaları, toplumsal gerçekliğin kabulünden başka bir şey değildi: Bu gerçekliğe farklı ölçütlere dayanan bir öz-anlayış temelinde itiraz etmek, yerine göre gülünç ya da çılgınca görünmeye mahkûmdu.

Burada söz almak isteyen kişinin, bu deneyimi yaşamış olması gerekir elbette. Dört bir yandan karşımıza dikilen inkâr duvarının toplumsal gerçekliğini düşündüğümde, Auschwitz-Monowitz'de geçirdiğim dönem geliyor aklıma. Bizzat kampın içinde olduğu kadar, çalışma alanındaki sözde özgür işçiler arasında da, Nazilerin bize dayattığı katı bir etnik hiyerarşi hüküm sürüyordu. Reich kökenli bir Alman, doğudaki ülkelerde yaşayan Alman kökenlilerden daha üstün görülüyordu. Flaman bir Belçikalı bir Valondan daha değerliydi. İşgal altındaki Polonya'dan gelen bir Ukraynalı, Polonyalı vatandaşından daha yüksek bir konuma sahipti. Doğu Avrupalı bir kürek mahkûmu, aynı durumdaki bir İtalyandan daha aşağı görülüyordu. Merdivenin en dibindeki basamakta toplama kampı tutukluları vardı ve onların arasında da Yahudiler en alt kademeyi oluşturuyorlardı. En sefilleri de dahil, Yahudi olmayan tek bir profesyonel suçlu bile yoktu ki, bizim üzerimizde yer almasın. İster o talihsiz Varşova ayaklanmasının ardından Kamp'a atılan gerçek özgürlük savaşçıları olsunlar, ister yalnızca küçük birer yankesici, bütün Polonyalılar bizi aşağılamak konusunda birleşiyorlardı. Aynı şey yarı okuryazar Beyaz Rus işçiler için de geçerliydi. Ama Fransızlar için de. Özgür bir Fransız işçisiyle toplama kampı tutuklusu bir Fransız Yahudisinin konuşmaları hâlâ kulaklarımdadır. *Je suis Français*, demişti tutuklu. *Français, toi? Mais, tu est juif, mon ami*,[58] diye karşılık vermişti memleketlisi; nesnel ve düşmanlık taşımayan bir tonla, zira Avrupa'nın Alman efendileri tarafından verilen dersi, o da korku ve kayıtsızlık karışımı bir tavırla ezberlemişti. Tekrar ediyorum: Dünya, hem kampın içindeki küçük dünya, hem de bizler Viyana'da ya da Berlin'de, Amsterdam'da, Paris'te ya da Brüksel'de geceyarısı evlerimizden alınıp götürülürken, bunu ancak nadiren ve kahramanca

[58] "Ben Fransızım." "Fransız mı, sen mi? Ama sen Yahudisin, dostum." *–ç.n.*

bazı tekil olaylar haricinde protesto etmeyen dışarıdaki büyük dünya, Almanların bize tahsis ettikleri yeri onaylamıştı.

Nürnberg Yasaları'nın ilanıyla başlayan ve bunun doğrudan bir sonucu olarak Treblinka'ya kadar varan, biz Yahudileri haysiyetsizleştirme davasını, bizim, benim tarafımda, haysiyetin yeniden kazanılmasına yönelik eşdeğer bir dava karşılıyordu. Benim açımdan bu dava bugüne dek kapanmış değildir. Davanın aşamalarını ve geçici sonucunu anlamak için gösterdiğim çabayı burada aktarmama izin verilmesini isterim, okurun da bu yolda bana bir süre daha eşlik etmesi ricasıyla birlikte. Bu kısa, ama yürünmesi zor bir yol; engeller ve tuzaklarla dolu. Zira elimden ilk kez 1935'te alınan, 1945'e kadar benden resmi olarak esirgenen, belki bana bugün bile verilmek istenmeyen ve dolayısıyla kendi çabamla kazanmak zorunda olduğum bu haysiyet sonuçta nedir? Haysiyet nedir aslında?

Yukarıda kurduğum özdeşleştirmeyi, yani haysiyetsizleştirme ve ölüm tehdidi arasındaki özdeşliği tersine çevirerek, buna bir cevap bulmayı deneyebiliriz. Eğer haysiyetten mahrum edilmenin hayattan mahrum bırakılmak dışında bir anlam taşımadığını düşünmekte haklıysam, o halde haysiyet de, hayat hakkı demek olmalıdır. İlave olarak söylediklerim de doğruysa, yani haysiyetin onayı ve reddi toplumsal rıza temelinde gerçekleşen edimlerse; haysiyetimizi inkâr eden bir toplumsal yapının karşısına, kendimizi pekâlâ onurlu "hissettiğimiz" iddiasıyla çıkmamız bir anlam taşımayacaksa, dolayısıyla burada kişinin "öz-anlayışı" temelinde temyizi mümkün olmayan bir hüküm söz konusu ise – eğer tüm bunlar doğruysa, o zaman haysiyetin yeniden kazanılması uğruna gösterilen çabaların ne geçmişte bir değeri olmuştur, ne de şimdi olacaktır. Bu durumda haysiyetsizleştirme, yani ölüm tehdidi altında yaşamak, kaçınılması imkânsız bir kader olurdu. Ancak ne mutlu ki, durum tam da bu mantığın istediği gibi değil. Şurası doğru şüphesiz: İster herhangi bir makamın itibarı, ister mesleki itibar ya da en genel anlamıyla vatandaşlık haysiyeti olarak anlaşılsın, haysiyet ancak toplum tarafından verilebilir ve sadece bireysel iç-alanda ileri sürülen bir iddia ("Ben bir insanım ve siz ne yapsanız, ne söyleseniz de, benim insan olarak bir haysiyetim var!") içi boş bir düşünce temrini ya da kuruntu olmaktan öteye gidemez. Ancak haysiyetsizleştirilmiş, ölümle tehdit edil-

miş insan –ve burada nihai hükmün mantığını kırıyoruz– kaderini üstlenerek ve aynı anda ona karşı başkaldırarak, toplumu haysiyeti konusunda ikna edebilir.

İlk adım, toplumsal yapının verdiği hükmü verili bir gerçeklik olarak, hiçbir şarta bağlı kılmadan kabullenmek olmalıdır. 1935 yılında Nürnberg Yasaları'nı okuduğumda ve bunların beni işaret etmekle kalmadığını, aynı zamanda Alman halkı tarafından zaten çoktan verilmiş olan o "Geber Yahudi!" hükmünün, hukuki-metinsel ifadesi olduğunu anladığımda, zihinsel bir firar başlatabilir, savunma mekanizmalarını harekete geçirebilir ve böylelikle itibarımın iadesine yönelik dava hakkımı kaybedebilirdim. O zaman kendime şunu söylerdim: Pekâlâ, demek nasyonal sosyalist devletin, Alman *pays légal*'inin (hukuki ulus) isteği bu; ama bunun gerçek Almanya'yla, *pays réel* (hakiki ulus) ile hiçbir ilgisi yok, o beni dışlamayı düşünmüyor. Ya da beni kelimenin tam anlamıyla alt-insan (*Untermensch*) olarak saçma bir biçimde damgalayanın, yalnızca Almanya gibi, maalesef kanlı hezeyanlara kapılmış bir ülke olduğunu, oysa İngilizlerin, Fransızların Amerikalıların, Rusların yaşadığı, dışarıdaki büyük ve engin dünyanın, neyse ki, Almanya'yı kasıp kavuran bu kolektif paranoyaya karşı bağışıklık taşıdığını öne sürebilirdim. Ya da nihayet, hem Alman bir *pays réel* bulunduğu, hem de Almanların akıl hastalığına karşı bağışık bir dünya olduğu yanılsamasından kurtulur ve kendime şunu telkin ederdim: Benim hakkımda söylenenlerin hiçbiri doğru değil. Doğru olan, benim kendimi iç dünyamda nasıl gördüğüm ve anladığımdır; ben kendim için ve kendi içimde neysem oyum, başka bir şey değil.

Bu baştan çıkarıcı yanılsamaya zaman zaman kapılmadığımı söyleyemem. Sadece, sonunda buna direnmeyi öğrendiğimi ve Üçüncü Reich'la tüm ilişkilerini infial içinde ve oybirliğiyle koparmaya hiçbir biçimde yanaşmayan dünyayı, haysiyetim konusunda ikna etmenin gerekliliğini, daha o zamanlarda, yani 1935 yılında bile belli belirsiz hissettiğimi ifade edebilirim. Muğlak bir biçimde olsa bile, bu hükmü olduğu haliyle kabullenmem gerektiğini, ancak dünyayı bu kararını gözden geçirmeye zorlayabileceğimi anlamıştım. Dünyanın hükmünü, başkaldırıyla aşma kararlılığı içinde kabullendim.

Başkaldırı: Bu da o şatafatlı sözlerden biri şüphesiz. Bir kahraman olduğumu ya da kendimi güya bir kahraman gibi göstermeye çalıştığımı akla getirebilir. Oysa kesinlikle öyle biri değildim. Plakalarında POL yazan o küçük, gri Volkswagen'ler, önce Viyana'da, ardından Brüksel'de yoluma çıktığı zaman, korkudan nefesim kesiliyordu. Kapo bana vurmak üzere elini kaldırdığında, bir kaya gibi dimdik durmuyor, tersine tortop oluyordum. Ve buna rağmen, haysiyetimi yeniden kazanmak üzere bir dava başlatmayı denedim ve bu bana, fiziksel olarak hayatta kalmanın da ötesinde, o kâbusu ahlaki olarak atlatabilmem için asgari bir imkân sağladı. Başarı haneme yazabileceğim çok fazla bir şey yok, yine de bir kenara kayıt düşmüş olayım: Kaçamak yollardan uzlaşmak için bazı imkânlar olduğu halde, Yahudiliğimi sahiplendim. Verili siyasi şartlar altında başarıya ulaşma şansı pek cılız bir direniş hareketine katıldım. Ayrıca sonunda, ben ve benim gibilerin çoğu zaman unuttukları ve direniş için ahlaki güçten daha önemli olan bir şeyi yeniden öğrendim: yumruğa yumrukla karşılık vermeyi.

Tutuklu görevli Juszek, zindeliğiyle insanın içine korku salan, meslekten suçlu o Polonyalı, hâlâ gözlerimin önündedir. Auschwitz'de önemsiz bir olayı bahane ederek yüzüme bir yumruk indirmişti bir seferinde; komutası altındaki Yahudilere öyle davranmayı alışkanlık haline getirmişti. O anda, topluma karşı uzun süre önce açmış olduğum temyiz davasını bir adım daha ileriye taşımanın bana bağlı olduğunu içime işleyen bir keskinlikle hissettim. Açık bir başkaldırı içinde ben de görevli Juszek'in suratına bir tane indirdim: Haysiyetim bir yumruk darbesi olarak çenesine oturdu – ve sonunda, bedensel açıdan çok daha güçsüz olduğum için, altta kalan ve feci bir dayak yiyen taraf olsam da, bunun artık benim için hiçbir önemi yoktu. Yediğim dayağın acısını hissederken, kendimden memnundum. Ama cesur ve şerefli bir davranış gösterdiğim için değil, sadece hayatta tüm benliğimiz ve tüm kaderimizin bedenden ibaret kaldığı durumlar olduğunu çok iyi kavradığım için. Ben bedenimdim, başka bir şey değil: açlıkta, yediğim yumrukta, vurduğum yumrukta. Dermansız kalmış ve pislikten kabuk bağlamış bedenim benim sefaletimdi. Vurmaya hazırlanırken gerilen bedenimse benim fiziksel ve metafizik haysiyetimdi. O an içinde bulunduğum gibi durumlarda

bedensel şiddet, dağılmış bir kişiliği yeniden tesis etmenin biricik aracıdır. Ben, bir yumruk olarak bendim – hem kendim için, hem de hasmım için. Daha sonra Frantz Fanon'un *Yeryüzünün Lanetlileri* adlı kitabında, sömürge halklarının davranışı üzerine geliştirdiği kuramsal bir analizde okuduğum şeyi, ben o dönemde bir insanın yüzüne indirdiğim yumrukla, haysiyetime toplumsal bir ifade kazandırarak gerçekleştirmiştim. Yahudi olmak, dünya tarafından verilen ölüm hükmünün kabullenilmesiydi. Tam da bir dünya hükmü olarak verildiği için, kişinin bu karardan kendi içselliğine çekilerek kaçmaya çalışması ancak bir utanç vesilesi olurdu, oysa Yahudiliğin kabulü aynı zamanda bu karara başkaldırmak anlamına geliyordu. Ben, kendi içimde soyut insanlığıma dayandığım için değil, tersine verili toplumsal gerçekliğin içinde kendimi başkaldıran bir Yahudi olarak bulduğum ve gerçekleştirdiğim için insan oluyordum.

Bu davanın devam ettiğini söylemiştim; hâlâ da ediyor. İçinde bulunduğumuz şu anda, benim açımdan ne kazanıldı, ne de kaybedildi. Nasyonal sosyalist Reich'ın çöküşünden sonra, dünyanın kökten değiştiğine inanabildiğim bir an olmuştu. O dönemde, ne kadar mütevazı olursa olsun, direniş hareketi içindeki kendi etkinliğim sayesinde, Varşova gettosunun kahramanca ayaklanması sayesinde, ama hepsinden önce de dünyanın beni haysiyetsizleştirenlere bakışındaki horgörü sayesinde haysiyetimin tümüyle onarıldığı gibi bir yanılsamaya kısa bir süre için kapılabilmiştim. Haysiyetimizden yoksun bırakılmış olmamızın tarihsel bir hata, bir sapkınlık, dünyanın başından geçmiş kolektif bir hastalık olduğunu, ama Alman generallerin Reims'de, Eisenhower'in önünde teslimiyet beyanını imzaladıkları anda yeniden şifa bulunduğunu düşünebilmiştim. Yanıldığımı anlamam çok uzun sürmedi. Yahudilerin gömüldüğü toplu mezarlar henüz açılmıştı ki, Polonya ve Ukrayna'da Yahudi aleyhtarı huzursuzluklar patlak verdi. Fransa'da, zaten her daim kolayca etkilenen küçük burjuvazi, işgalcilerinin mikrobunu kapmıştı. Hayatta kalanlar ve kaçanlar döndüklerinde ve eski evlerini geri istediklerinde, sıradan ev kadınlarının memnuniyetle kızgınlık karışımı tuhaf bir tavır içinde dile getirdikleri sözlerle karşılaşabiliyorlardı: *Tiens, ils reviennent, on ne les a tout de même pas tous tué.*[59] Daha önce antisemitizmin hemen hiç görülmediği Hollanda gibi ülkelerde

bile, Alman propagandasının bir kalıntısı olarak ansızın bir "Yahudi sorunu" ortaya çıkıvermişti; artık neredeyse hiç Yahudi kalmamış olmasına rağmen. İngiltere, mandası Filistin'in kapılarını kamplardan ve zindanlardan kurtulup göç etmeye çalışan Yahudilere kapıyordu. Çok kısa bir süre içinde, pek az şeyin değiştiğini; potansiyel cellat şimdi ihtiyatlı davranarak kendini dizginliyor olsa da, hatta gerektiğinde yaşananları onaylamadığını yüksek perdeden ilan etse de, ben hâlâ vadesi dolmamış o idam mahkûmu olduğumu anlamak zorunda kaldım.

Gerçekliği anlıyordum. Ama bu gerçekliğin beni, deyim yerindeyse bir antisemitizm tartışması açmaya yöneltmesi mi gerekiyordu? Kesinlikle hayır. Antisemitizm ve Yahudi sorunu, tarihsel, toplumsal ve düşünsel fenomenler olarak beni ilgilendirmiyordu ve hâlâ da ilgilendirmiyor. Bunlar tamamıyla antisemitlerin meselesidir, utancı ya da hastalığıdır. Bunun üstesinden gelmesi gerekenler antisemitlerdir, ben değilim. Dini, ekonomik ve diğer faktörlerin Yahudilere yönelik zulümdeki payını araştırmaya kalkışsaydım, onların kirli ellerini güçlendirmiş olurdum. Bu türden araştırmalara yanaşmakla, katledilenlerin daha suçlu olduklarını değilse bile, en az katiller kadar suçlu olduklarını öne süren sözde tarihsel nesnelliğin entelektüel oyununa alet olurdum. Bende bir yara açılmıştı. Bana düşen, bu yarayı dezenfekte etmek ve pansuman yapmaktı, yoksa zalimin sopasını neden kaldırdığı üzerine kafa yormak ve sonuçta bu muhakemeden çıkarsanacak bir gerekçeyle onu kısmen mazur göstermek değildi.

Antisemitler beni ilgilendirmiyordu; benim başa çıkmam gereken şey, sadece kendi varoluşumdu. Bu da yeterince zordu. Savaş yılları boyunca karşıma çıkan bazı imkânlar artık yoktu. 1945 ile 1947 arasında, aptal ya da meczup gibi görünmeyi göze almadan, giysilerime sarı bir yıldız iliştiremezdim şüphesiz. Artık düşmanın suratına bir yumruk indirmenin imkânı da kalmamıştı, çünkü düşmanı tanımak eskisi kadar kolay değildi. Geride kalan savaş ve nasyonal sosyalizm yıllarındaki kadar acil olmakla birlikte, aldatıcı bir barış ikliminde artık muazzam ölçüde zorlaşan bir görev haline ge-

[59] *Fr.* Bak, geri dönüyorlar, demek ki hepsini öldürmemişiz. *–ç.n.*

len haysiyetin yeniden kazanımı, bir gereklilik ve arzu olmayı sürdürüyordu. Ancak hiç değilse fiziksel başkaldırının mümkün olduğu yıllara oranla, şimdi bir zorunluluk ve imkânsızlık karşısında bulunduğumu daha iyi anlamıştım.

Bu noktada kısa bir ara vermek ve benim deneyim alanımdan konuşmayan tüm diğer Yahudilerden kendimi ayırmak zorundayım. Fransız filozof Robert Misrahi *La condition réflexive de l'homme juif* (Yahudi'nin Düşünümsel Durumu) başlıklı kitabında şöyle diyordu: "Nazi Felaketi, bundan böyle her Yahudinin varoluşunda mutlak ve radikal bir referans noktası olacaktır." Bundan kuşku duymak mümkün değil, ancak ben her Yahudi bilincinin bu ilişkiyi kurabilecek yetkinliğe sahip olmadığından eminim. Yalnızca benimki gibi bir kaderi ardında bırakmış olanlar, 1933 ile 1945 arasındaki yılları sahiplenebilirler. Bunu asla gurur duyarak söylemiyorum. İnsanın yapmadığı, sadece maruz kaldığı bir şeyle böbürlenmesi fazlasıyla gülünç olurdu. Bu kederli ayrıcalığımı daha ziyade utanarak vurguluyor ve şunu hatırlatmak istiyorum: Felaket[60] tüm Yahudiler için bir referans noktası oluşturuyor olsa da, o feci olayı olduğu ve yine olabileceği haliyle yalnızca bizler, yani kurban edilenler, zihnimizde canlandırabiliriz. Diğerlerinin duygudaşlık kurmalarının önünde bir engel yok. Dün kendi başlarına gelmiş olabilecek veya yarın gelebilecek bir kader üzerine uzun uzadıya düşünebilirler. Onların bu düşünsel çabasını saygıyla karşılarız, ancak bu, kuşkucu bir saygı olur ve onlarla konuşurken çok geçmeden suskunluğa gömü-

60 Améry'nin kullandığı, "felaket" anlamına gelen Almanca *Katastrophe*, İngilizce çeviride *Holocaust* sözcüğüyle karşılanmıştır. Ancak bunun isabetli bir seçim olduğunu söylemek zordur, çünkü Hıristiyan ilahiyatında uzun bir tarihe ve derin köklere sahip bu kavram, "kutsal ve yüce bir amaç uğruna verilen kurban/adak" anlamını da içerir; dolayısıyla Yahudi soykırımını nitelemek üzere kullanıldığında kaçınılmaz olarak sinik bir yananlam kazanmakta, bir tür hüsnü tabire dönüşmektedir. Bu kavramı, yerleşmiş olduğu için, "kerhen" kullandığını belirten Primo Levi'nin aksine, Agamben, Auschwitz kitabında, sözcüğün tarihsel-semantik bir çözümlemesini yaptıktan sonra, bu kavramı kullanmayacağını özellikle vurgular; bkz. Giorgio Agamben, *Auschwitz'den Artakalanlar*, çev. Ali İhsan Başgül, Ankara: Kitle, 2004. Çeviride kavramın özgün kullanımını ve biricikliğini vurgulamak amacıyla Felaket sözcüğünü büyük harfle vermeyi tercih ettim. –*ç.n.*

lür ve kendi kendimize mırıldanırız: Devam edin, iyi insanlar, istediğiniz kadar kafa patlatın, yine de fili tarif eden körler gibi konuşuyorsunuz.

Parantezi kapatıyorum. Yeniden kendimle ve birkaç yakın arkadaşımla baş başayım. Artık kendini bize açıkça göstermeyen bir şeye karşı şiddet kullanarak tepki gösterme fırsatını hiçbirimize tanımayan savaş sonrası yıllarına bir kez daha dönüyorum. Kendimi yeniden bir zorunluluk ve imkânsızlık karşısında buluyorum.

Bu imkânsızlığın herkes için geçerli olmadığı aşikâr. İster Kievli işçiler olsun, ister Brooklynli girişimciler ya da Negevli köylüler, bu dönemin Yahudileri arasında, Yahudiliklerini daima müspet bir olgu olarak yaşamış ve yaşamakta olan yeterince erkek ve kadın var. Onlar Yiddiş dili ya da İbranice konuşuyorlar. Şabat kutluyorlar. Talmud metinlerini yorumluyor ya da genç birer asker olarak Davud Yıldızı'nı taşıyan mavi-beyaz bayrağın altında esas duruşa geçiyorlar. Onlar, şakakları bukleli büyükbabalarının resmi önünde dini veya ulusal duygularla ya da yalnızca kişisel bir hürmetle eğilen bir topluluğun üyeleri olarak *Yahudiler*. Burada olsa olsa konudan bir an için saparak, sosyolog George Friedman'la birlikte, kendimize tali bir soru yöneltebiliriz: Onların soyları da Yahudi olarak kalacak mı, yoksa gerek Yahudinin yerini daha bugünden İsraillinin aldığı Akdeniz'de, gerekse kendileri de milli özelliklerini kaybetmekte olan ev sahibi ülkelerden ziyade, teknoloji ve sanayi dünyasının oluşturduğu daha geniş ölçekli bir bütünlüğün içinde topyekûn eriyebilecekleri diasporada, Yahudi halkının sonu mu yaklaşıyor?

Bu soruyu bir kenara bırakıyorum. Etnik ve dini bir topluluk olarak Yahudi halkının varlığını sürdürmesi ya da kaybolması benim ruhumda çalkantılar yaratmıyor. Kendi değerlendirmelerimde, bir geleneğin koruması altında oldukları için Yahudi olan Yahudileri dikkate almam mümkün değil. Ben yalnızca kendi adıma konuşabilirim – ve belki dikkatle de olsa, sayıları şüphesiz milyonlara varan, Yahudiliklerine doğal bir afet gibi maruz bırakılmış ve buna bir Tanrıları, bir tarihleri, bir Mesih ya da ulus beklentileri olmaksızın dayanmak zorunda olan çağdaşlarım adına söz alabilirim. Onlar için, benim için Yahudi olmak, dünün trajedisini içsel bir baskı gibi hissetmek demektir. Sol önkolumda Auschwitz numaramı taşıyorum;

bu rakam Tevrat'tan ya da Talmud'dan daha çabuk okunuyor ve buna rağmen daha derin bir bilgi aktarıyor. Üstelik Yahudi varoluşunun temel kaidelerinden de daha bağlayıcı. Kendime ve beni kendilerinden biri gibi görmeyen dindar ve milliyetçi Yahudiler de dahil olmak üzere, tüm dünyaya "Ben bir Yahudi'yim," diyorsam, burada o Auschwitz numarasının özetlediği gerçekliği ve imkânları kastediyorum.

Kurtarılmamdan bu yana geçen yirmi yıl zarfında, bir varoluşu müspet yollardan tanımlamanın önemli olmadığını yavaş yavaş anladım. Başkaları tarafından Yahudi olarak görülen birinin Yahudi olduğunu, Sartre bir zamanlar yazmıştı zaten ve daha sonra Max Frisch de *Andorra*'da bunu bir drama olarak sergiledi. Bu yaklaşımın düzeltilmeye ihtiyacı yok, ancak belki geliştirilebilir. Yani başkaları, tıpkı marangoz olmak isteyen, ama ancak tüccar olmasına izin verilen *Andorra*'daki o zavallıya da yaptıkları gibi, beni Yahudi olarak kabul etmek istemeseler de, sadece toplumsal çevrenin beni açıkça bir gayri-Yahudi olarak belirlememesi bile beni Yahudi yapar. Bir şey olmak, bir başka şey *olmamak* anlamına gelebilir. Bir gayri-gayri-Yahudi olarak Yahudi'yim ben, Yahudi olmak ve Yahudi olmayı istemek zorundayım. Bunu kabullenmek ve gündelik hayatımda olumlamak zorundayım: Yahudiler hakkında ahmakça şeyler anlatılan bir manav sohbetine rengimi belli ederek müdahale ederken, radyodan tanımadığım insanlara seslenirken ya da bir dergiye yazı yazarken.

Ama Yahudi olmak, dün yaşanmış ve yarın yaşanmayacağını kesin bir biçimde söyleyemeyeceğimiz Felaketi içimde taşıma görevinin ötesinde, bir *korkudur* aynı zamanda. Her sabah uyandığımda, önkolumdaki Auschwitz numarasını okuyabiliyorum; bu, varoluşumun en derindeki kılcal köklerine dokunuyor; hatta bütün varoluşumun bundan ibaret olmadığından bile emin değilim. O zaman kendimi yaklaşık olarak, polisten ilk yumruğu yediğim andaki gibi hissediyorum. Her gün dünyaya güvenimi yeniden kaybediyorum. Müspet tanımı olmayan Yahudi –çekinmeden Felaket Yahudisi de diyebiliriz ona– dünyaya güvenmeden yaşama ayak uydurmak zorunda. Komşu kadın dostça selam verir, *Bonjour Monsieur*; şapkamı çıkarırım, *Bonjour Madame*. Ama *Madame* ve *Monsieur*, birbirlerine gök-

yüzündeki yıldızlar kadar uzaktırlar, çünkü daha dün bir *Monsieur* götürülürken, bir *Madame* başını çevirmiştir ve bir *Monsieur*, hareket eden arabanın parmaklıklı pencerelerinin ardından *Madame*'ı, Yahudilere daima kapalı kalan aydınlık ve katı bir cennetten inmiş taştan bir melek gibi görmüştür. *La population*'u, halkı, herhangi bir göreve davet eden resmi bir ilan okuyorum; sözgelimi çöp bidonlarının vaktinde çıkarılması ya da filanca milli bayramda bayrak asılması isteniyordur. *La population.* Bana Kafka'nın şatosu kadar kapalı o dünya-dışı krallıklardan biri daha, çünkü *la population* dün beni saklamaktan ölesiyle korkuyordu ve yarın kapısını çaldığımda, daha büyük bir cesaret gösterebileceği de maalesef şüphelidir.

Felaketten bu yana yirmi yıl geçti. Bizimkiler açısından şan ve şerefle dolu yıllar. Nobel ödülü kazananların bereketi... René Mayer, Pierre Mendès France adını taşıyan Fransa başbakanları... Antikomünist Amerikan vatanseverliğinin en tumturaklı örneklerini sergileyen Goldberg adında Amerikalı bir BM delegesi... Benim bu barışa güvenim yok. İnsan hakları beyanatları; demokratik anayasalar; özgür dünya ve özgür basın. Hiçbir şey beni 1935'te uyandığım o gaflet uykusuna yeniden yatıramaz. Bir Yahudi olarak, büyük acılar çektirmeyen ama kesinlikle ölümle sonuçlanacak o rahatsızlıklardan birini taşıyan hasta bir adam gibi geçiyorum hayatın içinden. Adam o hastalığının sıkıntısını her an hissetmiyor. Benliğini, Peer Gynt gibi, bir soğan misali soyduğunda, hastalığını bulamıyor. Okula ilk gidişi, ilk aşkı, yazdığı ilk mısralar: Bunlarla hiçbir ilgisi yok. Ama o şimdi bir hasta, hem de bir terzi, muhasebeci ya da şair olduğundan daha öncelikli ve derinlikli bir biçimde. Tıpkı benim de tamamen olmadığım şey, yani öncelikle bir Yahudi olmam gibi, çünkü ben bir Yahudi'ye dönüşmeden önce yoktum. Hasta adam için kaçamayacağı ölüm neyse, benim için de tehdit o. *Bonjour, Madame, Bonjour, Monsieur*; böyle selamlaşıyorlar. Ama o kadın, hasta komşusunun rahatsızlığını, ölesiye çekme pahasına üzerine alamaz ve almayacak. Ve böylece birbirlerine hep yabancı kalacaklar.

Dünyaya güven duymayan bir Yahudi olarak, çevreme karşı yabancı ve yalnız duruyorum ve tek yapabildiğim bu yabancılığımla yaşamaya alışmak. Yabancılığımı, kişiliğimin asli bir unsuru gibi kabullenmek zorundayım; devredilemeyen bir mülk gibi sabırla sa-

hiplenmeliyim onu. Hâlâ ve her gün yalnız buluyorum kendimi. Dünün katillerine ve yarının potansiyel saldırganlarına, cürümlerinin ahlaki hakikatini göstermeyi başaramadım, çünkü dünya, bir bütün olarak, bana bu konuda yardımcı olmadı. Dolayısıyla bir zamanlar işkence altında olduğum gibi yalnızım. Çevremdekileri, o zamanki işkencecilerimi gördüğüm gibi, insan-karşıtları olarak görmüyorum. Onlar benden ve yamacıma sinsice sokulan tehlikeden etkilenmeyen eşlikçiler. Selam vererek ve bir düşmanlık hissetmeden geçiyorum önlerinden. Onlara yaslanamam; sadece müspet olarak tanımlanamayan Yahudiliğime yaslanabilirim; o benim yüküm ve dayanağım.

Hâlâ hükümsüz kılınmamış ölüm kararını toplumsal bir gerçeklik olarak kabullendiğim dünya ile benim aramda ortak bir bağ kurulsa bile, polemiğin içinde kaybolup gidiyor. Duymak istemiyor musunuz? Dinleyin. Kayıtsızlığınızın sizleri ve beni her an yeniden nerelere sürükleyebileceğini bilmek istemiyor musunuz? Ben size söylüyorum. Yaşananlar sizi hiç ilgilendirmiyor, çünkü bilmiyordunuz ya da çok gençtiniz ya da henüz bu dünyaya bile gelmemiştiniz, öyle mi? Görmek zorundaydınız; gençliğiniz size imtiyaz sağlamaz; babalarınızla bağlarınızı koparın.

Daha önce hınç duygularımı çözümlerken değinip geçtiğim soruyu kendime bir kez daha sormak zorundayım: Acaba ben bir ruh hastası mıyım ve bu çektiğim sıkıntı, tedavisi olmayan bir hastalık değil de, yalnızca bir histeri mi? Bu sadece retorik bir soru. Ben bunun cevabını kendime çok önceden ve tüm açıklığıyla verdim. Bana bu rahatsızlığı yaşatan şeyin bir nevroz değil, tersine üzerinde hassasiyetle düşündüğüm bir gerçeklik olduğunu biliyorum. Duyduğum o "Geber!" haykırışları ve yanlarından geçtiğim insanların kulağıma çalınan sözleri histerik sanrılar değildi: Yahudilerde mutlaka şaibeli bir şeyler olmalıymış, yoksa onlara bu kadar sert davranılmazmış. Viyana'da samimi bir sosyal demokrat işçinin karısı, "Yahudileri tutukladıklarına göre, demek ki onlar da bir işler çevirmiş olmalı," demişti. İnsancıl ve vatansever düşüncelere sahip bir adam, Brüksel'de "Bu Yahudilere yapılanlar çok gaddarca, *mais enfin*...[61]" diye başlayıp faraziyelerini sıralıyordu. Dolayısıyla ne şimdi, ne de

61 *Fr.* ama yine de... –*ç.n.*

geçmişte bir akıl hastası olduğum, tersine nevrozun bizzat tarihsel olaylarda yattığı sonucuna varmak zorundayım. Deli olan ötekiler, ve ben psikiyatri kliniğinde bir rehberli tura katılmışken, ansızın doktorları ve bakıcıları gözden kaybederek hastaların arasında çaresiz kalmış, aklı tamamen yerinde biriyim. Ancak bu delilerin hakkımda verecekleri hüküm, her an infaz edilebileceği için tümüyle bağlayıcı ve benim akıl sağlığımın zerre kadar önemi yok.

Bu düşüncelerin sonuna yaklaşıyoruz. Bu dünyada nasıl ayakta kaldığımı açıkladıktan sonra, artık kavim akrabalarımla aramda nasıl bir ilişki olduğunu ifade etmemin zamanı geldi. Ama onlar gerçekten de benim akrabalarım mı? Bir ırk araştırmacısının dış görünüşümde saptayabileceği şu ya da bu Yahudi özelliği, ancak şamata gürültü içinde Yahudi avına çıkmış bir halk topluluğunun ortasına düşmüşsem önem taşıyabilir. Yalnız başıma ya da Yahudilerin arasında olduğumda bunların hiçbir önemi yoktur. Bir Yahudi burnuna mı sahibim? Kıyım başlamışsa, beni felakete sürükleyebilir bu. Ancak dünyadaki başka hiçbir Yahudi burnuyla aramda bir bağ oluşturmaz. Bana uyup uymadığını bilmediğim Yahudi görünüşü, başkalarının meselesidir ve benim için ancak onların benimle kurdukları nesnel ilişki içinde bir önem taşır. Johann von Leers'in[62] *Juden sehen euch an* (Yahudiler Sana Bakıyor) adlı kitabından fırlamış gibi görünseydim bile, bu benim için öznel bir gerçeklik olmaz ve Yahudi hemcinslerimle benim aramda, muhtemel bir kader ortaklığı oluştursa da, müspet bir cemaat yaratmazdı. O halde geriye Yahudilik ile benim aramdaki düşünsel, ya da daha doğru bir ifadeyle, bilinçli olarak algılanan ilişki kalıyor.

Bunun bir ilişkisizlik hali olduğunu yazının başında söylemiştim. Yahudi olarak Yahudilerle paylaştığım hemen hiçbir şey yok: ne dil, ne kültürel bir gelenek, ne çocukluk hatıraları. Avusturya'nın Vorarlberg vilayetinde, İbraniceyi akıcı bir biçimde konuşan bir hancı ve kasap yaşadığı anlatılırdı bana. O adam benim büyükbabamdı. Onu hiç görmedim ve yakında ölümünün üzerinden yüz yıl geçmiş olacak. Felaketten önce Yahudiliğe ve Yahudilere olan ilgim öylesine zayıftı ki, o sıralarda tanıdıklarımdan hangisinin Yahudi olduğu-

62 Nasyonal sosyalist gazeteci (1902-1965). *–ç.n.*

nu, hangisinin olmadığını istesem bile söyleyemezdim. Yahudi tarihinde kendi geçmişimi; Yahudi kültüründe kendi mirasımı; Yahudi folklorunda kendi hatıralarımı bulmak için göstereceğim her çaba sonuçsuz kalmaya mahkûm olurdu. İnsanın benliğini kurduğu yıllarda içinde yaşadığım çevre, bir Yahudi çevresi değildi; bu geriye döndürülemez. Ancak Yahudi benliğimin peşindeki bir arayışın meyve vermeyecek olması, dünyanın tehdit altındaki tüm Yahudileriyle dayanışmamın önünde kesinlikle bir engel oluşturmaz.

Moskova'da Hamursuz Bayramı (Pesah) için mayasız ekmek üreten kaçak bir fırının ortaya çıkarıldığını ve fırıncının tutuklandığını okuyorum gazetede. Yahudilerin törensel ekmeği Matsa bir gıda maddesi olarak galeta kadar çekmiyor ilgimi. Buna rağmen Sovyet makamlarının gerçekleştirdiği işlem beni huzursuz ediyor, hatta öfkelendiriyor. ABD'deki bir işadamları cemiyeti, diye çalınıyor kulağıma, Yahudileri üye olarak kabul etmiyormuş. Besbelli can sıkıcı böyle bir burjuva derneğinin üyesi olmak aklımdan bile geçmez, ancak derneğe yazılmak için başvuran Yahudilerin sorunu benim de meselem oluyor. Bir Arap devlet adamının İsrail'i haritadan silmek istemesi, beni canevimden vuruyor, oysa ki İsrail'e hiç seyahat etmedim ve o ülkede yaşamak için en ufak bir heves bile hissetmiyorum. Sartre'a göre bir fikir değil, soykırım suçuna yatkın ve hazır olmak anlamına gelen antisemitizm karşısında özgürlükleri, eşitlikleri ya da hatta fiziksel varlıkları tehdit altında olan Yahudilerle dayanışma benim için *sadece* bir tepki değil: Bu dayanışma benim kişiliğimin bir parçası ve haysiyetin yeniden kazanılması için verdiğim mücadelenin silahı. Müspet tanımlanabilirlik anlamında Yahudi olmadan, Yahudiler hakkında verilmiş dünya hükmünün bilgisi ve kabulüyle Yahudi olmayı başarır ve sonunda tarihsel temyiz davasına müdahil olabilirsem, ancak o zaman özgürlükten söz etmeye hakkım olur.

İnançlı ya da inançsız, ulusçu ya da asimile olmaya hazır Yahudi çağdaşlarımla beni birleştiren her şey tehdit karşısındaki bu dayanışmadan ibaret. Bu onlara çok az görünebilir ya da hatta hiçbir şey ifade etmeyebilir. Ancak bu benim için ve varlığımı sürdürebilmem için çok şey ifade ediyor; belki de Proust'un kitaplarına duyduğum hayranlıktan, Schnitzler'in hikâyelerine gösterdiğim düşkünlükten, Flaman manzaraları karşısında aldığım hazdan bile daha

çok. Proust'tan ve Schnitzler'den ve Kuzey Denizi'nden esen rüzgârda eğilmiş kavaklardan mahrum kalmak, beni şimdi olduğumdan daha yoksul kılardı, ama yine bir insan olurdum. Fakat tehdit altındakilerle kurduğum bu aidiyet hissi olmasa, benliğini feda etmiş bir gerçeklik firarisine dönüşürdüm.

Gerçekliği, altını çizerek vurguluyorum, çünkü benim için son kertede önemli olan tek şey o. Beni bir Yahudi'ye dönüştüren antisemitizm bir cinnet olabilir; burada tartıştığımız konu bu değil. Cinnet olsun ya da olmasın, antisemitizm tarihsel ve toplumsal bir olgu: Sonuçta ben gerçekten de Auschwitz'de kaldım, Himmler'in hayal dünyasında değil. Ve antisemitizm hâlâ bir gerçeklik; bunu ancak topyekûn bir tarih ve toplum körlüğü inkâr edebilir. Çekirdeğini oluşturan ülkelerde; savaş suçlusu Nazilerin hiçbir cezaya çarptırılmadığı ya da çoğu zaman aldıkları gülünç denecek ölçüde kısa hapis cezalarının üçte birini bile yatmadıkları Avusturya'da ve Almanya'da bir gerçeklik. Yahudilere tahammül gösterilen, ama onlardan kurtulmanın kimseyi mutsuz etmeyeceği İngiltere'de ve ABD'de bir gerçeklik. Ulusal anti-Siyonizm Arap devletlerinin bir gerçekliği. Katolik Kilisesi'nin ruhani dünyasında –hem de nasıl– bir gerçeklik; sözümona Yahudi Deklarasyonu için toplanan Vatikan Konsili'ndeki istişarelerin çetrefilliği ve karmaşası, pek çok din adamının gösterdiği namuslu çabalara rağmen, acı verici bir utançtı.

Nazilerin ölüm fabrikalarında Yahudilerin imhasına yönelik büyük tarihsel trajedinin son perdesi oynanmış olabilir, ancak mevcut şartlar altında buna kesinlikle bel bağlanamaz. Ben antisemitizm dramatürjisinin devam ettiğine inanıyorum. Yahudilerin kitlesel kıyımı, bir ihtimal olarak, kesinlikle yok sayılamaz. Doğu'dan ve Batı'dan silah sevkiyatıyla desteklenen Arap ülkelerinin küçük İsrail devletine karşı mutlak bir zafer kazanmaları halinde, neler olabilirdi? ABD'nin askeri bir faşizmin hâkimiyeti altına girmesi, sadece siyahlar için değil, Yahudiler için de ne anlama gelirdi? Halen Avrupa'nın en yoğun Yahudi nüfusunu barındıran Fransa'da, bu onyılın başında de Gaulle değil de, OAS[63] bir zafer kazansaydı neler olurdu?

[63] Cezayir'de Fransız kökenlilerden ve ordunun bir kısmından destek alan, Cezayir'in bağımsızlığına engel olmaya çalışan Gizli Ordu Örgütü. –*ç.n.*

Çok genç bir Hollandalı Yahudi'nin yazdığı bir çalışmada, Yahudi'nin şöyle bir tanımını belirli bir rahatsızlıkla okuyorum: "Bir Yahudi, asla zulüm görmemiş diğer vatandaşlara oranla, daha çok korku, kuşku ve kızgınlık hisseden kişidir." Doğru gibi görünen bu kavramsallaştırma, zorunlu bir ilavenin eksikliği yüzünden bir yanlışa dönüşüyor. O ilave şöyle olmalıydı: "... çünkü haklı olarak her an yeni bir felaket beklemektedir." Geçmiş felaketin bilincinde ve bir yenisinin meşru korkusunda düğümleniyor her şey. İçinde her ikisini de taşıyan –ve bir öncekinden şans eseri kurtulmuş olduğum için, yenisinin baskısını iki kat daha ağır hisseden– ben, bir "travma" geçiriyor değilim, tersine zihinsel ve ruhsal durumum gerçeklikle tam anlamıyla örtüşüyor. Benim Felaket Yahudiliğimin bilinci bir ideoloji değil. Bu bilinç, Marx'ın on dokuzuncu yüzyıl proletaryasına anlatmaya çalıştığı sınıf bilinciyle karşılaştırılabilir. Kendi varoluşumla, çağımın tarihsel bir gerçekliğini deneyimliyor ve açıklıyorum ve ben bunu kavim yoldaşlarımın çoğundan daha derin bir biçimde deneyimlemiş olduğum için de, onlardan daha iyi aydınlatabilirim. Bu bir liyakat ve zekâ meselesi değil, sadece rastlantısal bir kaderin sonucu.

Eğer diğer Yahudilerle aramdaki bağ başkaldıran bir dayanışmadan ibaret olmasaydı; eğer zorunluluk durmadan bir imkânsızlığa çarpmasaydı, her şey daha kolay taşınabilirdi. Bunu çok iyi biliyorum. Arnold Schönberg'in *Varşova'dan Kurtulan Adam* adlı eserini, bir Yahudi arkadaşımla birlikte izliyordum: Koro, trompetler eşliğinde "Sch'ma Israel"i (Dinle İsrail) seslendirmeye başladığında, arkadaşımın yüzü kireç gibi oldu ve alnından boncuk boncuk ter fışkırdı. Benim kalbim daha hızlı çarpmaya başlamadı, ama gürleyen trompetler altında okunan Yahudi duasının sarstığı dostuma oranla, kendimi daha muhtaç hissettim. Yahudi olmak, diye düşündüm daha sonra, benim derin huşu içinde hissedebileceğim bir şey değil; ben ancak korku ve öfke içinde Yahudi olabilirim: haysiyetini kazanmak için öfkeye dönüşen bir korku içinde. "Dinle İsrail" beni hiç ilgilendirmiyor. Benim ağzımdan yalnızca öfkeyle bir "Dinle Dünya" çıkmak istiyor. Önkoluma dağlanmış altı haneli rakam öyle istiyor. Varoluşumun baskın unsuru, Felaket hissim öyle istiyor.

Korku ve öfke arasındaki gerilim alanında insanca yaşanabilir mi diye çok sordum kendime. Bu değerlendirmeleri takip edenlere, intikam hırsı değilse bile kızgınlığı yüzünden bir canavar gibi görünmüş olabilir bu satırların yazarı. Bunda, bir nebze bile olsa, hakikat payı da bulunabilir; ama sadece bir nebze işte. Benim geçtiğim yoldan ve bana dayatılan şartlar altında Yahudi olmaya çabalayan kişi, Felaket tarafından belirlenen varoluşunu aydınlatarak, sözümona "Yahudi sorununun" gerçekliğini kendi içinde toparlamayı ve şekillendirmeyi uman kişi, safiyetten yoksundur. Onun ağzından bal damlamaz. Âlicenap tavırlar sergilemekte beceriksizdir. Ancak bu, korku ve öfkenin onu etik mülahazalarla coşan çağdaşlarından daha erdemsiz olmaya mahkûm ettiği anlamına gelmez. Onun da dostları olabilir ve var da; hatta tam da onu sonsuza kadar korku ile öfke arasında askıya alan ulusların üyeleri arasından dostları var. O da hasar görmemiş insanlar gibi kitap okuyabilir, müzik dinleyebilir ve onlar kadar etkilenebilir. Mesele ahlaki sorunlara geldiğinde, her türlü adaletsizliğe karşı, muhtemelen çevresindekilerden daha büyük bir hassasiyet gösterecek kişi odur. Göstericileri coplayan Güney Afrikalı polislerin ya da yurttaşlık hakları için mücadele eden siyahların üzerine uluyan av köpeklerini salan Amerikan şeriflerinin fotoğraflarına kesinlikle herkesten daha öfkeli bir tepki verecektir. İnsan olmakta zorluklarla karşılaşmış olmam, insanlıktan çıkmış olduğum anlamına gelmez.

Sonuçta aralarında günlerimi geçirdiğim insanlardan beni ayıran hiçbir şey yok: yalpalayan, bazen daha güçlü, bazen daha zayıf hissedilen bir huzursuzluktan başka. Ancak bu metafizik değil, toplumsal bir huzursuzluk. Endişemin kaynağı Varlık ya da Hiçlik değil; Tanrı'nın varlığı ya da yokluğu değil, yalnızca toplum: Çünkü varoluşumun dengesini toplum ve yalnızca toplum bozdu; ayakta kalmaya çabalayarak karşılık veriyorum buna. Dünyaya duyduğum güveni toplum ve yalnızca toplum sarstı. Metafizik sıkıntı, en üst mertebeden zarif bir endişedir. Bu endişe, kim ve ne olduklarını; neden öyle olduklarını ve nasıl öyle kalabileceklerini daima bilmiş olanlara kalsın. Ben bu endişeyi onlara bırakıyorum – ve kendimi onların karşısında çaresiz hissettiğim için yapmıyorum bunu.

Kurban olmanın temel şartını araştırmak için gösterdiğim kesintisiz çabada, yani Yahudi olmanın zorunluluk ve imkânsızlığıyla çatışmamda, bize yöneltilen en aşırı beklentilerin ve taleplerin fiziksel ve toplumsal türden olduğunu deneyimlediğime inanıyorum. Böyle bir deneyimin beni derin ve yüce faraziyeler konusunda çürüğe çıkardığını da biliyorum. Umudum bu deneyimin, gerçekliği anlama konusunda beni daha donanımlı kılmış olmasıdır.

—

YENİ BASKIYA ÖNSÖZ 1977

BU KİTABIN YAZILMASINDAN bugüne on üç yıldan uzun bir süre geçti; bunlar iyi yıllar değildi. Arada geçen sürenin, gerçek, ama bir o kadar da akıldışı bir tarihin en beter dönemlerinden aşağı kalmadığını görmek için, sadece Uluslararası Af Örgütü raporlarını izlemek yeterli olacaktır. Hitler'in ölümünden sonra bir zafer kazanmış gibi göründüğü anlar oluyor. İşgaller, saldırılar, işkence, insanın özüne yönelik yıkım. İşaretleri sıralamak yeterli. Çekoslovakya 1968, Şili, Punon Pen'in zorla boşaltılması, SSCB'nin tımarhaneleri, Brezilya ve Arjantin'deki ölüm komandoları, kendilerine "sosyalist" diyen Üçüncü Dünya'daki devlet yapılarının gerçek yüzlerini göstermesi, Etiyopya, Uganda. Üçüncü Reich kurbanlarının *conditio inhumana*'sı, insanlıkdışı durumu üzerine düşünme çabamın burada hâlâ bir yeri var mı? Tüm bu yazdıklarım eskimedi mi? Veya en azından metinlerimin gözden geçirilmesi gerekmez miydi?

Ancak o dönemde yazdıklarımı okurken, yeniden gözden geçirmenin bir aldatmacadan, güncelliğe verilmiş bir gazetecilik haracından başka bir şey olamayacağını keşfediyorum – burada söylemiş olduğum hiçbir şeyi geri almaya niyetim yok ve eklemem gereken pek az şey var. Şuna hiç şüphe yok: Yaşadığımız bu gaddarlıklar, yazılarımda sözünü ettiğim şeylerin 1933 ile 1945 yılları arasında Alman halkının içinde, üstün bir entelijensiyaya, endüstriyel üretim gücüne, eşsiz kültürel zenginliklere sahip bir halkın –adı üstünde "şairler ve düşünürler" halkının– içinde gerçekleştiği gerçeğini ortadan kaldırmıyor. Benim açımdan bugüne dek aydınlatılmamış ve bu konuda yayımlanan ve bundan sonra da yayımlanacak olan tüm

o tarihsel-psikolojik-sosyolojik-siyasal çalışmalara rağmen, muhtemelen ilkesel olarak aydınlatılamayacak bir olgu bu.

Çoğunlukla tekçi nedenselliğe dayandırılan aydınlatma çabaları içler acısı bir başarısızlığa uğradı. Burada Auschwitz ve Treblinka'nın simgesel şifreleri altında özetlenen şeyin, Luther'den başlayıp, Kleist üzerinden "muhafazakâr devrime" ve nihayet Heidegger'e varıncaya kadar, Alman düşünce tarihine içkin olduğunu söylemek düpedüz bir saçmalıktır. "Geç kapitalizmin" en aşırı biçimi olarak "faşizmden" söz etmek, olguları kavramak açısından daha bile elverişsizdir. Versay Antlaşması ve halkı Nazizmin kucağına iten yoksullarıyla ekonomik krize işaret etmek ise çocukça bir kaçıştır. 1929'un ardından başka ülkelerde de işsizlik sorunu yaşanıyordu, özellikle de ortaya bir Hitler değil, bir Franklin Delano Roosevelt çıkaran ABD'de. Ve Sedan'ın ardından Fransa da kendi "utanç barışının" sıkıntısını yaşamıştı; orada da Charles Maurras gibi şovenist ideologlar vardı gerçi, ama tarihsel olarak en ön safta yer alanlar, Dreyfus Davası'nda askeri zümrenin kenetlenmiş gücüne karşı Cumhuriyet'in varlığını savunmayı bilenlerdi. Bir Quisling, bir Mussert, bir Degrelle, bir Sir Oswald Mosley halkın desteğiyle; saygın bir üniversitenin rektöründen büyük şehrin sefalet içindeki varoşlarında yaşayan bir zavallıya kadar, onay veren, dahası sevinç çığlıkları atan tüm bir halkın desteğiyle iktidara gelmemişti. Zira, evet, bir önceki seçimler nasıl sonuçlanmış olursa olsun, Alman halkı "Potsdam Günü"nü[64] sevinç gösterileriyle karşılamıştı. Ne kadar zeki olursa olsun, hiçbir genç siyaset bilimci bana kavramsal açıdan çarpıtılmış hikâyelerini anlatamaz; bunlar bizzat tanıklık etmiş herkese, had safhada budalaca masallar gibi gelir.

Tarihyazımı olayın sadece kısmi bir veçhesine bakıyor ve ağaçlar yüzünden ormanı, Üçüncü Reich ormanını gözden kaçırıyor daima.

64 *Alm. Tag von Potsdam*: Mart 1933 seçimlerinden iki hafta sonra 21 Mart'ta, Hitler'in kurduğu sağ popülist koalisyon hükümetinin henüz yerini sağlamlaştıramadığı bir sırada, devlette "sürekliliği" vurgulamak üzere hükümet ve parlamento üyeleriyle Reich Başkanı Paul von Hindenburg'u bir araya getiren ve Goebbels tarafından şaşaalı bir törene dönüştürülen buluşma. Potsdam Garnizon Kilisesi'nde gerçekleştirilen törene, sosyal demokrat (SPD) ve komünist (KPD) partilerin parlamenterleri katılmamışlardır. *–ç.n.*

Ama böylelikle bir kavram olarak bizzat tarihin kendisi çürüğe çıkıyor ve bu noktada, aklıma Lévi-Strauss'un *Yaban Düşünce* adlı kitabında yazdığı bir cümleden başka bir şey gelmiyor: Sonunda tüm tarihsel olaylar, diyordu Lévi-Strauss, salt fiziksel süreçlerin oluşturduğu silsilelere dönüşür ve tarih sözcüğünün sahici bir nesnesi yoktur.

Bir taraftan köktenci kötülüğün Almanya'da patlak vermesini gerçekten aydınlatan hiçbir şey bulunmadığı ve diğer taraftan bu kötülük tüm içsel mantığı ve lanetli akılcılığıyla, fiilen (ve Şili'ye rağmen; Brezilya'ya rağmen; vahşice boşaltılan Punon Pen'e rağmen; Sukarno'nun devrilmesinden sonra, belki de bir milyon Endonezyalı "komünistin" katledilmesine rağmen, Stalin'in işlediği suçlara ve Yunan albaylarının gaddarlıklarına rağmen) tekil ve indirgenemez olduğu için, bizler kendimizi hâlâ karanlık bir gizemin karşısında buluyoruz. Şunu herkes biliyor: Bu gelişmekte olan bir ülkede; Sovyetler Birliği örneğinde olduğu gibi, bir tiranlık rejiminin doğrudan devamı olarak ya da Robespierre'in Fransası'ndaki gibi, varlığını koruyabilme kaygısı içinde kanlı mücadelelere girişen bir devrim sırasında gerçekleşmedi. Bu Almanya'da gerçekleşti. Bu, adeta ezeli bir döllenmeyle, onu bir hilkat garibesi olarak doğuran rahimden fırladı. Ve insanı umutsuzluğa sürükleyecek ölçüde tek-boyutlu bir ısrarla, imtiyazlarını kaybetme kaygısı içindeki sanayi sermayesinin Hitler'e mali destek verdiğine işaret eden tüm o iktisadi açıklama çabaları, görgü tanığına hiçbir şey söylemiyor; tıpkı Aydınlanmanın Diyalektiği üzerine incelikli faraziyelerin de söylemediği gibi.

Dolayısıyla ben o dönemde, yani bundan on üç yıl önce, açıklayıcı bir tasvir sunmak için çaba göstermedim ve kendi tanıklığımı getirmek dışında, bugün de böyle bir şey yapamam. Ayrıca Üçüncü Reich beni ne şimdi ilgilendiriyor, ne de o zaman ilgilendiriyordu. Beni meşgul eden ve hakkında konuşabilme yetkisine sahip olduğum mesele, bu Reich'ın kurbanlarıdır. Onlara bir anıt dikmek istemiyorum, çünkü kurban olmak tek başına bir şeref değildir. Ben sadece onların durumunu betimleyebilirim; bu durum değiştirilemez. Bu nedenle, ilk kez 1966'da yayımlanan metni olduğu haliyle bıraktım. Yalnız "Yahudi Olmanın Zorunluluğu ve İmkânsızlığı Üzerine" başlığını taşıyan bölüme, benim açımdan devasa bir ayrıntı ekleme-

me izin verilsin; içinde bulunduğumuz an bunu gerektiriyor.

Yazıyı kâğıda dökmeye başladığım ve bitirdiğim sırada, Almanya'da antisemitizm yoktu; daha doğrusu: Olduğu yerde de, kendini göstermeye cesareti yoktu. Yahudiler meselesi öldürücü bir suskunluğun içine gömülüyor ya da hatta bir nahoşluk olarak namuslu kurbanlara sıkıntı veren, varlıkları görmezden gelinemeyecek daha az namuslulara ise, Almanların içler acısı haldeki vicdanlarıyla kârlı işler çevirmeleri için elverişli bir fırsat sunan sırnaşık bir filosemitizmde (Yahudi severlikte) çare aranıyordu. Bu sayfa kapandı. Eski-yeni bir antisemitizm, iç bulandırıcı başını bir kez daha pervasızca ve hiçbir infial uyandırmaksızın kaldırıyor – geçerken değinelim ki, bu yalnızca Almanya için değil, burada bir örnek olarak açıkça belirtilmesi gereken, dürüst Hollanda gibi nadir istisnalar dışında, tüm Avrupa için geçerlidir. Kurbanlar ölerek sahneden çekiliyorlar, ki böyle olması da yerinde, çünkü sayıları uzun zamandır gereğinden fazlaydı. Neyse ki, biyolojik tükeniş yasası uyarınca, cellatlar da öteki tarafı boyluyorlar. Ama her iki kampta da durmaksızın yeni kuşaklar yetişiyor ve kendi kökeninin ve çevresinin damgasını taşıyan bu iki taraf arasında, o eski ve aşılmaz uçurum yeniden açılıyor. *Zaman* bu uçurumu bir gün kapayacak; orası kesin. Ancak bu, olgunlaşma sürecini daha şimdiden hızlandıran, çürümüş, düşüncesiz, kökten yanlış bir barışseverlikle olmamalı. Tam tersine: Bu *ahlaki* bir uçurum olduğu için, şimdilik ardına kadar açık kalmalı; kitabımın yeniden basılmasının bir anlamı da bu.

Benim için önemli olan, Almanya'daki –kültürlü, cömert mizaçlı ve ütopya arayan, yani: *solcu*– gençliğin, benim gibi ona da düşman olanların yanına ansızın kaymaması. Bu genç insanlar, fazlasıyla aceleci bir ağızla "faşizmden" söz açıyorlar. Ve böylece gerçekliğin üzerine, sadece uzun boylu düşünülmemiş ideolojilerin şablonunu yerleştirdiklerini; acilen iyileştirilmeye muhtaç bu FAC (Federal Almanya Cumhuriyeti) gerçekliğinin, –sözgelimi "Radikaller Kararnamesi" gibi bir anahtar sözcükle nitelenmesi gereken yasalar türünden– yeterince infial uyandırıcı adaletsizlik barındırsa da, sırf bu nedenden ötürü faşist sayılamayacağını görmüyorlar.

FAC özgürlükçü bir devlet olarak tehlikede; tıpkı her demokrasinin her zaman tehdit altında olduğu gibi: bu onun riski, tehlikesi, şe-

refi. Hiç kimse, uyanık olmak gerektiğini, bir zamanlar Alman özgürlüğünün çöküşünü izlemek zorunda kalmış olanlar kadar iyi bilemez. Ancak çağın tanıkları, bu uyanıklığın son kertede demokratik özgürlükleri kaba kasap elleriyle boğmak isteyenlerin elini güçlendirecek paranoyak bir ruh hali içine yuvarlanmaması gerektiğini de iyi biliyorlar. Ama Almanya'nın genç sol demokratları, sadece kendi devletlerine şimdiden yarı yarıya faşist bir toplumsal yapı olarak bakmakla yetinmeyip, bir de üstüne "biçimsel" diye niteledikleri tüm demokrasileri –ve bu arada fena halde tehdit altında bulunan cüce-devlet İsrail'i!– toptancı bir tavırla faşist, emperyalist ve sömürgeci olarak görecek ve buna uygun bir eylemlilik içine girecek kadar ileriye gidiyorlarsa, Nazi dehşetinin tüm çağdaşlarına müdahale etme görevi yükleyen noktaya varılmış demektir – bu müdahale nasıl bir etki yaratırsa yaratsın. Geçmişin içler acısı antisemitizmi anti-Siyonizm bayrağı altında yeniden boy gösterirken, hem bir siyasi, hem de Yahudi olarak, geçmişte ve şimdi Nazi kurbanı olan benim susmam mümkün değildir. Yahudi olmanın imkânsızlığı, Yahudi olma zorunluluğuna dönüşüyor; hem de şiddetle protesto eden bir Yahudi. Dolayısıyla hiç de doğal olmayan bir biçimde hem eskimiş, hem de son derecede güncel bu kitap, *gerçek faşizmin* ve tekil *Nazizmin* ne *olduğuna* dair bir tanıklık değildir sadece; Alman gençliğine bu aymazlığından kurtulması için yöneltilmiş bir çağrıdır da aynı zamanda. Antisemitizmin kolektif psikolojiye çok derin kökler salmış ve son tahlilde muhtemelen bastırılmış dini duygulara ve hınca bağlanabilecek bir altyapısı vardır. Bu her an güncellenebilir – dolayısıyla Almanya'nın büyük şehirlerinden birinde Filistinliler lehine gerçekleştirilen bir gösteri sırasında, sadece "Siyonizmin" (bu siyasi kavramdan her ne anlaşılıyorsa) dünyayı sarmış bir veba olarak lanetlenmesiyle yetinilmediğini, coşkuya kapılan genç anti-faşistlerin "Yahudi halkına ölüm!" gibi güçlü bir çağrıyı da haykırdıklarını öğrenmek, beni derin bir korkuya sürükledi, ama aslında pek de şaşırtmadı.

Bizim gibiler buna alışkındır. Biz sözün nasıl ete kemiğe büründüğünü ve ete kemiğe bürenen sözün sonuçta nasıl üst üste yığılan kadavralara dönüştüğünü izleme imkânı bulduk. Burada bir kere daha ateşle oynanıyor; pek çok insanın küllerine havalarda mezar kaz-

mış bir ateş bu. 1966'da kitabımın ilk baskısı yapıldığında ve karşımda yalnızca kendi doğal düşmanlarımı, yani eski ve yeni Nazileri, irrasyonalistleri ve faşistleri; 1939'da dünyayı ölüme sürüklemiş olan o kuluçkayı bulduğum sırada, bunu hayal bile edemezdim. Bugün benim doğal dostlarıma, yani solun genç kadınlarına ve erkeklerine karşı sesimi yükseltmek zorunda kalmam, hırpalanmış bir "diyalektiğin" de ötesine geçiyor. Bu, insanı tüm tarihsel olayların anlamından kuşkuya ve sonunda umutsuzluğa düşüren, dünya tarihinin o nahoş oyunlarından biri. Kökü kazınamayan karşı-devrim kampından fırlamış kıdemli ahmaklar, Speer'i[65] bir Alman bestseller yazarına dönüştürüyor; genç hayalperestler, Fransız Ansiklopedistlerinden başlayıp, İngiliz iktisatçılarından geçerek, iki dünya savaşı arasındaki dönemin sol Alman entelektüellerine varıncaya kadar, nasıl bir aydınlanmacı mirasın emirlerine amade olabileceğini gözden kaçırıyorlar.

Aydınlanma. Böylelikle anahtar sözcük ağzımdan çıkmış oldu. Okuduğunuz düşüncelerin, on yılı aşkın bir süre önce olduğu gibi, bugün de sadece burjuva değil, aynı zamanda sosyalist bir aydınlanmanın hizmetinde olduğunu ummak istiyorum. Bununla birlikte aydınlanma kavramı şüphesiz çok dar bir çerçeve içine sıkıştırılmamalıdır, çünkü benim anladığım biçimiyle bu kavram, yalnızca mantıksal tümdengelim ve ampirik doğrulamadan daha fazlasını kapsıyor; bu ikisinin de ötesine geçerek, fenomenolojik bir kurguya, empatiye, aklın sınırlarına yaklaşma gayretine ilişkin bir isteği ve beceriyi içeriyor. Ancak aydınlanmanın yasasını yerine getirdiğimiz, ve aynı zamanda aştığımız takdirde, *la raison*'un, derinliksiz ve sonuçsuz akıl yürütmelere götürmediği tinsel alanlara ulaşabiliriz. Dün olduğu gibi, bugün de sürekli olarak somut olaydan hareket etmemin, ancak asla olayın içinde kaybolmadan, onu muhakeme (*raisonnement*) ve akıl yürütme hevesinin ötesindeki düşünsel bölgelere taşıyan bir düşünce süreci için çıkış noktası olarak değerlendirmemin nedeni budur. Düşünselliğin bu bölgeleri üzerinde belirli bir ka-

65 Albert Speer (1905-1981): "Hitler'in mimarı" olarak da bilinen Alman mimar. Üçüncü Reich'ta silah endüstrisinden sorumlu bakanlık da yapmıştır. Améry, Speer'in savaş sonrası Almanya'da çok satılan anılarına atıfta bulunuyor. *–ç.n.*

ranlık var ve bunları başlı başına birer boyut haline getirecek olan ışığa ulaşmak için ne denli gayret göstersem de bu gölge kalacaktır. Ama –ve bu nokta üzerinde de ısrarla durulmalıdır– aydınlanma, nihai bir aydınlatma anlamına gelmez. Zira nihai aydınlık, sorunun çözülmesi; olayların bir uzlaşım sonucu tarihsel dosyalar arasına kaldırılması demek olurdu. Benim kitabım tam da bunun önlenmesine katkıda bulunmayı hedefliyor. Çünkü hiçbir şey çözümlenmedi; hiçbir çatışma uzlaşmaya bağlanmadı; hatırlamak salt bir hatıraya dönüşmedi. Olan oldu. Ama bunun olmuş *olması* öyle kolayca kabullenilemez. Ben başkaldırıyorum: Geçmişime karşı; tarihe karşı; kavranılamaz olanı tarihsel olarak donduran ve böylelikle onu infial uyandırıcı bir biçimde çarpıtan günümüz dünyasına karşı. Hiçbir yara kabuk bağlamadı ve 1964'te belki de iyileşmek üzere olan yara, şimdi iltihap toplamış bir halde yeniden açıldı. Duygular mı? Benim bir itirazım yok onlara. Aydınlanmanın duygulardan arınmış olması gerektiği nerede yazıyor ki? Bana tam tersi doğru gibi geliyor.

Aydınlanma, işine ancak tutkuyla sarılırsa, görevinin hakkını verebilir.

Brüksel, 1976 kışı
Jean Améry

Jean Améry
Suç ve Kefaretin Ötesinde

Viyana doğumlu Hans Meyer, babası Birinci Dünya Savaşı'nda ölünce, annesi tarafından Katolik olarak büyütülür. Yirmi üç yaşına geldiğinde, Nürnberg Yasaları'nın kabulüyle, savaş kahramanı babası Yahudi olduğu için artık Yahudi muamelesi göreceğini öğrenir. Bundan sonraki hayatı direniş, işkence, toplama kampları ve tesadüfi kurtuluşunun ardından olup biteni anlamlandırma çabasıyla geçecektir. Adını Fransızca tınılı Jean Améry'ye çevirse de, yazılarında ona evini hatırlatan Almancayı kullanacaktır ısrarla.

Toplama kampına Yahudi kimliğini benimseyerek gelenlerin geçmişe, Komünist olarak gelenlerin geleceğe dayanan bir gücü, adi suç işleyip gelenlerin ise günü kurtarma yetenekleri vardır. Oysa agnostik, hümanist bir entelektüel, temel düşünsel hoşgörüsü ve yöntemsel kuşkuculuğunun özyıkım unsurlarına dönüştüğünü fark edecektir dehşetle.

Kurtulduktan kısa süre sonra toplumun ona bakışının pek de iyi olmadığını fark eder: Toplum kendi bekasının, düzenini sürdürmenin peşindedir; bireylerin acılarıyla, olup biten dehşeti anlamlandırmakla ilgilenmez. Yaşananları gerçekten aktarabilecek olanlar hayatlarını kaybetmiş, sağ kalanlarsa safra konumuna düşmüştür — bu durumda toplama kamplarına tanıklık etmek mümkün müdür?

"Suç ve Kefaretin Ötesinde"de işte bu ruh haliyle bize deneyimlerini aktarmaya, tek tek insanları ezip yok etme pahasına işleyen dünya düzenine karşı uyarmaya çalışıyor Améry. "İşkenceye yenik düşen kişi, bir daha asla dünyaya ısınamaz," diyerek, baskıya maruz bırakılmış kişilerin hakkını toplumdan ısrarla sormaya devam ediyor. Bu hakkı tanımadan toplumsal barışın ne kadar güç olacağını hatırlatarak...

Metis Edebiyatdışı
ISBN-13: 978-975-342-986-3

Metis Yayınları
www.metiskitap.com